МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШІРІНЯН ЕДВАРД АРАМОВИЧ

УДК 336.7 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Спеціальність 072 - Фінанси, банківська справа та страхування
Галузь знань – 07 – Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії у галузі управління та адміністрування

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Е. А. Шірінян

Науковий керівник:
Коваленко Юлія Михайлівна,
доктор економічних наук, професор

Ірпінь – 2024

АНОТАЦІЯ

Шірінян Е. А. Розвиток ринку банківських послуг в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (07 «Управління та адміністрування»). – Державний податковий університет Міністерства фінансів України, Ірпінь, 2024.

Дисертація присвячена дослідженню закономірностей, особливостей функціонування і розвитку ринку банківських послуг в Україні – як з позицій теоретичного осмислення, так і з позицій прикладної науки і практичного застосування.

Дисертація містить вступ, три розділи основного тексту, висновки, список використаних джерел, додатки.

У розділі 1 «Теоретико-методичні основи функціонування ринку банківських послуг» проаналізовано літературні джерела щодо визначення сутності понять «ринок банківських послуг» України, «банківська система» з позицій сучасної економічної науки і українського законодавства, синергетики і теорії відкритих систем; обґрунтовано перелік детермінант, що визначають стан і особливості розвитку ринку банківських послуг України на сучасному етапі еволюції.

Виявлено, що Закон «Про банки і банківську діяльність» дає неповний перелік регуляторів ринку банківських послуг. Поза увагою залишаються Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Антимонопольний комітет України, Міністерство фінансів України (в частині регулювання державними банками), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Надано авторське визначення поняття «ринок банківських послуг», яке, на відміну від існуючих підходів, сформульовано з позицій теорії відритих систем і теорії поведінкової економіки, та згідно з яким ринок банківських

послуг являє собою частину ринку фінансових послуг і є відкритим економічним (еко)середовищем з сукупністю місць купівлі та продажу банківських послуг.

Трансформовано поняття «банківська система» у поняття «банківська екосистема» як складова фінансової (еко)системи і відкрите економічне середовище з сукупністю учасників, що формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле, де взаємодія між собою в такому середовищі може приводити до синергетичних ефектів в фінансових результатах та непередбаченої поведінки учасників системи.

Оновлено та розширено перелік інфраструктурних складових ринку банківських послуг і банківської системи України.

Встановлено, що кількісний опис ринку банківських послуг уповноваженими органами і дослідниками базується на визначенні таких детермінант:

- індекс Херфіндаля-Хіршмана (хоча законодавство дотепер не використовує критеріїв для індексу HHI, уповноважені органи регулювання і дослідники користуються цим показником),
- показник відкритості ринку (для іноземного банківського капіталу),
- показники концентрації (як відсоткові частки найбільших гравців),
- показник банківського проникнення (як чинник формування ВВП країни),
- показники рентабельності (активів чи власного капіталу).

Дотепер уповноваженими органами не запропоновано ключові показники ефективності функціонування ринку банківських послуг, які б визначали результативність всього банківського сектору.

У розділі 2 «Особливості функціонування та тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні» визначено сучасний стан і тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні за останні роки; проведено емпіричний аналіз застосування закону Гібрата щодо темпів зростання розмірів банківських установ; здійснено регресійний аналіз і визначено кореляції, що описують розвиток ринку банківських послуг.

Встановлено, що на ринку України працює 63 банки, налічується 5138 відділень. Частка державних банків на ринку є домінуючою. Географічне розташування постачальників банківських послуг з неоднорідним. Набувають поширення он-лайн сервіси з віддаленого обслуговування. У 2023 році налічується понад 112 млн штук платіжних банківських карток. Зростає частка безготівкових розрахунків: у 2023 році 93,5% від загальної кількості операцій із платіжними картками є безготівковими. Інвестиційна привабливість банківського сектору у 2023 році стала високою, оскільки показники рентабельності ROE перевищили дохідність ОВДП та інфляцію. Показник проникнення отримано на рівні 5%, що показує низький рівень участі банків у формування ВВП. РБП є оптимально відкритим для іноземного капіталу і помірно концентрованим з проявами монополізації: у 2023 році показник концентрації CR-3 перевищував норму монополізації 50%, а індекс Херфіндаля-Хіршмана становив 1350.

Визначено, що через високий рівень ставок за депозитними сертифікатами НБУ та ОВДП останніми роками банківські установи надають перевагу операціям з цінними паперами.

На основі емпіричних даних для кожного банку України і кількісних розрахунків здійснено перевірку виконання *закону Гібрата* щодо залежності швидкості зміни активів і доходів діючих банків від розміру. Дослідження охопило 10-річний період і близько 3000 щорічних значень доходів і активів банків. Ідея грунтувалася на припущенні незалежного від розмірів зростання розмірів активів банків і можливості встановлення статистичного нормального чи логнормального розподілів банків за розмірами. В межах макроекономічного опису встановлено, що закон Гібрата для банків України не виконується і розподіли банків за розмірами не відповідають нормальному чи логнормальному розподілам. Встановлено тенденцію поступового наближення розподілів за доходами до логнормального типу і потенційну можливість подальшої реалізації закону Гібрата.

В межах мікроекономічного опису доведено можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, дія закону Гібрата для окремих банків вибірки з 6 успішних банків, що не залишали ринок банківських послуг.

У розділі 3 «Напрями подальшого розвитку ринку банківських послуг в Україні» запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання і покращення конкурентної позиції банків на ринку банківських послуг України і апробовано його на прикладі порівняння показників і ринкових позицій 5-ти банків, аргументовано шляхи підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг шляхом розроблення системи ключових показників ефективності та перевірено ефективність функціонування ринку банківських послуг України з подальшим наданням практичних рекомендацій органам регулювання.

У дисертації розвинуто методологію оцінювання ринкової позиції банку, яка спрямована на удосконалення положень Закону України «Про захист економічної конкуренції» в частині визначення конкурентної позиції банку і ринкової частки суб'єкту ринку. Запропоновано 8 показників охоплення ринку і критеріїв ефективності, що визначають ринкову позицію банку: процентний дохід, комісійний дохід, кредитний портфель, депозитний портфель, кількість відокремлених підрозділів-філій, кількість договорів (клієнтів) або платіжних карток, рентабельність адміністративних витрат, частка працюючих кредитів. Сформульовано інтегральний показник конкурентної позиції банка як середнє геометричне 8 показників – для визначення місця банка у порівнянні позицій з конкурентами на ринку банківських послуг. Апробовано підхід на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: «А-БАНК», банк «ВОСТОК», «ТАСКОМБАНК», ПУМБ, банк Південний. Впорядковано конкурентні позиції банків залежно від отриманого результату.

На основі систематизації детермінант розвитку, розглянутих в розділі 1 дисертації, запропоновано критерії і шляхи підвищення ефективності функціонування і розвитку ринку банківських послуг за допомогою розробленою автором системи 7-ми ключових показників, серед яких: відсоток

українських банків, ступінь державної монополізації ринку, запас монополізації банків, запас конкуренції банків, ємність банківських послуг, показник інвестицій банків у економіку, податкові надходження з податку на прибуток банків у бюджет. За допомогою систематизації фактичних даних ринку банківських послуг за останні 10 років і розрахунків виявлено, що умови забезпечення ефективності реалізовані лише для одного показника: відсоток українських банків.

У роботі подано пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку ринку банківських послуг, серед яких: доцільність зменшити кількість державних банків через реорганізацію, поділ на 2-3 банки і подальший продаж, зміна ставки податку на прибуток.

Практичне значення одержаних результатів полягає у наданні науково-обґрунтованих практичних рекомендацій стосовно післявоєнного відновлення і подальшого ефективного розвитку ринку банківських послуг: У дисертації запропоновано зміни та доповнення до Законів України: «Про банки і банківську діяльність», «Про захист економічної конкуренції» на основі результатів роботи. Частина результатів дослідження і пропозиції знайшли практичне застосування в управлінській діяльності банків і в навчальному процесі (довідки про впровадження наведено в Додатках дисертації).

***Ключові слова**:* ринок банківських послуг, банківська екосистема, банки, ефективність, конкурентна позиція, процентний дохід, комісійний дохід, концентрація, монополізація, відкритість ринку, безготівкові розрахунки, доходи банків, депозитний портфель, кредитний портфель.

SUMMARY

Shirinian E.A. Development of the banking services market in Ukraine. – Qualifying scientific research as manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 072 «Finance, Banking and Insurance» (07 «Management and Administration»). – State Tax University of the Ministry of Finance of Ukraine, Irpin, 2024.

The dissertation is dedicated to the exploration of the patterns, characteristics of functioning, and development of the banking services market in Ukraine. This examination is approached from both theoretical understanding and practical application within applied science.

The dissertation comprises an introduction, three main sections, conclusions, references, and appendices.

In **Chapter 1**, titled 'Theoretical and Methodological Foundations of the Banking Services Market Functioning,' a critical review of research is conducted to define the concept of the 'banking services market' in Ukraine and the 'banking system,' utilizing perspectives from synergy and the theory of open systems. Furthermore, the chapter substantiates a list of determinants that influence the state and characteristics of the development of Ukraine's banking services market in the current stage of evolution.

It is revealed that the Law 'On Banks and Banking Activity' offers an incomplete list of regulators for the banking services market. Notably, the Deposit Guarantee Fund of Individuals, the Antimonopoly Committee of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine (in terms of regulating state banks), and the National Securities and Stock Market Commission are omitted from consideration.

The author formulates a definition of the concept of the 'market of banking services,' which diverges from existing approaches by integrating perspectives from the theory of open systems and behavioral economics. According to this

formulation, the market of banking services is viewed as a subset of the financial services market, characterized as an open economic environment with designated venues for the exchange of banking services.

The concept of the 'banking system' has evolved into the notion of a 'banking ecosystem,' conceptualized as a constituent element of the financial (eco)system - an open economic environment comprising various participants responsible for generating inbound and outbound financial flows. Within this ecosystem, participants establish connections and form a cohesive entity, wherein interactions can yield synergistic effects on financial outcomes and engender unpredictable behavior among system participants.

The list of infrastructural components comprising the market of banking services and the banking system of Ukraine has been updated and expanded.

It has been established that the quantitative description of the banking services market by authorized bodies and researchers relies on the following determinants:

- the Herfindahl-Hirschman index (HHI, although the legislation does not yet incorporate criteria for the HHI index, nevertheless, authorized regulatory bodies and researchers utilize this indicator),
- indicators of market openness, particularly concerning foreign bank capital,
- concentration indicators, expressed as the percentage shares of the largest players,
- the indicator of banking penetration, which contributes to the formation of the country's GDP,
- profitability indicators, measured in terms of assets or equity.

Thus far, authorized bodies have not yet put forward key indicators to assess the effectiveness of the functioning of the banking services market. Such indicators would play a crucial role in determining the overall effectiveness of the banking sector.

Chapter 2 "Peculiarities of functioning and development trends of the banking services market in Ukraine" defines the current state and development trends of the banking services market in Ukraine in recent years. An empirical analysis of the applicability of Gibrat's law on the rate of growth of the size of banking institutions

is carried out. Regression analysis is carried out and correlations describing the development of the banking services market are determined.

It has been established that 63 banks operate in the Ukrainian market, with a total of 5,138 bank branches across the country. State-owned banks hold dominant market shares. The geographical distribution of providers is heterogeneous. Online services for remote maintenance are becoming increasingly widespread. As of 2023, there were more than 112 million payment bank cards in circulation. The share of non-cash payments is on the rise; in 2023, they accounted for 93.5% of the total number of transactions with payment cards. The penetration rate is estimated at 5%, indicating a low level of participation by banks in the formation of GDP. The market is optimally open to foreign capital and moderately concentrated, with signs of monopolization. In 2023, the concentration CR-3 exceeded the monopolization norm of 50%, and the Herfindahl-Hirschman index was 1350.

It is determined that due to the high level of interest rates on deposit certificates of the National Bank of Ukraine (NBU) and domestic state loan bonds in recent years, banking institutions prefer operations with such securities.

Using empirical data for each bank in Ukraine and quantitative calculations, the implementation of Gibrat's law was verified concerning the dependence of changes in assets and income of operating banks on their size. The study spanned a 10-year period, incorporating approximately 3,000 annual values of bank income and assets. The premise is based on the assumption of size-independent growth of bank assets and the possibility of establishing a statistical normal or lognormal distribution of banks by size.

As part of the macroeconomic description, it was determined that Gibrat's law is not fulfilled for Ukrainian banks, and the size distributions of banks do not correspond to normal or lognormal distributions. However, a trend of gradual approximation of income distributions to the lognormal type was observed, indicating the potential possibility of further implementation of Gibrat's law.

As part of the microeconomic description, the study proves the possibility of bank asset growth regardless of size and, consequently, demonstrates the effect of

Gibrat's law for individual banks. This analysis was conducted on a sample of six successful banks that remained active in the banking services market.

In **Chapter 3**, titled "Directions of further development of the banking services market in Ukraine," a scientific and methodological approach to evaluating and improving the competitive position of banks is proposed. This approach is tested through a comparison of the market positions of five banks. Additionally, the chapter argues for ways to increase the efficiency of the banking services market by developing a system of key performance indicators and evaluates the effectiveness of the market in Ukraine. Finally, practical recommendations are provided to regulatory bodies.

We have developed a methodology for evaluating the market position of banks aimed at enhancing the application of the Law of Ukraine 'On the Protection of Economic Competition' regarding the determination of a bank's competitive position and market share. This methodology proposes eight indicators of market coverage and performance criteria to assess the bank's market position: interest income, commission income, loan portfolio, deposit portfolio, number of branches, number of clients or payment cards, profitability of administrative expenses, and share of operational loans.

An integral indicator of the bank's competitive position is formulated as the geometric mean of these eight indicators. This approach is then tested using data from five banks with Ukrainian capital: 'A-BANK,' 'VOSTOK' bank, 'TASKOMBANK,' PUIB, and Pivdenny bank. Based on the results obtained, the competitive positions of the banks are ranked accordingly.

Drawing from the systematization of determinants of market development outlined in Chapter 1 of the dissertation, criteria and strategies for enhancing the efficiency of the banking services market are proposed. This involves the use of a system comprising seven key indicators: the percentage of Ukrainian banks, the degree of state monopolization of the market, reserve of bank monopolization, reserve of competition among banks, bank penetration, bank investments in the economy, and taxes paid by banks to the budget. Through the systematic analysis of

actual data from the banking services market over the past decade and subsequent calculations, it is observed that the efficiency condition is met for only one indicator: the percentage of Ukrainian banks.

We propose several measures to improve the efficiency of the banking services market, which include: reducing the number of state-owned banks through reorganization, dividing them into 2-3 banks, and subsequently selling them off. Additionally, we suggest considering changes to the income tax rate.

The **practical significance** of the obtained results lies in the scientifically grounded recommendations for the post-war recovery and further effective development of the banking services market. The dissertation proposes changes and additions to the Laws of Ukraine, specifically the 'On Banks and Banking Activities' and 'On Protection of Economic Competition,' based on the findings. Additionally, some of the research results and suggestions find practical application in banks and in the educational process (implementation certificates are presented in Annexes of the thesis).

Keywords: banking services market, banking ecosystem, banks, efficiency, competitive position, interest income, commission income, concentration, monopolization, market openness, unemployment, bank income, deposit portfolio, loan portfolio.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Публікації у наукових фахових виданнях України категорії Б

1. **Шірінян Е. А.** Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг України. *Світ Фінансів*. 2023. 4 (77). С. 95-107. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1653/1663 (1,0 д.а.)

2. **Шірінян Е. А.** Особливості розвитку ринку банківських послуг України: ефект розміру банку і закон Гібрата. *Бізнес-Інформ*. 2023, 12. С. 278–287. URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-12-278-287 (1,0 д.а.)

3. **Шірінян Е.А.**, Коваленко Ю.М. Розвиток ринку банківських послуг України на сучасному етапі еволюції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. 12. С.5-19. URL: https://zenodo.org/records/10664106 (загальний обсяг 1,5 д.а., особисто автору належить 1 д.а.: *розрахунки показників ринку, що охоплює предвоєнний і воєнний періоди, визначення ступеню відкритості ринку і виявлення послаблення конкуренції між банками, встановлення надання банками переваги операціям з цінними паперами, виявлення нерівномірного розподілу мережі і терміналів банків, рекомендації щодо повоенного відновлення*).

4. **Шірінян Е.А.**, Шірінян Л.В. Ринок банківських послуг з позицій сучасної науки і законодавства. *Облік і фінанси*. 2023, 2 (100). 111-121. URL https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-2(100)-111-121 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: *критичний огляд праць і вітчизняного законодавства стосовно сутності поняття «ринок банківських послуг», систематизація складу учасників та інфраструктурних складових РБП, пропозиція визначення і нового розуміння поняття «ринок банківських послуг» з позицій синергетики, теорії відритих систем і поведінкової економіки*).

5. **Шірінян Е.А.**, Шірінян А.С. Банківська екосистема: новий понятійний апарат банківської науки. *Облік і фінанси*. 2022, 2(96), С. 82-90. URL: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2022-2(96)-82-90 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: *критичний огляд праць стосовно поняття «банківська система», формулювання поняття «банківська екосистема» як складової фінансової екосистеми з сукупністю учасників, що формують фінансові потоки, де спільна діяльність може приводити до синергетичних ефектів та непередбаченої поведінки*).

6. Шірінян А. С., **Шірінян Е. А.** Детермінанти ефективності функціонування ринку банківських послуг для держави. *Ефективна економіка.* 2020. №7. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.9 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,5 д.а.*: обґрунтування і вибір детермінант, що визначають розвиток РБП, розробка критеріїв ключових показників ефективності функціонування РБП України, розрахунки і рекомендації щодо підвищення ефективності РБП України*).

Наукові праці апробаційного характеру

7. **Шірінян Е.** Ринок банківських послуг: нове розуміння і сучасні аспекти регулювання. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України*: зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 25–26 березня 2021 р.). Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 322 с. С. 205. ISBN 978-966-337-629-5. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45130/1/7071_IR.pdf (0,1 д.а.).

8. **Shirinian E.** Market of banking services: a new conceptual tool of banking science. *Фінанси, економіка, право vs війна*: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. 930с. PDF- формат; мережеве видання; інституційний депозитарій. С. 697-699. URL: https://www.nusta.edu.ua/2022/04/27/u-podatkovomu-vidbuvsya-mizhnarodnyj-kongres-finansy-ekonomika-pravo-vs-vijna/ (0,1 д.а.).

9. **Шірінян Е.** Банківська екосистема з позицій теорії відкритих систем. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки*: матер. 5-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 27 квітня 2023 р.). Чернівці: Чернівец. національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. 496 с. С.330-331. URL: https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/7313?show=full (0,1 д.а.).

10. **Шірінян Е.** Фінансова безпека банківської системи. *Науково-практична конференція аспірантів та докторантів «Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного*

відновлення» 12 грудня 2023 року. м. Київ. ДННУ «Академія фінансового управління». URL: https://dpu.edu.ua/zahalna-informatsiia-pro-radu-molodykh-vchenykh?view=article&id=3894:naukovo-praktychna-konferentsiia-aspirantiv-ta-doktorantiv-zabezpechennya-rezyliyentnosti-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyskovoyi-ahresiyi-ta-povoyennoho-vidnovlennya&catid=213 (0,1 д.а.).

11. **Шірінян Е. А.**, Шірінян Л. В. Наукова парадигма ринку банківських послуг. *Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих вчених і провідних фахівців*. (Київ, 16 квітня 2024 р.). Дніпро: Середняк Т. К., 2024, 376с. С. 270-271. URL: https://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/kneu_konf/fjmgiurjg8euf0ue09guiegegege/ (загальний обсяг 0,1 д.а., особисто автору належить 0,05 д.а.*: окрелено проблему, розкрито сутність удосконалення дефініції ринку банківських послуг*).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Лисенок О. В., Шірінян Л. В., **Шірінян Е. А.** Оцінка економічної ефективності операцій банку з цінними паперами (на прикладі АТ «Ощадбанк»). *Фінанси України*. 2021. 4. С. 48-64. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6fe53f4-55af-41ce-9613-57de61f524a3/content (загальний обсяг 1,2 д.а., особисто автору належить 0,3 д.а.*: систематизація даних, розрахунки матриці відповідності фактичних і нормативних співвідношень між темпами росту показників ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами, підготовка графічних матеріалів і публікації*). Результати роботи стосуються мікроекономічного аналізу стану банку, не виведено в наукову новизну і є доповняльними.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ……. 3
ВСТУП…… 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ……. 13
1.1. Сутність ринку банківських послуг та його учасники…...…... 13
1.2. Ринок банківських послуг і банківська система як складові фінансової екосистеми……..…..…..… 30
1.3. Детермінанти розвитку ринку банківських послуг…… 45
Висновки до розділу 1…….. 58

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ……. 61
2.1. Сучасні тренди розвитку ринку банківських послуг……... 61
2.2. Емпірична перевірка виконання стохастичного характеру темпів зростання банків згідно з законом Гібрата…… 81
2.3. Ідентифікація чинників впливу на розвиток ринку банківських послуг……..…….... 97
Висновки до розділу 2……. 109

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ……..…….. 113
3.1. Посилення конкурентної позиції банку як рушійної сили розвитку ринку банківських послуг…….…….. 113
3.2. Система ключових показників ефективності функціонування ринку банківських послуг……..……. 128
3.3. Шляхи підвищення ефективності функціонування та розвитку ринку банківських послуг…… 143
Висновки до розділу 3…….…… 148

ВИСНОВКИ…….…… 151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……..……... 156
ДОДАТКИ……..……..…… 175

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

Перелік умовних позначень і термінів

Закон про банки – Закон України «Про банки і банківську діяльність»

Закон про фінпослуги та регулювання – Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»

Закон про ринки капіталу і товарів – Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»

Закон про фінпослуги та фінкомпанії – Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»

Закон про дорогоцінні метали і каміння – Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»

Закон про конкуренцію – Закон України «Про захист економічної конкуренції»

АУБ – Асоціація Українських банків

ВВП – валовий внутрішній продукт

ГАТС – Генеральна угода з торгівлі послугами

КПЕ – ключові показники ефективності

логнормальний розподіл – розподіл із середнім значенням і дисперсією випадкової величини за формудою (2.7)

МВФ (IMF) – Міжнародний валютний фонд

Мінфін – Міністерство фінансів України,

Мінекономіки – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства

НАБУ – Незалежна асоціація банків України

НБУ – Національний банк України

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

ОВДП – Облігації внутрішніх державних позик України

ПДФО – податок на доходи фізичних осіб

РБП – ринок банківських послуг

РБМ – ринок банківських металів

РБПМ – ринок банківських послуг і банківських металів

розподіл Гауса – нормальний розподіл із середнім значенням і дисперсією випадкової величини за формудою (2.6)

СОТ – Світова організація торгівлі

СЕП – Система електронних платежів НБУ

ФГВФО – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

Перелік символів та одиниць

А – активи всіх банків в системі

$А_{ІБ}$ – активи банків з іноземним капіталом

В – витрати або ресурси банків

ВК – власний капітал банків

ВУБ – відсоток українських банків

Д – доходи всіх банків на ринку

$Д_{ДБ}$ – доходи державних банків.

$Д_{ЗБ}$ – доходи Зведеного бюджету.

Дп – депозитний портфель банків

ЗМБ – запас монополізації банків, показник запасу концентрації

ЗКБ – показник запасу конкуренції банків,

ІК – іноземний капітал в статутних капіталах банків

ІБ – обсяг інвестицій банків у реальний сектор економіки

КД – комісійний дохід всіх банків на ринку

КДі – комісійний дохід окремого *і*-го за номером банку від розрахунково-касового обслуговування

Кр – надані кредити (кредитний портфель банків)

ПБК – показник банківського кредитування

ПД – загальний процентний дохід банків на ринку

ПДі – процентний дохід окремого *і*-го за номером банку

ПІБ – показник інвестицій банків у економіку або показник проникнення за інвестиціями банків

ПНБ – податкові надходження з податку на прибуток банків у бюджет

Пр – прибуток банків

СДМ – ступінь державної монополізації,

СК – статутний капітал банків

ЧПБ – частка надходжень до Зведеного бюджету України у податкових надходженнях з податку на прибуток підприємств

$Ф_{зов}$ – зовнішні фінансові потоки (потоки іноземного капіталу, грошових надходжень, кредитів тощо), ззовні в систему

Ф – загальні фінансові потоки банківської системи

Перелік позначень, символів і одиниць англійською

CR – показник концентрації (concentration rate)

HHI – показник або індекс Герфіндаля-Гіршмана (Herfindahl-Hirschman index)

$N_{ВІД}$ – кількість відділень банків ($N_ф$)

$N_{ІК}$ – кількість банків з іноземним капіталом

$N_{НАС}$ – кількість населення регіону

$N_{БАНККАРТ}$ – кількість електронних банківських карток

$N_{БАНКОМ}$ – кількість банкоматів та комплексів самообслуговування

$N_{БУ}$ – кількість українських банків

$N_{ОПЕРАЦ}$ – кількість операцій (безготівкових та з отримання готівки) з використанням платіжних карток

N_{POS} – кількість торгівельних POS-терміналів

$N_{фІ}$ – кількість філій (відділень) окремого *i*-го за номером банку

NPL – обсяги непрацюючих кредитів

R^2 – показник детермінації в регресійному аналізі

ROA – показник рентабельності активів

ROE – показник рентабельності власного капіталу

SEPA – Єдина зона платежів у євро

$S_{БК}$ – обсяг безготівкових операцій із використанням банківських карток

Xi – частка банківських послуг на РБП окремого і-го банку

η – показник банківського проникнення (market penetration by banks) за доходами або кредитним порфелем

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ринок банківських послуг (далі – РБП) розглядається з позицій частини ринку фінансових послуг як економічне середовище з купівлі та продажу банківських послуг. РБП України пережив кризу 2008-2009 років, суттєве реформування, скорочення кількості банків у 2014-2018 роках і подальше скорочення у 2022-2023 роках, спричинене воєнним станом і поступовим переходом до європейських норм і стандартів. Нині точаться дискусії щодо оптимальної кількості банків, конкурентоспроможності, показників ефективності РБП в цілому і банківських установ, оскільки останні виконують важливу місію в суспільстві, забезпечують перерозподільні відносини, і можуть бути потужними інвесторами економіки та підвищувати добробут населення. Розв'язання зазначених актуальних проблем пов'язане з адекватним оцінюванням ефективності функціонування РБП, його динаміки і розвитку.

Аналізу РБП присвячені роботи зарубіжних вчених Д. Амеля (D. F. Amel), Д. Даймонда (D. W. Diamond), П. Роуза (P. Rose), Ж. Стуфле (J. Stoufflet), М. Стар Мак-Клюєра (M. Starr-McCluer), С. Класенса (S. Claessens), Ю. Панзара (J. C. Panzar), С. Шафера (S. Shaffer) та інших. Теоретичним і практичним аспектам розвитку РБП присвячені наукові пошуки українських авторів О. Барановського, О. Береславської, Н. Галайко, О. Дзюблюка, А. Жаворонка, Г. Карчевої, В. Коваленко, Н. Козій, О. Колодізєва, Н. Корецької, В. Корнєєва, Т. Косової, І. Крупки С. Леонова І. Лютого, В. Міщенка, Л. Примостки, Н. Радової, В. Рашкована, Т. Сак, Д. Чернюка, Л. Шірінян та інших. Операції з фінансовими активами на ринку фінансових послуг, які корелюють з операціями банківських установ, розкриваються у роботах Ю. Коваленко, С. Науменкової, В. Ходаківської та інших.

Відзначаючи важливість наукових доробок і результатів як українських учених, так і зарубіжних дослідників, слід зауважити, що дотепер залишаються не визначеними повною мірою макро- і мікроекономічні фактори

впливу на результуючі показники банківських установ, відбувається переосмислення базових понять банківської науки і самого поняття РБП. Останніми роками почали активно обговорювати і ключові показники ефективності (далі – КПЕ). Однак в Україні дотепер не запропоновано КПЕ функціонування РБП України, які б визначали результативність дій влади та постачальників банківських послуг, і ефективність банківського сектору для всієї економіки. Не існує визнаної методики оцінювання конкурентної позиції банку на основі ринкового охоплення послугами. Таким чином, наукова та практична значимість наведених питань, їх недостатня розробленість та потреба наукового осмислення, необхідність підвищення ефективності ринку РБП зумовили вибір теми, завдань, мету і логіку дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з плановою темою науково-дослідної роботи кафедри фінансових ринків та технологій і кафедри публічних фінансів Державного податкового університету «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (№ державної реєстрації 0121U109588), в якій автором сформульовано пропозиції щодо державних запозичень в період воєнного стану і оптимальної відкритості РБП і всієї економіки України (довідка від 17 травня 2024 р).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад, розширення методичного інструментарію та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку ринку банківських послуг в Україні.

Реалізація поставленої мети визначила необхідність виконання низки взаємопов’язаних завдань:

- дослідити економічну природу РБП і склад його учасників;
- розглянути ринок банківських послуг і банківську систему як складові фінансової екосистеми;
- обґрунтувати детермінанти, що зумовлюють розвиток РБП України;
- визначити сучасні тренди розвитку РБП в Україні;
- перевірити темпи зростання банків в Україні згідно з законом Гібрата;

- ідентифікувати чинники впливу на розвиток РБП;

- запропонувати заходи щодо посилення конкурентної позиції банку як рушійної сили розвитку РБП;

- розробити систему ключових показників ефективності функціонування РБП;

- обґрунтувати шляхи підвищення ефективності функціонування та розвитку РБП.

Об'єктом дослідження є ринок банківських послуг в Україні як структурний елемент фінансової екосистеми.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі розвитку ринку банківських послуг в Україні.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні *методи* дослідження: системний аналіз – для визначення сутності понять; узагальнення – для систематизації понятійного апарату; порівняльний аналіз – для використання підходів різних авторів; статистичний аналіз – для співставлення фактичних даних; кореляційний аналіз і моделювання – для визначення впливу факторів на результуючі показники РБП; графічний аналіз – для візуалізації економічних залежностей; елементи коефіцієнтного аналізу (ratio analysis) – для порівняння ринкових позицій банків і показників з нормативними значеннями і виявлення тенденцій на РБП.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентують функціонування ринку банківських послуг, статистичні дані НБУ, Міністерства фінансів України, матеріали Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГАТС), наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, інтернет-ресурси, фінансова звітність банківських установ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних засад, розширенні методичного інструментарію та розробленні практичних рекомендацій щодо розвитку ринку банківських послуг в Україні. Найвагоміші результати дослідження полягають у наступному:

удосконалено:

- науково-методичний підхід щодо верифікації закону Гібрата у частині залежності зміни активів і доходів банку від його розміру для ринку банківських послуг України на макроекономічному і мікроекономічному рівнях, що дотепер не мало обґрунтування, з припущенням можливості встановлення статистичного нормального чи логнормального розподілу банків за розміром. У межах макроекономічного опису встановлено, що закон Гібрата для банків України не виконується, а їх розподіл за розмірами активів і доходів не відповідає нормальному чи логнормальному розподілам, а в межах мікроекономічного опису доведено можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, дію закону Гібрата для окремих банків вибірки. Це дало змогу встановити закономірності розвитку ринку банківських послуг і сформувати засади підвищення його прозорості та ефективності;

- методичні засади оцінювання конкуренції на основі показника Герфіндаля-Гіршмана, концентрації і банківського проникнення внаслідок зменшення кількості банків на ринку на підставі встановлених значущих кореляцій від кількості банків і емпіричних даних, що дає змогу приймати виважені рішення з державного регулювання з метою уникнення негативних наслідків і гармонізувати інтереси учасників ринку банківських послуг;

- перелік, класифікацію і критерії ключових показників ефективності функціонування РБП України для держави, що дотепер не було розроблено і систематизовано, перелік яких є таким: відсоток українських банків; ступінь державної монополізації ринку; запас монополізації банків; запас конкуренції банків; ємність банківських послуг; показник інвестицій банків у економіку; надходження податку на прибуток банків до бюджету. Це дає змогу отримати комплексну характеристику результатів РБП, що досягаються під впливом державного регулювання, і на їх основі запропонувати науково-обґрунтовані шляхи підвищення ефективності банківського сектору України;

- теоретико-методичний підхід до визначення *конкурентної позиції банку* за рівнем охоплення РБП шляхом розробки і впровадження нових кількісних параметрів, показників охоплення ринку і критеріїв ефективності, що

визначають ключові аспекти діяльності банків, інтегрального показника їх конкурентної позиції, що дотепер не мало системного застосування. Підхід слугує інструментом стратегії управління банком під час прийняття зважених рішень щодо збільшення ринкової частки банку, враховує різні форми взаємодії учасників ринку і показує шляхи конкурентної боротьби, доцільності інтеграції з конкурентами задля підвищення ефективності бізнесу і розвитку РБП;

дістали подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальний апарат фінансової науки у частині детермінування поняття *«ринок банківських послуг»*, яке, на відміну від усталених практик та існуючих підходів, сформульовано з позицій теорії відритих систем і теорії поведінкової економіки, та згідно з яким ринок банківських послуг являє собою частину ринку фінансових послуг і є відкритим економічним середовищем щодо купівлі-продажу банківських послуг і продуктів, в якому наявні відповідні учасники ринку з непередбаченою поведінкою, вхідні та вихідні фінансові потоки, попит і пропозиція банківських послуг із задоволенням потреб усіх учасників угод, формування цін через процентні ставки і комісії за банківські послуги, можливість вибору альтернативних банківських послуг і надавачів банківських послуг, і можуть виникати синергетичні ефекти;

- визначення банківської екосистеми як складової фінансової (еко)системи і відкритого економічного середовища з надання банківських послуг і продуктів із сукупністю учасників РБП і всієї системи, що охоплює групи користувачів послуг, провайдерів послуг, провайдерів інфраструктури та технологій, суб’єктів державної політики, експертів, міжнародних та національних інвесторів, які формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле, де взаємодія між собою, об'єднання та спільна діяльність учасників можуть приводити до синергетичних ефектів у фінансових результатах і непередбаченої колективної та індивідуальної поведінки. Таке трактування є комплексним щодо учасників і форм організації економічних відносин на ринку банківських послуг, що дає змогу

ідентифікувати його загальні і специфічні функції, проблеми і напрями подальшого розвитку;

- теоретичне обґрунтування і змістовне наповнення складу учасників ринку банківських послуг з відповідним поділом на основних учасників (клієнти-покупці, банки-продавці, філії іноземних банків та банківські групи), неосновних учасників (небанківські фінансові установи-посередники і провайдери окремих банківських послуг), інших допоміжних учасників із включенням органів регулювання ринку з відповідними повноваженнями і банківськими операціями, що дає змогу розширити коло учасників, визначити роль ключових гравців і вимоги до інших учасників ринку банківських послуг;

- практичні рекомендації щодо післявоєнного відновлення і подальшого розвитку РБП на основі аргументованих пропозицій щодо: продажу половини державних банків з попереднім розділенням (реорганізацією) великого державного банку на 3 середніх за розмірами для вирішення проблеми високої концентрації банківських послуг; збільшення ставки податку на прибуток банків для підвищення податкової ефективності банківського сектору; обмеження процентних ставок за позиками та програм полегшення умов кредитування населення і бізнесу, який постраждав від бойових дій, програм реструктуризації та відстрочки повернення кредитів для населення. Це дозволить виробити необхідні інструменти та механізми регулювання РБП і слугуватиме стимулом реалізації післявоєнного відновлення банківського сектору.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні науково-обґрунтованих практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення розвитку РБП. Окремі висновки та рекомендації автора використано в практичній діяльності банків: АТ «ПУМБ» – стосовно системи ключових показників ефективності, конкурентної позиції банку на ринку, рекомендацій післявоєнного відновлення (довідка від 24 квітня 2024 р.); АТ «Ощадбанк» (довідка від 22 грудня 2023 р.) і АБ «УКРГАЗБАНК» (довідка від 15 квітня 2024 р.) – щодо методики визначення і покращення конкурентної позиції банку на ринку.

Особистий внесок здобувача. Всі результати дослідження, які викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором самостійно і є його науковим доробком. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, які є результатом особистих досліджень автора. Внесок автора у роботи, що опубліковані у співавторстві, наведено у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення–дисертації були оприлюднені й обговорювалися на 5-ти міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Сучасні гроші, банківські послуги та фінансові інновації в умовах інтеграції України в ЄС» (Київ, 2024); «Фінансові інструменти сталого розвитку економіки» (Чернівці, 2023); «Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення» (Ірпінь, 2023); «Фінанси, економіка, право vs війна» (Ірпінь, 2022); «Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України» (Ірпінь, 2021).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 8,0 д. а. (особисто автору належить 5,35 д. а.), у т. ч. 7 статей у наукових фахових виданнях України (у т. ч. 2 одноосібні статті обсягом 2 д.а.) та 5 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок машинописного тексту. Дисертаційна робота містить 36 таблиць, 19 рисунків, 58 формул, 7 додатків на 22 сторінках. Список використаних джерел становить 198 найменувань і розміщений на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

1.1. Сутність ринку банківських послуг та його учасники

Сутність та структура ринку банківських послуг (далі – Р) і всієї банківської системи України більшою мірою законодавчо унормовані у1990-х роках. З того часу і дотепер відбулося багато змін. Однак у фаховій літературі залишаються невисвітленими та неврахованими останні законодавчі зміни щодо складу учасників РБП України, не розкрито повною мірою економічну сутність самого поняття «ринок банківських послуг», не визначені ключові фактори впливу на розвиток банківського сектору. Як результат, актуальним стає критичний огляд існуючих підходів, науковий пошук і нове розуміння ключових понять сучасної банківської науки.

Інформаційною базою дослідження слугують законодавчі та нормативні акти, що регулюють банківський сектор України, серед яких Закони України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (далі – Закон про банки) [1], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (далі – Закон про фінпослуги та регулювання) [2], «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (далі – Закон про ринки капіталу і товарів) [3], «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (далі – Закон про фінпослуги та фінкомпанії) [4], «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (далі – Закон про дорогоцінні метали і каміння) [5], документи Національного банку України (далі – НБУ) [6] та положення Генеральної угоди з торгівлі послугами (далі – ГАТС) [7]. Також були використані науково-методичні праці та наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, інтернет-ресурси.

Як відомо, банківські установи зосереджують тимчасово вільні грошові кошти (внески) клієнтів, надають такі кошти у тимчасове користування у вигляді позик (кредитів) і слугують посередниками у взаємних розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами. Все це регламентується в спеціалізованому банківському законодавстві.

У *Законі про банки* не визначено терміни «банківські послуги» та «банківські операції», але надано перелік банківських послуг у статті 47: і) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від юридичних і фізичних осіб; іі) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання; ііі) послуги з кредитування та розміщення залучених на рахунки коштів та банківських металів на власний ризик [1; 8, с. 18]. Як бачимо, це досить вузький спектр послуг на основі операцій банків.

Міжнародну класифікацію видів діяльності банку запропонував Базельський Комітет з банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision), згідно з якою можна виділити три види діяльності банку. Відповідний підхід розкрито в методичних рекомендаціях НБУ щодо організації процесу формування управлінської звітності у банках [6], де визначено:

- комерційну діяльність (залучення та розміщення коштів, надання послуг з обслуговування);

- торгівельну діяльність (з придбання або створення активів і пасивів з метою продажу);

- діяльність з управління активами па пасивами (інвестиційна та фінансова діяльності банку, діяльність з управління активами і пасивами з метою підтримання ліквідності, оптимізації ризиків).

Повний перелік банківських послуг був роз’яснений СОТ у 1995 році у тексті ГАТС, згідно з яким до вже наведених банківських послуг слід додати також фінансовий лізинг, послуги з оплати та переказу коштів, послуги з надання гарантій та поручительства, участь в емісії цінних паперів, брокерські

послуги на грошовому ринку, управління активами, інвестиціями, пенсійним фондом, опікунське зберігання, депозитарні та трастові послуги, розрахунково-клірингові послуги, надання та передачу фінансової інформації, обробку фінансових даних постачальників інших фінансових послуг, консультативні, посередницькі та інші допоміжні фінансові послуги по всіх зазначених вище видах діяльності [7]. Отже, повне тлумачення поняття «банківських послуг» спирається на широкий спектр банківських операцій, яке охоплює повну класифікацію за СОТ. Однак, дотепер українське законодавство враховує наведений перелік неповною мірою, що особливо помітно в *Законі про банки*.

У *Законі про фінпослуги та регулювання* і в *Законі про фінпослуги та фінкомпанії* розкривається сутність будь-якої фінансової послуги і визначено фінансову послугу як операцію з фінансовими активами в інтересах третіх осіб, здійснену для отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. До того ж, у *Законі про фінпослуги та регулювання* в статті 4 Розділу II чітко визначено, що банківські послуги відносять до фінансових послуг [2].

Оскільки банківські послуги і операції з банківськими металами є складовими елементами фінансових послуг, які є операціями з фінансовими активами, то частина питань наведеного тут аналізу корелює також з підходами інших дослідників стосовно ринку фінансових послуг [9, с. 76; 10, с. 69]. Приміром, дослідник Ю. М. Коваленко справедливо зазначає, що послуга може бути операцією з метою задоволення споживчого попиту і являє собою діяльність, що надається однією особою іншій, формальну дію або процес здійснення, що не обов’язково приносить задоволення потреби (тобто, операція не завжди є послугою). Автор аргументує, що фінансовий продукт слугує пакетом фінансових послуг та інструментів, які пропонуються як певний товар [10, с. 69].

Згідно з наведеним переліком ГАТС, банки можуть здійснювати операції на ринку цінних паперів, здійснювати брокерську діяльність з торгівлі

цінними паперами (купити чи продати цінні папери як на позабіржовому ринку, так і на біржовому ринку), надавати брокерське обслуговування та консультації. Для цього українські банки повинні мати дозвіл НБУ і ліцензію іншого регулятора – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). У *Закон про ринки капіталу і товарів* визначаються повноваження НКЦПФР і депозитарна, торговельна, діяльність банків з клірингу, андеррайтинг [3].

Щодо металів, то слід відрізняти дорогоцінні метали загалом і банківські метали у вигляді злитків і монет. Правові основи здійснення операцій з банківськими металами регламентовані *Законом про дорогоцінні метали і каміння*, *Законом про банки* та низкою нормативних актів НБУ. Ринок дорогоцінних металів в Україні, окрім банківських металів, регулює Міністерство фінансів (далі – Мінфін). За нормативами НБУ і згідно з *Законом про банки*, банки можуть здійснювати операції з банківськими металами, торгувати металами, виготовленими українськими виробниками або визнаними виробниками (Credit Suisse, Argor Heraeus, Umicore, Valcambi, Argor Heraeus, Valcambi – афінажні компанії-постачальники, які працюють на Лондонському ринку дорогоцінних металів). Відповідний ринок є ринком банківських металів (далі – РБМ), який також регулюється НБУ. Отже, РБМ є дещо виокремленим від РБП з відповідним спеціалізованим законодавством, хоча основним регулятором в обох випадках є НБУ.

У переліку банківських металів – золото, срібло, платина та метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній), доведені до найвищих проб, що мають сертифікат якості, у зливках і порошках), а також монети, вироблені з дорогоцінних металів. В такому вигляді банківські метали слугують окремим видом фінансових активів.

В Україні Ощадбанк є найбільшим дистриб'ютором пам'ятних монет України, в ньому можна також придбати золоті та срібні інвестиційні монети України «Архістратиг Михаїл» (які за рішенням МінФіну не оподатковуються податком на додану вартість) тощо.

Оцінки показують, що банківські метали та монети можуть бути інструментами інвестування лише для довгострокових інвестицій, що пов’язано з існуванням великої різниці між курсом покупки та продажу банківських металів. У період воєнного стану в Україні існують обмеження на операції з банківськими металами. У серпні 2022 року банкам було дозволено продавати клієнтам банківські метали з фізичною поставкою у відділеннях. Невисоку популярність банківських металів в України пов’язують не лише з воєнним станом, а й з ризиком шахрайства (підробок), токсичності домішок сплавів, ризиків дефектності зливків і нерозвиненості товарних бірж, де можна купляти та продавати дорогоцінні метали. Недоліком законодавства можна також вважати відсутність гарантій Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) для вкладів і операцій з банківськими металами.

Облік операцій із купівлі-продажу банківських металів на міжбанківському валютному ринку і на міжнародних ринках ведеться аналогічно обліку операціям із купівлі-продажу іноземної валюти. Для обліку операцій з банківськими металами використовуються щоденні офіційні (облікові) курси банківських металів, установлені НБУ [11].

Отже, перший висновок, який можемо зробити з наведеного огляду, полягає у обґрунтуванні ідентифікації банківської послуги та операцій з банківськими металами як елементів фінансових послуг і наявність розбіжностей між вітчизняним законодавством (особливо в *Законі про банки*) і СОТ щодо повного переліку банківських послуг. Оскільки еволюція ринкових відносин в Україні зумовлює поступову імплементацію світового досвіду і відповідних нормативів для РБП України, то в подальшому під «банківськими послугами» ми вважатимемо повний перелік банківських послуг згідно з СОТ і ГАТС.

Другий висновок стосується дорогоцінних металів. Оскільки Україна відноситься до золотовидобувних країн світу, то може збільшити державні запаси дорогоцінних і банківських металів. Відповідні операції з банківськими металами можуть розглядатись як складова банківських послуг (відповідно до

Закону про банки) або окремо, оскільки РБМ має дещо відмінне від РБП спеціалізоване законодавство (*Закон про дорогоцінні метали і каміння*). Саме тому поняття «ринок банківських послуг» може розглядатися як виокремлено від поняття «ринок банківських металів», так і охоплювати діяльність з банківськими металами та розглядатися з позицій «ринку банківських послуг і банківських металів» (далі – РБПМ). РБМ в Україні є нерозвиненим і більшість дослідників РБП залишають поза увагою РБМ і/або вважають його частиною ринку банківських послуг.

Визначимо коло учасників РБП і аргументуємо той факт, що спектр учасників РБП зростає у зв'язку з розвитком новітніх технологій.

Учасники РБП. Критичний огляд фахової літератури і чинного законодавства в банківській сфері виявляє певні протиріччя опису не лише сутності РБП, а й складу учасників такого ринку. Приміром, *Закон України про банки* дає неповний перелік регуляторів ринку банківських послуг. Дослідження показує, що поряд з НБУ, можуть також здійснювати регулювання РБП і окремі банківські операції такі регуляторні органи як ФГВФО, НКЦПФР, органи виконавчої влади – Антимонопольний комітет, Мінфін. Приміром, через Мінфін на РБП відбувається управління корпоративними правами держави у державних банках і реформування державного банківського сектору [12; 8, с. 20]. Враховуючи, що частка державного сектору на РБП останніми роками становить близько 50 % [13], можна дійти висновку, що Мінфін теж можна вважати регулятором РБП (особливо, в частині державного сектору). ФГВФО можу управляти активами неплатоспроможних банків, повертати вклади фізичних осіб тощо. Отже, названі регулятори стають учасниками РБП України [14, с. 86]. Як наслідок, сучасне розуміння такого базового поняття як «ринок банківських послуг» та структура його регуляторних органів в дотепер існуючих формулюваннях і формалізації стають неповноцінними.

На РБП присутні не лише банки та інші фінансові установи (продавці), а й покупці банківських послуг. У *Законі про фінпослуги та фінкомпанії*

визначається, що споживачем фінансових послуг може бути «фізична особа, яка отримує або має намір отримати фінансову послугу для задоволення особистих потреб, не пов’язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю», а клієнтом може бути «фізична особа (у тому числі споживач фінансових послуг), фізична особа - підприємець або юридична особа, яка отримує або має намір отримати фінансову послугу» [4]. Отже, покупцями банківських послуг і металів можуть бути фізичні та юридичні особи, органи державної влади та управління, що отримують банківські послуги, а споживачами *Закон про фінпослуги та фінкомпанії* визначає лише фізичних осіб.

Перелік учасників РБП можна знайти в *Законі про фінпослуги та регулювання* та *Законі про фінпослуги та фінкомпанії*, де загалом визначено, що «учасники ринку фінансових послуг – особи, які відповідно до закону мають право надавати фінансові послуги на території України; особи, які провадять діяльність з надання посередницьких послуг на ринках фінансових послуг; об'єднання фінансових установ, включені до реєстру саморегулівних організацій, що ведеться органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг; клієнти. Законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг можуть визначатися інші учасники ринків фінансових послуг» [2; 4]. Можна погодитись в цілому з таким підходом. Водночас, вважаємо за доцільне додати до учасників РБП представників органів регулювання та нагляду (перелік яких ми вже надали вище), адже останні не лише контролюють і застосовують регулятивні повноваження (санкції, і штрафи, тощо), а можуть надавати окремі банківські послуги (згідно з переліком ГАТС) і затверджують нормативи, обов’язкові до виконання банками. Приміром, НБУ, як центральний банк, пропонує і здійснює! операції в системі електронних платежів та у сфері розрахунково-касового обслуговування організацій та банків – відкриття, обслуговування та закриття кореспондентських рахунків, продає депозитні сертифікати, здійснює операції з державними цінними паперами, пропонує облікові ставки, здійснює

кредитування банків через рефінансування тощо. Все це впливає на встановлення ставок за депозитними і кредитними програмами комерційних банків і поведінку клієнтів комерційних банків. Отже, НБУ формує економічні відносини і стає активним учасником РБП.

На відміну від НБУ, «неактивними» або опосередкованими учасниками ринку (а не банківських послуг) можна вважати регуляторів (Мінфін, НКФРЦП, ФГВФО, Антимонопольний комітет), оскільки останні не пропонують безпосередньо банківських послуг клієнтам, однак є суб'єктами ринку і елементами інфраструктури РБП, що суттєво впливають на кількість і якість банківських послуг.

З метою посилення конкурентних переваг на фінансовому ринку можливі процеси реорганізації та об'єднання банків у корпорації чи групи. Приміром, з метою концентрації капіталу, підвищення платоспроможності та координації діяльності банки можуть стати засновниками і акціонерами банківської корпорації або створити банківську холдингову групу з материнським банком (з понад 50 % акціонерним капіталом групи). *Закон про банки* визначає поняття «банківська група» [1].

Щодо саморегулівних організацій (що включені у відповідні реєстри), які згадуються в *Законі про фінпослуги та фінкомпанії*, то слід зауважити, що банки мають право створювати неприбуткові професійні об'єднання, спілки, асоціації. Так, у 1993 році було створено Асоціацію українських банків. У 2011 році створено іншу асоціацію «Незалежна асоціація банків України» як нове саморегулівне професійне об'єднання банків.

НБУ має повноваження на захист прав споживачів фінансових послуг. Він регулює поведінку банків та небанківських фінансових установ щодо їх клієнтів. Тому клієнти банків можуть звертатись до НБУ в разі порушення прав. Водночас, на РБП можуть створюватись незалежні об'єднання споживачів банківських послуг або клієнтів банків. Приміром, у 2012 році було створено Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація захисту прав споживачів банківських та страхових послуг» [15]. Наскільки нам відомо,

станом на 2023 рік на РБП присутня лише зазначена організація, діяльність якої в Україні поки що є непомітною. На законодавчому рівні питання висвітлюється в Законах України «Про захист прав споживачів» і «Про споживче кредитування» [16-17].

Заслуговує на увагу те, що в сучасних умовах розвинутих ринкових відносин поряд з продавцем товару та кінцевим покупцем на ринку можуть здійснювати господарську діяльність посередники – інші суб'єкти або учасники ринку. Саме так нині відбувається на РБП. Українські страхові компанії, приміром, можуть пропонувати довгострокове страхування життя і надавати кредити клієнтам (або вкладати кошти на депозитні рахунки банків чи інвестувати в економіку країни) [18]. Тому, вважаємо, що коло учасників РБП значно розширюється, і це слід врахувати. Загалом, до посередників на РБП (які здебільшого є спеціалізованими фінансово-кредитними установами або небанківськими фінансовими установами з правом надання окремих банківських послуг) можна віднести також: страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди, недержавні пенсійні фонди, компанії лізингу, інвестиційні фонди тощо [19].

Наведений підхід з переліком учасників ринку збігається, здебільшого, з систематизацією, яку надає дослідник Ю. М. Коваленко, аналізуючи фінансові корпорації на ринку цінних паперів з позицій депозитних і недепозитних фінансових посередників [20, с. 122].

На нашу думку, потребує додаткового уточнення позиція щодо переліку осіб, які провадять діяльність з надання посередницьких послуг на ринках фінансових послуг і РБП безпосередньо. Відповідними посередниками можуть бути не лише спеціалізовані небанківські фінансові установи-посередники, а й провайдери банківських послуг, приміром, фінтех-компанії. Роль останніх значно зростає у зв'язку з потребою в зручному онлайн-доступі до фінансових послуг і операцій без використання банків. Фінтех-компанії пропонують «розумні» онлайн-сервіси, що надають технології для банківського та корпоративного фінансування, ринків капіталу, страхування. Приміром,

останніми роками розвивається кредитування фізичних осіб через P2P (від особи до особи), сервіси та кредитування бізнесу через P2B (від людини до бізнесу) і B2B-сервіси (від бізнесу до бізнесу). В межах таких сервісів позичальник отримує кошти не від банку, а безпосередньо від інвестора через інтернет-майданчик, що має систему перевірки кредитоспроможності позичальників. Відповідні кредити, здебільшого, надаються без застави. Зазвичай позичальник встановлює рівень ставки, за яким він погоджується взяти кредит, а потенційні кредитори пропонують гроші. Іншим прикладом збору коштів без участі банків є краудфандінг: фізичні особи за допомогою інтернет-майданчику об'єднують кошти для фінансування стартапів або вкладення в соціальні проекти або кампанію [21, с. 74]. Українські банки також почали створювати відповідні сервіси. Приміром, у 2016 році «Приватбанк» запропонував сервіс фінансування підприємців «КУБ» на основі P2B-кредитування.

У продовження обговорення питання складу учасників ринку, вважаємо, що також доцільно додати брокерів як посередників на ринку, оскільки останні пропонують згідно з *Законом про ринки капіталу і товарів* брокерські послуги з купівлі та продажу цінних паперів та товарів, які також включені до переліку банківських послуг згідно з підходами СОТ [3].

Важливими учасниками інфраструктури банківської системи є біржі, які слугують торгівельними майданчиками для торгівлі валютою, цінними паперами та товарами [22; 23]. Вони не пропонують безпосередньо банківські послуги, але є суб’єктами ринку, за допомогою яких можуть здійснюватися торгівля валютою, дорогоцінними металами і надаватися брокерські послуги. Якщо умовно поділити всіх учасників РБП на «активних» і «пасивних» постачальників і провайдерів банківських послуг і продуктів, то такі біржі можна було б вважати «пасивними» посередниками-провайдерами банківських послуг. Подібним чином, «пасивними» учасниками РБП можна було б вважати саморегулівні професійні об’єднання банків (професійні

спілки) та громадські спілки споживачів банківських послуг, оскільки останні є неприбутковими і також не пропонують банківських послуг.

Загалом можна резюмувати, що провайдери банківських послуг поступово стають повноцінними учасниками ринку банківських послуг і конкурентами для основних постачальників послуг-банків. Приміром, за даними НБУ, у 2022 році ТОВ «Нова Пей» (фінансова компанія, що створена ТОВ «НОВА ПОШТА») отримало чистий прибуток 2,360 млрд грн, а обсяг грошових переказів становив 167 млрд грн або близько 45 % ринку [24].

Зазначені аргументи наводять на думку про необхідність уточнення та нових підходів до визначення складу учасників РБП. Систематизуємо склад учасників РБП з врахуванням сьогоденних реалій і дамо новий теоретико-методологічний підхід, який, на відміну від існуючих, розширює коло учасників, розмежовує основних і неосновних учасників ринку, враховує банківські установи разом з наведеними регуляторами та іншими суб'єктами ринку, що стають важливими в ринкових умовах (рис. 1.1). Умовний поділ на основних і неосновних учасників РБП визначається обсягами (часткою) відповідних операцій на РБП України.

Наведена структура учасників РБП збігається з основними результатами роботи Л. В. Ширінян стосовно аналізу інфраструктури банківської системи України [25, с. 27].

Як бачимо, спектр учасників досить широкий, що дає можливість припустити існування складних процесів взаємодії та конкуренції на РБП. Зазначимо, що визначення складу учасників РБП не є основним завданням представленого дослідження. Водночас для повноти опису ми мали розглянути це питання, що мати уявлення про основних гравців ринку банківських послуг. Перейдемо до головного завдання представленого дослідження – розкриття сутності розглянутих понять.

Рис. 1.1. **Учасники РБП України**

Джерело: розроблено автором на основі [1-4].

Економічна сутність РБП. Поняття «ринок банківських послуг» має ключову складову «ринок» як місце взаємодії продавців і покупців [26, с. 56]. Наприклад, В. Л. Смагін трактує поняття ринку як систему економічних відносин між індивідами в сфері товарно-грошового обміну [27, с. 11].

Правовий стандарт визначення ринку для цілей антимонопольного аналізу отримав визнання в США після прийняття в 1890 р. Акту Шермана [28]. У 1997 році Міністерство юстиції та Федеральної торгової комісії США надали рекомендації щодо злиття компаній, де визначають поняття ринок як «продукт або групу продуктів і географічну область такі, що гіпотетична фірма, що максимізує прибуток, не в змозі відокремлено регулювати ціну, і лише майбутні виробники або продавці продуктів у цій області, ймовірно, нав'язуватимуть невелике підвищення ціни, в припущенні, що умови продажів усіх інших продуктів залишаться незмінними [29].

У інших закордонних дослідженнях аргументується, що географічна територія є відповідним географічним ринком для аналізу конкуренції в банківській сфері (Оригінальний текст: «the local geographic area is the relevant geographic market for an analysis of competition in banking») [30, с. 4].

Отже, ринок банківських послуг може розглядатися з різних боків: з позицій учасників або з позиції території, в межах якої забезпечуються конкурентні дії стосовно процентних ставок, комісій тощо, в рамках якого клієнти можуть звернутися до інших постачальників за альтернативними банківськими послугами, коли зіткнулися з невигідними умовами і цінами. Іншими словами, є альтернативний вибір послуг у різних постачальників.

Закон про фінпослуги та регулювання і *Закон про фінпослуги та фінкомпанії* визначають, що «до ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, капіталу та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів» [2; 4]. Таким чином, РБП є «банківською» складовою ринку фінансових послуг.

Більшість дослідників наголошують на тому, що ринок повинен містити три обов'язкові складові: представника попиту (покупця); представника пропозиції (продавця); об'єкт обміну (товари і послуги). Ринок відповідає за обмінно-перерозподільні відносини щодо купівлі-продажу певного товару і формує попит і пропозицію та ціну на цей товар [26].

Можна погодитись з підходом П. Самуельсона (P. Samuelson), який в методологічному дослідженні стосовно макроекономічних аспектів визначає ринок через механізм, за допомогою якого відбувається взаємодія покупців й продавців задля детермінації ціни і кількості товару [31, с. 74]. Дослідник акцентує увагу не лише на попиті та пропозиції, а й на встановленні ціни та кількості товару на ринку. У подальшому ми врахуємо це для РБП України.

Огляд робіт щодо РБП виявляє, що у фаховій літературі досить часто вживаються подібні дефініції «банківська система», «ринок банківських послуг» та «банківський ринок». Наприклад, Л. А. Бондаренко і О. І. Жук аналізують різні дефініції та ототожнюють останні два поняття [32]. І це – загальна практика.

У працях О. В. Дзюблюка і В. О. Ткачук ринок банківських послуг розглядається з позицій специфічної сфери «економічних відносин, функцією

яких є балансування попиту і пропозиції на банківські продукти» [26]. Говорячи про РБП, О. В. Дзюблюк визначає соціально-економічне середовище, систему економічних відносин з продукування та обміну специфічного товару – банківської послуги [33, с. 26]. Можна лише частково погодитись з наведеними підходами, оскільки вони не враховують питання визначення ціни товару, тобто ціни банківської послуги на такому ринку. Іншими словами, наведене визначення доцільно розширити з позицій продукування попиту і пропозиції та встановлення на ринку ціни на банківські послуги.

У своїх методологічних роботах І. О. Лютий і О. О. Солодка [34, с. 71] трактують РБП як сукупність існуючих і потенційних клієнтів банку. Такий погляд також, на нашу думку, є лише частково правильним з позицій окремого банку і мікроекономічного аналізу, оскільки не розкриває обмінно-перерозподільні відносини щодо попиту і пропозиції.

Дослідник Н.С. Козій дає визначення міжбанківського ринку з позиції торгового майданчику економічних відносин НБУ і банків, де формується ціна грошей у вигляді відсоткової ставки, на основі попиту і пропозиції [35, с. 375]. Можна погодитись з висновком щодо формування ціни послуги. Водночас, не розкрито повною мірою можливість кредитування банків іншими банками.

Нам імпонує визначення, яке запропоновано А. Головач та іншими вченими, які розглядають ринок банківських послуг як сукупність економічних відносин, що забезпечують реалізацію попиту на різні послуги з боку клієнтів, їх пропозицію банківськими установами та формування ціни [36, с. 35]. Водночас, спостерігаємо певні недоліки такого визначення: дослідники не уточнюють, що саме є ціною на РБП; не доречним, на нашу думку, виглядає словосполучення «різні послуги з боку клієнтів»; поза увагою залишаються також банківські метали для надання банківських послуг і операцій з банківськими металами.

У монографії З. В. Герасимчук і О. К. Гоманюк акцентовано увагу на регіональних ринках банківських послуг з позицій територіального, ринкового та галузевого підходів [37, с. 15].

У дослідженнях Федерального Резервного Банку США наведено визначення поняття локального «ринку банківських послуг» з позиції території, формування ціни та конкурентної поведінки постачальників: «Загалом, місцевий банківський ринок є економічно інтегрованою територією, у якій конкурентні сили забезпечують швидкий і суттєвий вплив дій інших постачальників на ціни (такі як відсоткові ставки та комісії), які стягують постачальники банківських послуг» [38, с. 1].

Зарубіжними дослідниками РБП розглядається як географічно локальний і такий, що складається з набору фінансових продуктів, що постачаються комерційними банками [39]. Таке визначення ґрунтується на припущенні щодо поведінки домогосподарств і малого бізнесу, коли вони купують банківські послуги недалеко від свого розташування.

З наведеного вище стає зрозумілим, що на РБП в результаті взаємодії та перерозподільних відносин формуються попит і пропозиція на банківські метали та банківські послуги, на гроші, що забезпечують обсяги банківських операцій. Отже, попит і пропозиція стосується не лише банківських послуг (перелік яких ми надали на початку цієї роботи, розглядаючи зміст ГАТС) [7], а й ціни і кількості грошей, необхідних для надання банківських послуг. Це пов’язано з тим, що банки є також учасниками грошового ринку.

Банківські метали (а також цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах) розглядаються в бухгалтерському обліку як «іноземна валюта», а учасники валютних операцій (перелік яких на національному рівні майже збігається з РБП (див. рис. 1.1) вважаються агентами валютного ринку України. Виникає перетин ринку РБП і валютного ринку в частині валютних цінностей і учасників таких ринків. Приміром, банківські метали слугують валютними цінностями для валютного ринку (як національного рівня так і

міжнародного) і тому можуть розглядатись як складова валютного ринку. Ця обставина обговорювалась нами в розділі 1 при аналізі банківських металів.

Зрозуміло, що ціна на банківські метали формується не лише на РБП, а й на валютному ринку також. Ціна на метал формується через вартість видобутку відповідного металу, зміну валютних курсів і світових цін на дорогоцінні метали, фактично наявний запас банківських металів і поведінкових факторів (настрій інвесторів і довіра до валюти).

Оскільки майже всі дослідники залишають поза увагою ціну банківських послуг, тому вважаємо за доцільне розкрити, про що йдеться. Ціна на банківську послугу формується через встановлення облікових і процентних ставок НБУ та банків за кредитними та депозитними програмами, ставками рефінансування та ставками за ОВДП тощо. Не менш важливими є комісійні винагороди банкам від клієнтів за надання певної банківської послуги, що також може вважатись ціною послуги. Отже, можна уточнити і стверджувати, що на РБП формується ціна на банківські послуги через процентні ставки і комісійні витрати за банківськими операціями.

На нашу думку, важливими ознаками ринку є конкуренція та колективна поведінка учасників, які також недостатньо відображені у визначеннях наведених базових понять. На сформованих ринках продавці пропонують покупцям послуги на конкурентних умовах. Приміром, якщо ціна на послугу в певному банку є зависокою для потенційного покупця, то останній шукатиме інший банк, в якому подібна пропозиція є менш витратною і більш виграшною. На відміну від індивідуальної поведінки потенційного покупця, у випадку колективної поведінки покупців на ринку можлива суттєва зміна попиту (і ціни послуги). Загалом, внаслідок конкуренції і поведінки продавців і покупців формуються ціни на банківські послуги і банківські метали. Саме тому для повноти опису РБП і загалом будь-якого ринку доцільно використовувати теорії поведінкової економіки [40, с. 297; 41, с. 300].

Важливою характеристикою РБП є можливість задовольнити потреби покупців банківських послуг. Це може досягатись через можливість вибору

альтернативних банківських послуг (у разі невигідних цін). Іншими словами на ринку має бути багато різних гравців-постачальників послуг, щоб можна було обирати послугу. Така можливість має забезпечуватись умовами конкуренції для банків і відсутністю монопольного становища на РБП.

Резюмуючи результати проведеного дослідження і систематизації підходів, вважаємо, що сучасне розуміння сутності РБП є багатогранним і має спиратись на сучасні тенденції та поведінкові аспекти. На нашу думку, доцільно було б розширити розуміння поняття «**ринок банківських послуг**» до наступного визначення, згідно з яким РБП є відкритим економічним середовищем з характерними ознаками і, водночас, являє собою частину ринку фінансових послуг. Це економічне середовище з сукупністю місць купівлі та продажу банківських послуг, в якому одночасно мають бути реалізовані такі характеристики:

i) присутні учасники – клієнти-покупці, банки-продавці та посередники, саморегулівні об'єднання банків і самоврядні об'єднання клієнтів та органи регулювання ринку з регулятивними повноваженнями і операціями;

ii) виникають вхідні та вихідні фінансові потоки (присутні інвестиції або участь іноземного капіталу);

iii) формуються попит на банківські послуги і пропозиція відповідних послуг і продукті у результаті поведінки учасників ринку та перерозподільних відносин;

iv) формуються ціни на банківські послуги через процентні ставки і комісії за банківські послуги і продукти;

v) можуть виникати синергетичні ефекти, непередбачена поведінка учасників ринку у результаті конкуренції, об'єднання та взаємодії учасників;

vi) задовольняються потреби покупців банківських послуг через можливість вибору альтернативних банківських послуг і надавачів банківських послуг і продуктів.

Нижче ми покажемо, що запропоноване визначення може бути удосконалено з позицій теорії відритих систем [40, с. 300; 14, с. 86; 42].

Аналогічно, можна зробити висновок щодо поняття ринок банківських металів [43, с. 118]. **Ринок банківських металів** є економічним середовищем з сукупністю центрів купівлі-продажу банківських металів і послуг з ними, в якому в результаті конкуренції, поведінки учасників (продавці, покупці, саморегулівні об'єднання, органи регулювання) та перерозподільних відносин формуються попит, пропозиція, ціна на банківські метали і послуги з ними, встановлюються процентні ставки і комісії за проведення операцій з банківськими металами, задовольняються потреби клієнтів з операцій з банківськими металами через можливість вибору постачальників послуг.

Можна також говорити про узагальнене поняття «**ринок банківських послуг і банківських металів**». **Ринок банківських послуг і банківських металів –** це економічне середовище з сукупністю місць купівлі та продажу банківських послуг і металів і частина ринку фінансових послуг, в якому присутні клієнти-покупці, продавці та органи регулювання ринку з регулятивними повноваженнями і операціями. Це ринок, в якому в результаті взаємодії, конкуренції, поведінки учасників ринку та перерозподільних відносин формуються попит, пропозиція та ціни на банківські послуги, продукти і банківські метали, встановлюються процентні ставки та комісії за послуги, задовольняються потреби покупців банківських послуг і клієнтів з операцій з банківськими металами через можливість вибору альтернативних банківських послуг і послуг з банківськими металами.

1.2. Ринок банківських послуг і банківська система як складові фінансової екосистеми

У сучасних умовах значно активізуються процеси взаємодії банків та обміну з іншими не банківськими установами, серед яких страхові компанії, ломбарди, пенсійні фонди, кредитні спілки, Укрпошта, Нова пошта, фін-тех компанії, внаслідок чого ринок банківських послуг і банківська система стають відкритими [42]. З таких позицій доцільно поставити питання про

трансформацію понятійного апарату банківської науки в частині формування сучасної банківської екосистеми [14, с. 82].

Аналізу інфраструктурних аспектів банківської системи присвячені роботи зарубіжних вчених Д. Гурлі (J. G. Gurley) та Е. Шау (E. S. Shaw) [44, с. 515], Р. Вернер (R. A. Werner) [45, с. 361], С. Кечетті (S. G. Cecchetti) [46, с. 35], К. Метсьюс (K.Matthews) і Д. Томсон (J. Thompson) [47, с. 88]. Сутність сучасної банківської системи України розкривається в працях українських дослідників О. Барановського [48, с. 56], Д. Гетьманцева [49, с. 212], Л. В. Кузнєцової [50, с. 317], В. Міщенко [51, с. 148], П. Савелко [52, с. 42], С. Циганова [53, с. 200], Л. В. Ширінян [54-55] та інших, а з позицій формування фінансової екосистеми країни – предметом аналізу НБУ [56-57]. Це питання є новим для вітчизняної наукової спільноти і вимагає нового розуміння базових банківських понять.

Актуальним завданням представленого дослідження є формулювання понять «ринок банківських послуг» і «банківська екосистема» з позицій теорії відкритих систем, удосконалення інфраструктурних складових ринку банківських послуг і банківської системи України.

Слід наголосити, що більшість припущень і висновків цього підрозділу однаково застосовні як для «ринку банківських послуг» так і для «банківської системи», тому ми не акцентуватимемо увагу на виборі об'єкта аналізу для пояснення. Для демонстрації нової методології ми проведемо критичний огляд питання на прикладі «банківської системи» (стосовно ринку банківських послуг завдання більшою мірою вже реалізовано у попередньому параграфі).

Розглянемо трактування «банківської системи» відповідно до положень *Закону про банки*. Банківська система України охоплює Національний банк України та інші банки, що мають ліцензії на банківську діяльність в Україні, а також філії іноземних банків, що створені і діють на території України [1]. Саме тому вважається, що банківська система України має дворівневу інфраструктуру (НБУ на першому рівні та інші банки та установи на другому рівні). Подібний підхід можна знайти в працях багатьох українських

авторів [48-53]. Історію і причини формування дворівневої структури банківської системи розкрито в роботі американських дослідників [30, с. 8]. На нашу думку, таке розуміння є значно спрощеним і не відповідає сьогоденним реаліям.

Законодавче розуміння певним чином виокремлює ринок банківських послуг і загалом банківську систему від інших систем і учасників ринкових відносин, оскільки акцентує увагу на наявність ліцензій на здійснення діяльності, на вимоги для банків. Відповідні ліцензії та вимоги слугують бар'єрами входу до «банківської системи».

Слід також звернути увагу на тлумачення поняття «система». У словнику української мови визначено, що система це порядок, зумовлений правильним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [58, с. 363]. Елементи системи повинні мати певні зв'язки, має бути взаємодія та спільні риси, вимоги для елементів системи (за аналогією, системи рівнянь в математиці мають спільні змінні, що дає змогу виконати підстановку або заміну змінних). На нашу думку, *Закон про банки* забезпечує виокремлення банківської системи в самостійну категорію, однак, аспект взаємодії та спільних вимог для учасників в банківській системі не відображено у визначенні повною мірою. Як ми вже показали, поза увагою залишились Мінфін, ФГВФО, Антимонопольний комітет, що визначено в Законі України «Про захист економічної конкуренції» [59]. Поза увагою *Закону про банки* довгий час залишалися роль і діяльність Розрахункового Центру щодо клірингової діяльності (понад 80% акцій Центру належить НБУ), який у 2021 році припинив банківську діяльність [60].

Сьогодні розуміння і трактування поняття «банківська система» значно розширені. Приміром, Д. О. Гетьманцев і Н. Г. Шукліна аргументують, що банківська система України – це складова економічної системи держави, що включає в себе НБУ, інші банки (резиденти та нерезиденти, зареєстровані в установленому законодавством порядку на території України), небанківські фінансові установи (виключною діяльністю яких є прийняття вкладів,

розміщення кредитів або ведення рахунків клієнтів), Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, банківську інфраструктуру, а також зв'язки та взаємини між ними [49, с. 25]. Такий підхід знаходить нашу підтримку, оскільки дає переосмислення базового поняття з позицій сформованого банківського ринку і усуває частину окреслених недоліків *Закону про банки*.

Іншої думку висловлює дослідник О. П. Орлюк, який вважає, що включення фінансово-кредитних установ до банківської системи спотворить її сутність [61, с. 623]. Подальший аналіз показує дискусійність такої думки.

У цілому можна резюмувати, що банківську систему України формує сукупність учасників ринку банківських послуг (як елементів системи), які взаємозв'язані між собою, працюють в одному економіко-правовому полі, визначають структуру (інфраструктуру) такої системи. Банки як основні учасники банківської системи і, водночас, комерційні підприємства, мають власний продукт у вигляді банківських послуг, є посередниками у здійсненні платежів і розрахунків. НБУ, Фонд гарантування вкладів та інші регулятори впливають на зовнішні фінансові потоки банківської системи і на фінансові потоки на ринку банківських послуг України, визначають вимоги до учасників.

Відкритість банківської системи. Доведемо, що банківська система України є відкритою і взаємодіє з позабанківською системою, що є очевидним з наступних міркувань.

Небанківські фінансові інститути, серед яких страхові компанії, пенсійні фонди, фінансові компанії, ломбарди, інвестиційні компанії та фонди, лізингові та факторингові компанії, брокерські та дилерські фірми, біржі, поштово-ощадні установи, мають право на окремі банківські послуги і сервіси. Присутність небанківських гравців на спільному ринку банківських послуг є першим обґрунтуванням того, що банківська система України є відкритою.

По-друге, в процесі інтеграції в світовий економічний простір виникають вхідні та вихідні фінансові потоки (грошові надходження тощо), які змінюють стан банківської системи України: вплив іноземних партнерів (приміром,

позиками Міжнародного Валютного Фонду), внутрішньодержавне регулювання (приміром, через Міністерство фінансів і НБУ) індукують такі потоки. Наявність грошових потоків ззовні в систему (і навпаки) є другим аргументом того, що банківська система України є відкритою (рис. 1.2).

Рис. 1.2. **Вхідні та вихідні фінансові потоки (позначено горизонтальними стрілками) для банківської системи України як складової фінансової системи: фінансові потоки виникають як всередині, так і поза межами банківської системи**

Джерело : розроблено автором на основі [1-4].

Розпорядження Антимонопольного комітету України від 2002 року дає роз'яснення поняття «ступеня відкритості ринку» з позицій товарів, що ввозять з-за географічних (територіальних) меж ринку [62]. За таким підходом «ізольованою» або «закритою» можна вважати систему, в якій відсутні експорт та імпорт товарів та послуг, відсутні фінансові потоки всередину або зсередини назовні системи.

Запропонуємо кількісний апарат оцінювання відкритості банківської системи України. Для цього використаємо базові положення теорії відкритої економіки та адаптуємо кількісний підхід Л. В. Ширінян для ринків

банківських і страхових послуг [63, с. 34; 54-55] і методологію Міністерства економічного розвитку та торгівлі України щодо забезпечення економічної безпеки [64].

Відкритість РБП або банківської системи будемо визначати за показником відкритості (далі як φ) як частку зовнішніх фінансових потоків в загальному потоку грошових надходжень та витрат банківської системи. Відповідне формулювання для показника φ матиме вигляд:

$$\varphi = 100\% \, Ф_{зов} / Ф, \qquad (1.1)$$

де: $Ф_{зов}$ – зовнішні фінансові потоки (потоки іноземного капіталу, грошових надходжень, кредитів тощо), ззовні в систему або навпаки; Ф – загальні фінансові потоки банківської системи.

Спираючись на методологію Міністерства економічного розвитку та торгівлі України щодо забезпечення економічної безпеки [64] і, за аналогією, з показниками відкритості економіки за експортними квотами [65, с. 19] визначаємо межу відкритості банківської на рівні φ=10 %: для відкритої системи φ>10%, для закритої системи φ<10% (таблиця 1.1). Приміром, рівні 2,3,4,5 характеризують відкриту банківську систему, а рівні 0,1 – закриту.

Таблиця 1.1

Характеристики відкритості ринку банківських послуг і банківської системи

Рівень	**Показник φ**	**Ознака**	**Загальна ознака**
0	0%<φ<1%	ізольована, замкнута	Закрита
1	1%≤φ≤10%	автономна, незалежна	
2	10%<φ≤35%	оптимальна, слабо-залежна	Відкрита
3	35%<φ≤50%	залежна	
4	50%<φ<75%	сильно-залежна	
5	φ > 75%	афілійована (частка іншої)	

Джерело: адаптовано автором на основі праць [54-55; 63, с. 34; 64; 65, с. 20].

Представлений підхід може бути аргументований з позицій природних наук, де замкнутою вважається система, яка не обмінюється з навколишнім

середовищем ні речовиною, ні енергією, а відкрита система обмінюється і речовиною та енергією з навколишнім середовищем [66]. За такою аналогією відсутність потоків $Ф_{зов}$ ізолює РБП або банківську систему, а присутність потоків $Ф_{зов}$ відкриває банківську систему.

Величину $Ф_{зов}$ у формулі (1.1) можна оцінити як обсяг експорту (імпорту), а величину Ф – як ВВП України. Приміром, дані свідчать, що радянська економіка була закритою і автономною: у 1989 р частка імпорту у ВВП становила φ=7,8% [67, с. 357]. Дослідники М. Л. Вдовин і О. В. Котова провели аналіз показників розвитку зовнішньоторговельної діяльності Білорусі і отримали для 2018 року показник відкритості φ=56-64% [68, с. 25].

Розрахуємо ступінь відкритості ринку банківських послуг і банківської системи України за формулою (1.1). Відповідні величини потоків, на жаль, не визначаються з офіційних джерел уповноважених органів, тому ми запропонуємо альтернативні власні оцінки. Для величини Ф можна обрати фінансові потоки рівними активам (далі як А) всіх банків в системі. Приміром, величина активів в квітні 2022 року становила А=590,5 млрд доларів США [69]. Зовнішні фінансові потоки $Ф_{зов}$ визначимо через суму активів банків з іноземним капіталом (далі як $А_{ІБ}$), що здійснюють діяльність в Україні, і наданих кредитів іноземних організацій (далі як $Ф_{кр}$):

$$Ф_{зов} = Ф_{кр} + А_{ІБ}.$$

За нашими оцінками станом на 1 квітня 2022 року вхідний потік кредитів оцінювався на рівні $Ф_{кр}$=3,8 млрд доларів США: від МФВ – за діючою програмою близько 2 млрд доларів США, від Європейської комісії – 1,2 млрд доларів, від Світового банку – 0,5 млрд доларів США [56].

Частка активів $А_{ІБ}$ банків з іноземним капіталом останніми роками коливається на рівні 28-30% від загальних активів банків [70, с.330; 71, с.190]. На 1 квітня 2022 року отримаємо оцінку:

$$А_{ІБ} = 30\% \text{ від } А = 177{,}2 \text{ млрд доларів США.}$$

Ступень відкритості за формулою (1.1) визначиться на рівні 30%:

$$\varphi \approx 100\% \, (Ф_{кр} + А_{ІБ}) / Ф = 100\% \, (3{,}8 + 177{,}2) / 590{,}5 = 30{,}6\%.$$

Таким чином, станом на 1 квітня 2022 року для банківської системи України отримаємо рівень 2 – відкритій, оптимально залежний. Такий результат корелює з висновками, отриманими в дослідженнях інших авторів [65, с. 25]. Для порівняння, дані для Польщі свідчать про відкриту сильно-залежну від зовнішніх джерел банківську систему φ≈60-70% [72, с.7].

Вираз (1.1) може бути трансформовано для врахування різних окремих випадків. Приміром, можна дослідити ступінь відкритості ринку банківських послуг і банківської системи України відносно обсягів іноземного капіталу (ІК) або відносно кількості іноземних банків ($N_{БІК}$). Тоді відповідні формули ступенів відкритості стануть такими:

$$\varphi_К = 100\% \, ІК / СК \quad \text{або} \quad \varphi_N = 100\% \, N_{БІК} / N, \qquad (1.2)$$

де: ІК – іноземний капітал в статутних капіталах банків; СК – статутний капітал банків; $N_{ІК}$ – кількість банків з іноземним капіталом; N – загальна кількість комерційних банків в системі.

Для повноти опису розрахуємо показники за формулами (1.1-1.2) для даних за останні роки. Розрахунки виявляють в середньому рівень 3 – відкритій залежний (таблиця 1.2) [14, с. 85]. Отже, ми аргументували з різних позицій, що ринок банківських послуг і банківська система України є не закритими, а відкриті.

Таким чином, проведений аналіз показує, що запропоноване вище визначення поняття «ринку банківських послуг» України доцільно уточнити з позицій теорії відкритих систем і вважати його відкритим економічним середовищем (рис. 1.3).

Таблиця 1.2

Показники відкритості ринку банківських послуг і економічної системи в Україні за вхідними фінансовими потоками у 2016 – 2023 рр.*

Рік	Ринок банківських послуг (банківська система)			Вся економіка	
	φ_K, %	φ_N, %	ознака	φ, %	ознака
2016	55	40	Рівень 3. Відкрита. Залежна	49	Рівень 3. Відкрита. Залежна
2018	59	46		45	
2020	57	45		32	
2021	60	47		48	
2022	59	45		45	
2023	57	43		56	

Примітка. Без урахування Криму, Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано і складено автором на основі [14, с. 85; 68-71].

Банківська інфраструктура. Розглянемо структурні аспекти відкритості ринку банківських послуг і всієї банківської системи України. Як вже було зазначено, сучасну *інфраструктуру* банківської системи України (разом з банками і НБУ) формують багато учасників ринку банківських послуг (рис.1.1). Наш підхід базується на тому, то інфраструктура ринку банківських послуг має включати учасників ринку банківських послуг і інфраструктурні складові ринку, а інфраструктура банківської системи, відповідно, має включати учасників банківської системи та інфраструктурні складові банківської системи.

Дослідники І. О. Лютий і О. О. Солодка справедливо вважають, що інфраструктура ринку банківських продуктів і послуг є системою установ і інститутів та споживачів разом з сукупністю засобів, призначених для банківських продуктів і послуг і обслуговування інтересів суб'єктів ринкових відносин і забезпечення їх ефективної взаємодії [34, с. 39].

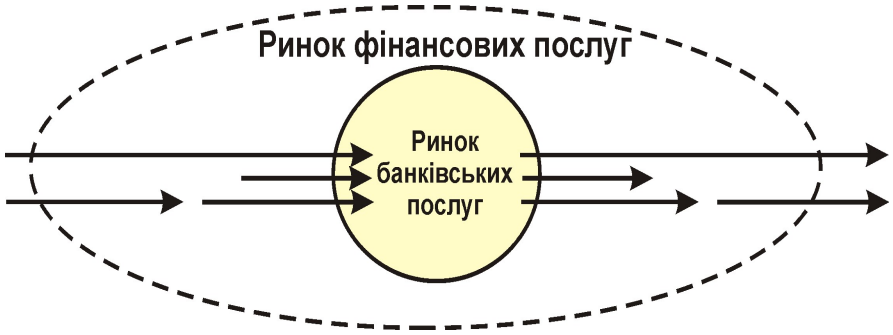

Рис. 1.3. **Ринок банківських послуг з вхідними та вихідними фінансовими потоками (стрілки) як відкрите економічне середовище і складова ринку фінансових послуг**

Джерело: розроблено автором.

Під інфраструктурою ринку банківських послуг і банківської системи ми розуміємо сукупність учасників такого ринку, взаємодія яких забезпечує надання банківських послуг, і потреби споживачів банківських послуг, разом з інфраструктурними складовими ринку у вигляді агентів банків, технологій, провайдерів технологій, інфраструктурних елементів і професійних спільнот, які забезпечують зв'язки між учасниками, перерозподільні відносини і сприяють розвитку ринку банківських послуг. Деталізуємо таке бачення.

Склад ключових учасників ринку банківських послуг нами вже визначено (рис. 1.1), де запропоновано поділ на основних і неосновних учасників разом з регуляторами і такими провайдерами як фінтех компанії, біржі та брокери. Залежно від обраного критерію поділу, останні можуть вважатись не лише провайдерами банківських послуг, а й одночасно інфраструктурними складовими ринку і всієї банківської системи. Приміром, такий поділ пропонував НБУ в рамках «Стратегії Національного банку України до 2025 року» (припинена у 2023 році у зв'язку з воєнним станом) [57, с.7]. Скористаємось відповідним підходом для деталізації інфраструктурних складових ринку банківських послуг.

До інфраструктурних складових слід також віднести наявні технології, платіжні системи, дата центри, банкомати і термінали самообслуговування,

програмне забезпечення, що надають можливість реалізувати банківську послугу.

Цікавим і новим елементом інфраструктури є позаштатний агент банку, який може пропонувати банківські послуги і продукти. Грошова винагорода такому агенту надається згідно з публічною обіцянкою винагороди (ст. 1144 Цивільного кодексу України) [73].

Крім того, в останні роки в банківській системі почали здійснювати самоконтроль через оцінювання діяльності учасників та визначення результатів професійними спільнотами, асоціаціями та самоврядними організаціями. Тому такі професійні спільноти, асоціації та самоврядні організації також слугують *інфраструктурними* елементами ринку банківських послуг і всієї банківської системи України. Приміром, в Україні є недержавні неприбуткові об'єднання банків України: Незалежна асоціація банків України (далі – НАБУ), Асоціація Українських банків (далі – АУБ) [74]. У закладах вищої освіти України працюють науковці-теоретики банківської науки, практики банківської справи-стейкхолдери. Отже, коло елементів інфраструктури є широким.

Систематизуючи наведені дані, можна запропонувати оновлений *перелік інфраструктурних складових* ринку банківських послуг і банківської системи України:

- покупці-користувачі банківських послуг і продуктів, клієнти банків;

- державні та недержавні банки і банківські групи як основні продавці банківських послуг і продуктів, філії іноземних банків;

- НБУ як перший регулятор банківського сектору, Фонд гарантування вкладів як регулятор для захисту прав споживачів, Міністерство фінансів України, Антимонопольний комітет України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку,

- небанківські фінансові установи із правом надання окремих послуг, небанківські установи-поштові системи з правом на окрему послугу;

- провайдери банківських послуг і технологій (фін-тех компанії, фондові біржі, Розрахунковий центр, депозитарні установи, оператори послуг платіжної інфраструктури, агенти банків);

- установи, що забезпечують функціонування банківської системи;

- професійні спільноти, асоціації, спілки та самоврядні організації, експерти;

- технології (платіжні системи, банкомати і термінали самообслуговування, програмне забезпечення), дата центри.

Широкий перелік учасників інфраструктури наводить на думку про можливість певного групування. Поділ на основних та неосновних учасників ми вже пропонували (рис. 1.1). Зрозуміло, що це не єдиний спосіб можливого впорядкування. Для повноти опису адаптуємо для такого випадку підхід, який пропонує НБУ для опису фінансової екосистеми країни. Підхід базується на тому, що банківська система має бути приєднаною до фінансової системи (рис. 1.2), оскільки банки можуть стати учасниками вже існуючої платформи маркетплейса товарів і послуг, зайнявши свою нішу в якості провайдерів фінансових сервісів [56, с. 4].

У рамках Стратегії Національного банку України до 2025 року *перелік інфраструктурних складових* ринку банківських послуг і банківської системи можна представити у вигляді 5 основних груп: група 1 – *користувачі послуг*, група 2 – *провайдери послуг*, група 3 – *інфраструктура та технології*, група 4 – *регулювання та контроль*, група 5 – *експертиза* [57, с. 6]. У новій Стратегії Національного банку України «Фінансова Фортеця України», яка почала діяти у 2023 році, пропонується поділ учасників фінансової системи України на 6-ть груп: група 1 – *користувачі послуг*, група 2 – *провайдери послуг*, група 3 – *провайдери інфраструктури та технологій*, група 4 – *суб'єкти державної політики (полісімейкери)*, група 5 – *експерти*, група 6 – *міжнародні та національні інвестори* [75, с. 9]. Зрозуміло, що відповідний підхід може бути адаптований до РБП з аналогічним поділом на 6 груп. Аналіз наведених складових виявляє актуальність і посилення ролі міжнародних інституцій

(група 5), іноземних інвесторів (група 6), що підтверджує нашу тезу про відкритість РБП в сьогоденних реаліях.

Деталізуємо таку пропозицію. По-перше, банківські установи разом з іншими установами, які безпосередньо надають банківські послуги та сервісі споживачам слугують провайдерами банківських послуг (група 2). До інфраструктури та технологій (група 3) можна віднести різні платіжні системи, фондові біржі, дата центри, банкомати і термінали самообслуговування, програмне забезпечення тощо. Регулятори (НБУ, Міністерство фінансів, Фонд гарантування вкладів, Антімонопольний комітет) разом з асоціаціями та самоврядними об’єднаннями банків формують регулювання та контроль (група 4). Це відбувається через державне регулювання чи саморегулювання шляхом цілеспрямованого і послідовного застосування обов'язкових для виконання учасниками норм і правил. Органи регулювання і нагляду здійснюють не лише контроль, а й разом з професійними спільнотами, асоціаціями та самоврядними об’єднаннями банків, науково-освітніми закладами проводять експертизу (група 5) для споживачів банківських послуг і створюють умови для розвитку учасників РБП. У групі 5 так само присутні медіа і рейтингові агентства, бізнес-асоціації [75, с. 9].

Синергетичний ефект. Запропонований широкий перелік інфраструктурних складових банківської системи наводить також на думку, що взаємодія між великою кількістю установ, тобто, між такими складовими, є багатофакторною і може давати нелінійні ефекти та неоднозначні результати. Відповідні явища вивчають в теорії відкритих систем [42; 66; 77-78]. Згідно із зазначеною теорією вплив спільної поведінки гравців не може бути стовідсотково передбаченим і має місце так званий синергетичний ефект (коли порівняно з рівнем ефективності кожного з окремо взятих учасників системи спільна дія учасників є значно ефективнішою).

Аргументуємо синергетичний ефект на прикладі математичної моделі синергетичного ефекту для ринку банківських послуг і для банківської системи таким чином, щоб визначити різницю між фінансовими результатами

(ефектом) від спільної діяльності учасників (далі як $F_{СП}$) і фінансовими результатами (ефектом) від самостійної діяльності учасника без спільної діяльності (далі як F). Припустимо, що в для ринку банківських послуг або банківській системі взаємодіють одночасно три учасника і як спільний фінансовий результат мають ефект $F_{СП}$. Водночас, у випадку самостійного функціонування учасника без спільної діяльності кожний може отримати ефект F_1, F_2, F_3. Синергетичний ефект (позначимо як ΔF) визначиться як різниця, дельта ефектів:

$$\Delta F = F_{СП} – (F_1 + F_2 + F_3). \quad (1.3)$$

У випадку ΔF>0, синергетичний ефект є позитивним і доцільність такого об’єднання є високою. У випадку ΔF<0, синергетичний ефект є негативним і таке об’єднання учасників є недоцільним.

На підтвердження ідеї про синергетику, останнім часом в колі фахівців-економістів формується нове розуміння і нові підходи до сутності «банківської системи», коли відбувається утворення єдиного цілого за присутності непередбаченої колективної поведінки учасників [78, с. 162]. Отже, відбувається поступова трансформація класичного поняття «банківська система» у нове сучасне поняття «банківська екосистема».

Подібні трансформації прискорюються завдяки впровадженню цифрових технологій і використанню онлайн-сервісів і мають місце не лише в банківському секторі, а й в фінансовій системі загалом. Більше того, деякі автори вважають, що сутність екоскладової полягає у використанні цифрових технологій. Так, на думку дослідника Ж. М. Довгань, «фінансова екосистема – це логічне продовження вирішення всіх питань у режимі онлайн, у тому числі за допомогою мобільних додатків, чат-ботів, онлайн-помічників і т. д.» [78, с. 159]. НБУ ж не звужує розуміння фінансової екосистеми до використання електронних технологій. За підходом НБУ, фінансова екосистема є сукупністю учасників фінансового ринку та інших сторін, які взаємодіють між собою на умовах співробітництва та конкуренції з метою

створення та надання фінансових продуктів і послуг і задоволення потреб споживачів [56, с. 7]. Ми погоджуємось в цілому з таким баченням поняття «фінансова екосистема» і хочемо доповнити його в частині врахування синергетичних ефектів і адаптації до понять «банківська екосистема» і «ринок банківських послуг».

Банківська екосистема. Переосмислення понять «ринок банківських послуг» і «банківська система» дає змогу оновити понятійний апарат банківської науки (рис. 1.4).

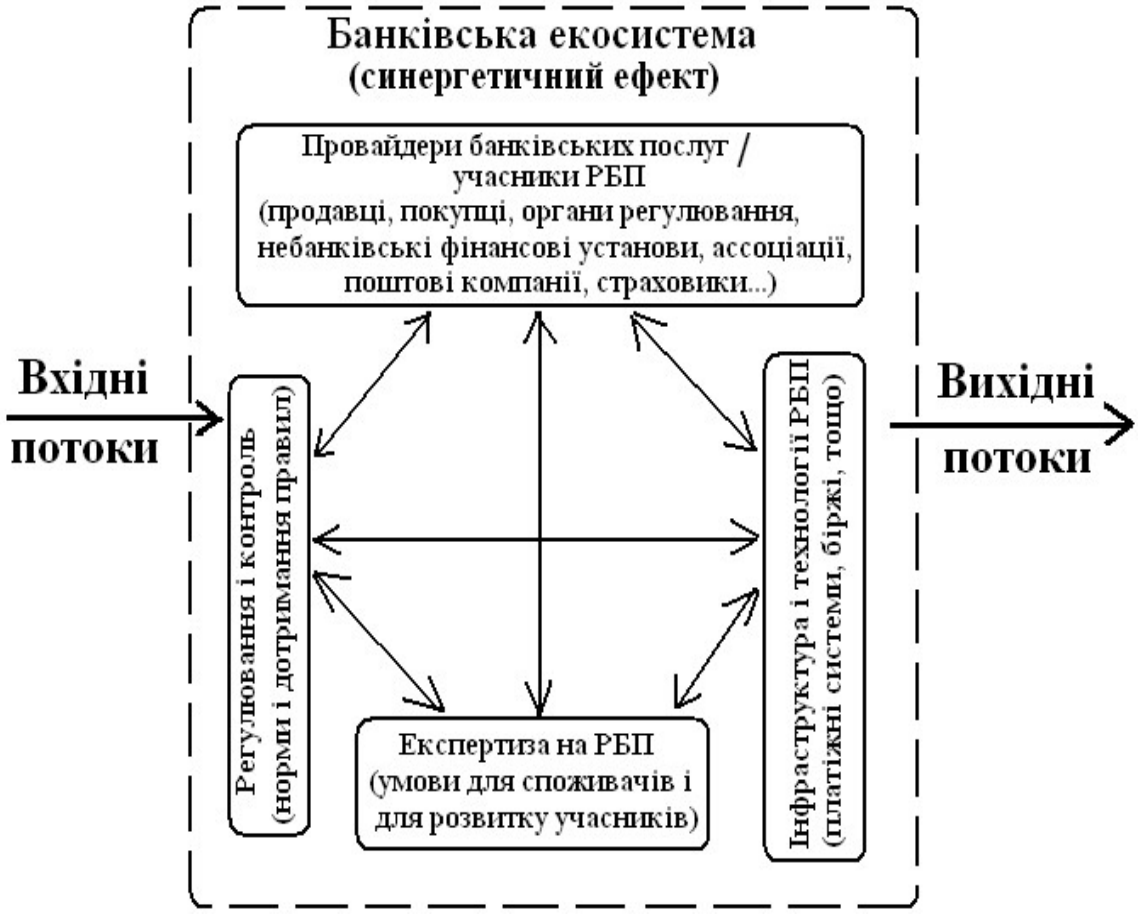

Рис. 1.4. **Розуміння банківської екосистеми з позицій теорії відкритих систем, синергетики і взаємодії учасників**[*]

***** Примітка. Наявні фінансові потоки (показано горізонтальними стрілками) характеризують відкритість банківської екосистеми.

Джерело: адаптовано і побудовано автором на основі [57, с. 6; 75, с.9]

Проведений аналіз дає змогу запропонувати за новим підходом визначення поняття «**банківська екосистема**»: це складова фінансової (еко)системи і відкрите економічне середовище з приводу надання банківських послуг і продуктів з сукупністю учасників системи, що охоплює групи користувачів послуг, провайдерів послуг, провайдерів інфраструктури та технологій, суб'єктів державної політики (полісімейкерів), експертів, міжнародних та національних інвесторів, які формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле, де взаємодія між собою в такому середовищі, об'єднання і спільна діяльність учасників системи задля задоволення потреб користувачів банківських послуг можуть приводити до синергетичних ефектів в фінансових результатах та непередбаченої колективної та індивідуальної поведінки учасників [14, с. 88].

Так само, стає зрозумілим, що запропоноване нами поняття «ринку банківських послуг» має бути деталізовано з урахуванням того, що він існує на принципах синергії та взаємовигідної роботи та конкуренції учасників з метою задоволення потреб споживачів.

1.3. Детермінанти розвитку ринку банківських послуг

Слово «детермінанта» (від латинської мови «determinans») перекладається як «визначальний» і характеризує умову, причину чи фактор, що визначають певний процес чи явище. У економіці вважається, що «детермінанта ринку» це зовнішній чинник (за винятком політичних), що впливає на попит і пропозицію на ринку [79]. Саме з таких позицій в цьому підрозділі ми виконаємо огляд відповідних робіт разом з спробою виокремити спільні риси і фактори, що потенційно можуть вважатись важливими для розвитку ринку банківських послуг і можуть бути кількісно визначені.

Для розв'язання проблеми ефективного розвитку ринку банківських послуг у фаховій літературі пропонуються різні підходи щодо оцінювання факторів впливу на ринок банківських послуг і чинників розвитку банківської

системи. Водночас, можна назвати спільні риси розглянутих далі досліджень. По-перше, більшість авторів пропонують класифікації та наводять поділ і перелік факторів: традиційно розглядаються і враховуються фактори впливу зовнішнього середовища і внутрішні фактори, чинники прямої дії або непрямої дії. У деяких випадках об'єктом дослідження стає не ринок, а банківська установа в економічному середовищі. Саме тому зовнішні по відношенню банку фактори слугують водночас внутрішніми чинниками банківської системи або ринку банківських послуг (для випадку коли об'єктом дослідження є ринок банківських послуг). По-друге, основним недоліком вітчизняних досліджень з цього питання можна вважати відсутність кількісного аналізу такого впливу, на основі якого можна будо б виділити ключові фактори і показники, тобто знайти детермінанту. По-третє, у дослідженнях спостерігається певне нагромадження чинників (великий перелік з елементами дублювання) під час систематизації, що не дає змогу з'ясувати, на чому саме мають сконцентруватись НБУ та державні уповноважені органи з регулювання ринку банківських послуг.

Українські автори З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька і О. К. Гоманюк виконали систематизацію факторів ринку банківських послуг (визначають близько 10 факторів), серед яких є такі: географічне положення, рівень добробуту населення і доходи суб'єктів господарювання, рівень освіти і віковий склад, традиційні уподобання населення (менталітет), якість банківських послуг, ринкова кон'юнктура і політична ситуація [80, с. 32]. Автори наводять власні думки і логічні аргументи, однак не пропонують розрахунків з цього приводу.

Дослідник В. Я. Вовк досліджує стимулятори і дестимулятори зміни рівня конкурентоспроможності банку (тобто об'єктом аналізу є банк, установа на мікроекономічному рівні) і наводить фактори зовнішнього середовища для банку, які фактично можна вважати чинниками саме ринку: обсяг ВВП, рівень інфляції, заробітна плата фізичних осіб, валютно обмінний курс, облікова ставка НБУ [81]. Такий перелік викликає певні дискусійні питання. На нашу

думку, ВВП формується різними суб'єктами господарювання і банки не є основними. Тому обсяг ВВП не може слугувати однозначним чинником розвитку ринку банківських послуг, скоріше доцільно говорити про ту частину ВВП, що формується саме банками.

Автори І. Ю. Онищенко, А. А. Пшенична в рамках методичного забезпечення стійкості банківської системи України виділили наступні чинники: концентрація банківського сектору, валютно обмінний курс; частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків; ринковий рівень відсотка; рівень золотовалютних резервів НБУ; рівень депозитної бази в банківському секторі; частка безнадійних кредитів у загальних активах банківської системи; частка проблемних активів банків у ВВП [82]. Можна погодитись з важливістю деяких наведених чинників не лише для стійкості банківської системи, а й для розвитку ринку банківських послуг: приміром, з позицій надання пропозицій і присутності конкуренції на ринку показник концентрації найбільших гравців на ринку може слугувати важливим фактором розвитку. Водночас, дослідник не приводить відповідних розрахунків для підтвердження гіпотези впливу.

Автор С. Кечетті (S. G. Cecchetti) наводить основні принципи будь-якого ринку, а, саме визначає: 1) час має цінність, 2) ризик вимагає компенсації, 3) інформація є основою для прийняття рішень, 4) ринки визначають ціни та розподіляють ресурси, 5) стабільність покращує добробут [46, с. 6-8]. Ці принципи корелюють з детермінантами, одна не дають змоги ввести математичний апарат для розрахунків і оцінювання.

В роботі О. В. Покатаєвої та Н. М. Давидкової справедливо зазначається, що фактори впливу можуть як покращувати так і погіршувати роботу банківської системи [83, с. 24]. У рамках когнітивної моделі розвитку ринку банківських послуг автори показали, для стабілізації та розвитку ринку банківських послуг, найбільше значення має обсяг інвестицій та механізми державного регулювання. Ми врахуємо такий висновок при розробці власного наближення в наступних розділах дисертації.

Співробітники МВФ проаналізували групу країн з розвиненою економікою і виділили важливі показники для фінансової системи країни: індикатори економічного зростання, баланс платежів, інфляційний темп, рівень відсотків та обмінних курсів, кредитування та ціни на активи, кореляція на ринку і перелив торгівлі. Водночас самі автори наголошують на тому, що механічне використання показників є обмеженим і залежить від країни [84, с. 4]. На жаль, український ринок банківських послуг не був в полі зору дослідників, і тому слід розробити власний підхід і запропонувати для країни.

В праці І. О. Лютого і О. О. Солодкої наводиться широкий перелік факторів впливу на попит і пропозицію банківських продуктів і послуг, однак автори не надають відповідного обґрунтування і не пропонують математичний апарат, який б демонстрував що саме з переліку і як саме детермінує розвиток ринку банківських послуг [34, с. 36].

Підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг України (РБП) є актуальним завданням державної економічної політики. Саме тому моніторинг і регулювання ринку банківських послуг здійснюється з боку держави з різних позицій. З одного боку, НБУ перевіряє виконання економічних нормативів діяльності банків Н1-Н12 згідно з рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду [85] і застосовує інструменти фінансового впливу. Антимонопольний комітет визначає показники концентрації та конкуренції згідно з Законом «Про захист економічної конкуренції» [59]).

З іншого боку, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (Мінекономіки) розробило «Методику розрахунку рівня економічної безпеки України» і визначало рівень безпеки не лише банківської системи, а й за іншими сферами діяльності і в цілому по економіці країни [64]. Важливо скористатись висновками експертів Мінекономіки щодо вибору важливих показників – індикаторів банківської безпеки. Відповідно до такої методики, детермінантами банківської безпеки є такі два показники:

- частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу з рекомендацією обмеження зверху не більше 30%;

- обсяг кредитування банками реального сектору економіки з рекомендацією обмеження знизу не менше 30% від ВВП.

Ми погоджуємось з такими висновками щодо індикаторів банківської безпеки і вважаємо, що наведені показники можуть слугувати також детермінантами розвитку ринку банківських послуг. Частку іноземного банківського капіталу ми вже визначили за формулою (1.2), цей показник фактично збігається з показником ступеня відкритості ринку $\varphi_К$, аналіз для якого приведено у попередньому параграфі. Згідно з рекомендацією Мінекономіки можна записати умову:

$$\varphi_К < 30\% \qquad (1.4)$$

Для оцінювання другої детермінанти щодо кредитування банками реального сектору економіки можемо скористатись формулою для показника банківського кредитування (ПБК):

$$ПБК = 100\% Кр / ВВП. \qquad (1.5)$$

Аналогічно можна припустити виконання відповідної умови для такого показника:

$$ПБК > 30\ \%, \qquad (1.6)$$

де: Кр – надані кредити (кредитний портфель банків); ВВП – валовий внутрішній продукт. Показник ПБК вимірюється у відсотках і далі бути названий показником банківського кредитування (ПБК).

У фаховій економічній літературі набув поширення інший показник важливості РБП з позицій формування ВВП країни [54-55], це так званий

показник банківського проникнення (від англ. penetration, далі як η). Кількісне визначення цього показника є схожим з ПБК і записується через відношення доходів всіх банків на ринку до величини ВВП:

$$\eta = 100\% \text{ Д} / \text{ВВП}, \quad (1.7)$$

де Д – доходи всіх банків на ринку.

Дані свідчать, що в країнах з розвиненою економікою показник η становить понад 10% [54-55].

Крім того, питання визначення детермінант в контексті представленого дослідження має певні точки дотику до підходу, що використовують автори для опису ефективності чи результативності ринку, оскільки детермінанта має суттєво впливати на результати діяльності постачальників банківських послуг, на поведінку потенційних клієнтів, на встановлення ціни і рівноваги на ринку. Отже, детермінанта має корелювати як з поведінковими економікою (фінансами) покупців, так і з цінами і результатами діяльності банківських установ.

З цих позицій можна погодитись з думкою українського дослідника О. В. Бандури про те, що концепція ефективності ринків базується на відповідності умовам досконалої конкуренції, оскільки остання пов’язана з ціною, економічною рівновагою, повною зайнятістю, а через них і з концепцією економічного циклу. Згідно з гіпотезою про «інформаційну ефективність фінансових ринків» у результаті конкуренції та доступності інформації для кожного учасника ринку ціни повністю відображають інформацію і жоден гравець (інвестор, банк) не може отримати прибуток, що є вищим за середній на ринку. У площині параметрів «попит – пропозиція» за умов досконалої конкуренції має встановлюватись ціна, яка б кількісно характеризувала стан максимальної ефективності ринку [86, с. 39-40]. Отже, з цього погляду, важливим стає аналіз конкуренції гравців на ринку і пошук оптимальних значень показників конкуренції, які б відповідали ефективному

вітчизняному ринку банківських послуг.

Як ми вже зазначали, умови конкуренції учасників ринку та монополізація ринку досліджуються фахівцями НБУ з метою регуляторної політики і підготовки аналітичних річних звітів. Це питання стало предметом наукового пошуку українських науковців, В. Рашкован і Р. Корнилюк [87, с.10], Л. В. Ширінян [63], Г. Т. Карчева та інші [88], зарубіжних дослідників С. Клесенс (S. Claessens) [89, с. 570], Д. Панзар (J. C. Panzar) [90, с. 450], С. Шафер (S. Shaffer [91, с. 225]. Для оцінювання конкуренції на ринку наведені автори використовують так званий показник конкуренції або показник дослідників О. Герфіндаля (O. C. Herfindahl) і А. Гіршмана (A. O. Hirschman), який визначає відносний розмір фірм для певної галузі (Herfindahl-Hirschman index, далі як HHI або індекс Герфіндаля-Гіршмана). Алгоритм розрахунку показника Герфіндаля-Гіршмана спирається на пошук частки всіх суб'єктів господарювання на ринку ($К_i$). Для кожного банку можна записати його частку доходу на ринку:

$$К_i = 100\% \, Д_i / Д, \tag{1.8}$$

де: $Д_i$ – дохід і-того банку, Д – доходи всіх банків на ринку. Формулу для частки гравця на ринку можна також визначити на базі активів:

$$К_i = 100\% \, А_i / А, \tag{1.8а}$$

де: величина $А_i$ – це активи одного (і-того за номером) банку; А – сумарні активи всіх банків на ринку.

Якщо на ринку надають послугу N (кількість) банківських установ, то формула для показника Герфіндаля-Гіршмана матиме вигляд:

$$HHI = \sum_{i=1}^{N} K_i^2 \, . \tag{1.9}$$

Аналіз досліджень дає змогу систематизувати критерії для ринку на основі показника конкуренції HHI (таблиця 1.3). Як бачимо, українське законодавство не використовує критеріїв для індекса HHI. Водночас в аналітичних дослідженнях вітчизняних науковців показник Герфіндаля-Гіршмана обґрунтовується і знаходить застосування [63, с. 61; 87-88].

Критерії оцінювання величини показника HHI в різних країнах відрізняються, однак, у цілому можна говорити, що конкуренція на ринку є високою (або ефективною) для ринку, де:

$$HHI \leq 1000. \quad (1.10)$$

Фактичні дані про конкуренцію банківських установ будуть наведені нами в наступному розділі. Тут лише зауважимо, що теоретичні значення на практиці ніколи не досягаються.

Таблиця 1.3

Значення і критерії показника Герфіндаля-Гіршмана для країн світу

Автор або країна дії (Рік)	**Кількісний вимір**	**Пояснення**
Єврозона (2004)	$HHI<1000$	конкуренція висока на ринку
	$1000<HHI<2000$	помірно концентрований ринок
	$HH\geq2000$	висококонцентрований ринок
США (2010)	$HHI<1500$	низькоконцентрований ринок
	$1500<HHI<2500$	помірно концентрований ринок
	$HHI\geq2500$	висококонцентрований ринок
Україна	не унормовано	не унормовано критеріїв
Підхід Л. В. Шірінян (2012)	$HHI\leq100$	найкраща (досконала) конкуренція на ринку
	$100<HHI\leq1000$	висока (ефективна) конкуренція на ринку
	$1000<HHI\leq2000$	невисока (слабка, мала) або монополістична конкуренція
	$2000<HHI\leq5000$	нерозвинена конкуренція або олігополія
	$5000<HHI\leq10000$	конкуренція відсутня (поняття ринок є дискусійним)

Джерело: складено автором на основі [63, с. 61; 87-93].

Ми вважаємо, що показник конкуренції, HHI, є важливим фактором впливу на формування ціни на банківські послуги на ринку і тому доцільно его

обрати у якості детермінанти розвитку ринку банківських послуг України.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає умови монополізації ринку через так званий показник концентрації, що також потребує врахування для визначення детермінант розвитку РБП [59]. Щоб не було плутанини, позначимо частку банківських послуг на РБП через Хі (Кі=Хі; тут *і* міняється від 1 до N). Для величин X_i має місце закон збереження:

$$100\% = \sum_{i=1}^{N} X_i \ .$$

Далі впорядкуємо всі банки і відповідні отримані значення X_i від найбільшого до найменшого і розрахуємо концентрацію (concentration rate, далі як CR), яка характеризує ступінь інтенсивності конкурентної боротьби банків за споживача. Так, CR-1 визначатиме банк з найбільшим значенням X_1: CR-1=X_1. Відповідно, показник CR-4 дорівнює сумі найбільших часток X_i перших чотирьох банків:

$$CR\text{-}4 = X_1 + X_2 + X_3 + X_4. \qquad (1.11)$$

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає умови монополізації ринку: CR-1>35%; CR-3>50%; CR-5>70% [59]. У працях українських дослідників наводяться також критерії для CR-4 з відповідним описом РБП:

- ринок є не концентрованим для CR-4<10%,
- ринок є слабкоконцентрованим для 10%<CR-4<30%,
- ринок є помірно концентрованим для 30%<CR-4<60%,
- ринок є висококонцентрованим або монопольним для 60%<CR-4<80%,
- ринок є надмірно концентрованим для 80%<CR-4<100% [54, с. 30; 55, с. 40].

У подальшому ми врахуємо це важливий законодавчо визнаний показник, а також ідею охоплення РБП, яку використовує Закон України «Про захист

економічної конкуренції», для визначення ринкової позиції банку в конкурентній боротьбі.

Заслуговує на увагу, що для аналізу розвитку РБП дослідники використовують оцінку результатів і ефективність банківського бізнесу. Слово «ефективність» (від латинської мови «effectus») в перекладі означає результат як наслідок дії чинника [94]. Англійський дослідник В. Петі (W. Petty) і французький економіст Ф. Кене (F. Quesnay) використовували поняття «ефективність» для оцінки доцільності урядових заходів для покращення економічного життя [95, с. 120].

У фаховій літературі поки що не існує однозначної думки про кількісне вимірювання ефективності ринку. Політекономіст Д. Рікардо (D. Ricardo) спирався на результативно-витратний підхід і розглядав ефективність виробництва через показник відношення результату до певного виду витрат [96, с. 221]. Відповідну формулу можна було адаптувати для всього ринку банківських послуг і записати в наступному вигляді:

$$Е = Д / В, \quad Е \rightarrow \max, \tag{1.12}$$

де: Д – доходи банків на ринку; В – витрати або ресурси всіх банків на ринку.

Банківський бізнес можна вважати неефективним і збитковим у випадку $E < 1$. У конкурентоспроможному середовищі значення показника E має бути більшим за одиницю:

$$E > 1.$$

Аналогічне визначення подано в українському економічному енциклопедичному словнику та в працях багатьох українських авторів: приміром, в оглядовій роботі П. Перерви визначається ефективність через співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили відповідний ефект [97, с. 139].

Італійський вчений У. Парето (V. Pareto) запропонував власне формулювання мікроекономічної ефективності на основі гіпотези про те, що «розподіл ресурсів є ефективним у сфері виробництва, якщо неможливо

перерозподілити сукупний обсяг виробництва будь-якого блага між фірмами так, щоб знизити сукупні витрати виробництва цього блага» [98, с. 187]. Такий підхід фактично спирається на пошук мінімуму функції витрат за умов відомого обсягу виробництва. В нашому випадку можна було б говорити про пошук оптимальних витрат банківських установ за умов відомого обсягу банківських послуг і продуктів. Однак, як справедливо зазначає український дослідник О. В. Бандура, кількісна формалізація такого підходу не дає однозначних відповідей для величин оптимальних затрат [86, с. 42], тому ми не можемо обрати відповідні детермінанти для аналізу розвитку банківського ринку України.

У роботі дослідника Ю. М. Коваленко наведено огляд інформаційної ефективності фінансових ринків з позицій швидкості та здатності ринку реагувати на певну інформацію на ринку [10, с. 90]. Відповідний підхід був розроблений лауреатом Нобелівської премії в економіці Е. Фама (E. Fama) на основі аналізу ринку акцій для пояснення того, як саме ціни на акції реагують на інформацію [99, с. 283]. Однак, гіпотезу інформаційної ефективності ринку дуже складно перевірити емпірично, оскільки для цього треба мати всю необхідну інформацію, правильно оцінити напрямок та вплив інформації на ринкові ціни і, крім того, врахувати, що будь-який інформаційний дисбаланс, що виник у минулому, може зникнути в майбутньому. Таким чином, ми можемо скористатись відповідним підходом і маємо шукати інші шляхи вирішення поставленого завдання.

Аналіз виявляє, що сьогодні поняття «ефективність» використовується за трьома основними підходами: по-перше, як ступінь повноцінної реалізації ресурсів і фактичних витрат через показники дохідності, прибутковості, рентабельності (efficiency), по-друге, як ступінь реалізації намічених цілей і досягнення запланованих результатів через порівняння або відношення фактичних значень і запланованих параметрів (effectiveness); по-третє, як індикатор загального стану будь-якої системи [88, с. 12]. Саме тому, ми вважаємо, що опису результатів і ступеню досягнення запланованих

результатів доцільно запропонувати такі детермінанти, які б охоплювали всі три підходи і розширили понятійний апарат банківської науки.

У сучасній економічній літературі (особливо в фінансовому менеджменті) використовують також альтернативне поняття «результативність» («performance») і відповідне скорочення англійською KPI («key performance indicators») або українською КПЕ (ключові показники ефективності) [100]. Поняття «performance» КПЕ набуло поширення в економіці після публікації англійського вченого Пітера Друкера (Peter Drucker) [101] (ми нарахували використання в книзі 586 разів!).

Нині під КПЕ розуміють фінансову і нефінансову систему оцінювання, яка допомагає визначити ступінь досягнення цілей. За таким підходом КПЕ повинні порівнювати заплановані фінансові показники і фактичні дані та давати інформацію про результативність обраної стратегії та ділової активності. Ми скористаємось таким підходом для розробки методології визначення детермінант розвитку ринку банківських послуг і будемо порівнювати цільові значення з фактичними.

У працях вітчизняних науковців Г. Т. Карчевої [88], В. В. Коваленко і Я. Є. Вербицької [102], що є дотичними до представленого тут дослідження, предметом наукового пошуку була ефективність банківської системи України в контексті макроекономічної результативності банків. Наведеними авторами визначались показники рентабельності (активів або власного капіталу). На нашу думку, ці традиційні показники можуть бути важливими чинниками прийняття рішень для власників бізнесу, тобто є ключовими для них. Водночас, ці показники навряд чи будуть ключовими для прийняття рішень для державних уповноважених органів чи споживачів послуг.

Показник рентабельності активів (далі як ROA) визначається як:

$$ROA = 100\% \, Пр / А, \qquad (1.13)$$

де: Пр – прибуток компаній на ринку; А – активи компаній. Оскільки активи можуть знецінюватись в часі, то бажано, щоб величина ROA була більшою за річну інфляцію.

Іншим показником оцінювання ефективності РБП можна вважати показник рентабельності власного капіталу (далі як ROE):

$$ROE = 100\% \text{ Пр} / \text{ВК}, \quad (1.14)$$

де ВК – власний капітал банків. Оскільки власний капітал формується з коштів інвесторів і коштів, утворених в процесі діяльності, то бажано, щоб величина ROE була більшою за облікову ставку НБУ, дохідність ОВДП. За таких результатів ведення банківського бізнесу стає дуже привабливим для інвесторів.

Огляд суміжних робіт також виявляє, що концепцію оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України в контексті макроекономічного аналізу і міжнародного порівняння пропонується в працях Л. В. Шірінян [54-55; 103, с. 20]. Для оцінювання ефективності автори спочатку приймають в якості об’єкта дослідження український банківський сектор, визначають показники не лише для України, а й для інших країн світу і порівнюють відповідні результати за допомогою відносних показників. Нам імпонує такий новий підхід, однак в дисертації не ставиться мета міжнародного порівняння ринків банківських послуг і тому наш підхід буде відрізнятись.

Слід також сказати, що макроекономічні підходи оцінювання банківського сектору України розкриваються в працях таких дослідників як С. Леонов [104, с.20], з позицій впливу кредитного і депозитного портфелів на економічний розвиток країни – в дослідженнях М. Федишин , А. Жаворонок, А. Абрамової [105, с. 413], І. О. Крупки [106, с. 168], з позицій прозорості діяльності банків і на основі багатовимірного моделювання – в працях Г. Азаренкової, О. Дзюблюка, В. Корнеєва, О. Головко,

І. Онищенко [107, с.86]. Відповідні наближення спираються на методику Мінекономіки для розрахунку рівня економічної безпеки України [64], яка, на нашу думку, є добре розвиненою.

Наскільки нам відомо, питання визначення ключових показники ефективності функціонування ринку порушувалося лише в контексті страхового ринку в працях Л. В. Ширінян [108, с. 160]. Тому питання залишається відкритим для аналізу банківського сектора і визначенні детермінант розвитку ринку банківських послуг України.

У подальшому ми використаємо наведені детермінанти для розробки КПЕ і власного підходу з оцінювання показників розвитку РБП за допомогою КПЕ.

Висновки до розділу 1

Виконане у першому розділі дослідження теоретичних засад формування та функціонування ринку банківських послуг дало підстави зробити такі висновки та узагальнення:

1. Закон «Про банки і банківську діяльність» дає неповний перелік регуляторів і учасників ринку банківських послуг, до яких слід віднести Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Антимонопольний комітет України, Міністерство фінансів України (регулювання державними банками), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. *Закон про фінпослуги та регулювання* і *Закон про фінпослуги та фінкомпанії* описують сутність банківських послуг з позицій складових фінансових послуг. Перелік банківських послуг розкрито СОТ в тексті ГАТС.

2. У роботі систематизовано склад учасників РБП з врахуванням сьогоденних реалій, розмежовано основних і неосновних учасників ринку. Аргументовано включення до складу учасників органи регулювання ринку з регулятивними повноваженнями і банківськими операціями, спеціалізованих небанківських фінансових установ-посередників і провайдерів окремих банківських послуг. Оновлено перелік інфраструктурних складових ринку

банківських послуг і банківської системи України, що дає змогу розширити коло учасників і покращити повноту опису ринку банківських послуг.

3. На основі розрахунків обґрунтовано, що банківська система України є відкритою. Оцінки виявляють рівень 3 (відкрита і залежна) для частки іноземного капіталу і для рівня відкритості всієї економіки.

4. Встановлено, що для визначення поняття «ринок банківських послуг» дослідники акцентують увагу на попит і пропозицію на банківські продукти і залишають поза увагою питання поведінки учасників ринку, ціни банківських послуг і операцій з металами. З позицій теорії відритих систем і теорії поведінкової економіки запропоновано нове визначення, згідно з яким ринок банківських послуг являє собою частину ринку фінансових послуг і є відкритим економічним середовищем з сукупністю місць купівлі та продажу банківських послуг, в якому одночасно мають бути реалізовані такі характеристики: присутні учасники; виникають вхідні та вихідні фінансові потоки (присутні інвестиції або участь іноземного капіталу); формуються попит на банківські послуги і пропозиція відповідних послуг і продуктів; формуються попит на банківські послуги і пропозиція відповідних послуг і продуктів; формуються ціни на банківські послуги через процентні ставки і комісії за банківські послуги і продукти; можуть виникати синергетичні ефекти, непередбачена поведінка учасників ринку; задовольняються потреби покупців банківських послуг.

У дисертації аргументовано і удосконалено суміжні поняття «ринок банківських металів» і «ринок банківських послуг і банківських металів».

5. Відбувається трансформація поняття «банківська система» у сучасне поняття «банківська екосистема». За запропонованим в дисертації визначенням, «банківська екосистема» – це складова фінансової екосистеми і відкрите економічне середовище з приводу надання банківських послуг і продуктів з сукупністю учасників системи, що формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле, де взаємодія між собою в такому середовищі, об'єднання і спільна діяльність учасників системи задля

задоволення потреб споживачів банківських можуть приводити до синергетичних ефектів в фінансових результатах та непередбаченої поведінки учасників. Банківська екосистема охоплює РБП та інфраструктурні складові: групи користувачів послуг, провайдерів послуг, провайдерів інфраструктури та технологій, суб'єктів державної політики (полісімейкерів), експертів, міжнародних та національних інвесторів.

6. Слабкий рівень розвитку фондового ринку не дає повною мірою використовувати такий інструмент заощаджень та інвестицій в Україні як банківські метали, а відсутність гарантій ФГВФО у випадку банкрутства (реорганізації) банку є фактором стримування розвитку банківських металів.

7. В дослідженнях науковців у якості детермінанти розвитку ринку банківських послуг України обрається індекс Герфіндаля-Гіршмана. Українське законодавство дотепер не використовує критеріїв для індексу HHI. Вітчизняні уповноважені органи регулювання РБП визначають в якості детермінант розвитку РБП України показники відкритості ринку для іноземного банківського капіталу, показники концентрації банків як відсоткові частки послуг найбільших гравців, показник проникнення (або ємності) як фактор формування ВВП країни, показники рентабельності активів чи власного капіталу.

Дотепер уповноваженими органами не запропоновано ключових показників ефективності (КПЕ) функціонування РБП, які б визначали результативність дій влади і постачальників банківських послуг і ефективність банківського сектору для всієї економіки. Тому актуальним є розробка нового методологічного апарату дослідження ефективності РБП з позицій держави і макроекономічного опису.

Основні результати наукового дослідження опубліковані автором у наукових працях [13; 14; 43].

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасні тренди розвитку ринку банківських послуг

В умовах воєнного стану більшу частину бюджетного фінансування становить міжнародна допомога, кошти національного регулятора (НБУ), ОВДП та міжнародні гранти. В таких умовах монетарна політика НБУ спиралася на фіксації валютного курсу, емісійного фінансування бюджету з подальшим переходом до гнучкого валютного курсу і відмови від емісійного фінансування бюджету.

Поряд з воєнним станом, який є основним чинником впливу на банки та інших учасників РБП України сьогодні в частині втрати і знецінення вартості активів, є також ряд інших важливих факторів, які зумовлюють особливості розвитку РБП на сучасному етапі еволюції. Актуальним є багатофакторне дослідження стану РБП на основі систематизації та аналізу макроекономічних показників, яке дасть змогу визначити основні макроекономічні чиннику впливу на розвиток РБП в сьогоденних умовах.

Переважна кількість досліджень з тематики присвячена окремим чинникам впливу на РБП. Виконаємо стисло огляд відповідних праць.

Моніторинг даних НБУ щодо макроекономічних показників визначає особливості кредитної діяльності банків [109, с. 70].

Аналіз динаміки ринку платіжних карток виявляє важливість відповідного напряму діяльності банків як фактору розвитку [110, с. 52; 111, с. 1260].

Аналіз РБП в інших країнах показує важливість чинника розміру ринку і конкуренції: природа банківської конкуренції на різних ринках є схожою, а якість обслуговування підвищується на великих ринках і є кращою у домінуючих банків [112, с. 58].

Аналіз взаємозв'язків макроекономічних показників, таких як: обмінний курс, розмір депозитів, ВВП в Україні показує важливість такого чинника, як депозитна база банку і депозитний портфель банків для всього РБП [113, с. 35].

У працях українських дослідників РБП України наводяться фактори, що формують кредитно-інвестиційний потенціал банківського сектору економіки України [114, с. 202].

Результати дослідження неплатоспроможності та ліквідації банків в Україні у 2014-2021 роках визначають важливість «очищення» банківської системи с позицій стабілізації в передвоєнний час [115, с. 43]. Актуальним завданням стає всебічний макроекономічний аналіз РБП у період воєнного стану для повноти опису і пошуку новітних тенденцій розвитку ринку.

Не заперечуючи значущості наявних результатів досліджень, слід зауважити, що процеси, які відбуваються на РБП потребують додаткового всебічного дослідження, оскільки з позицій теорії відкритих систем РБП має інноваційну, синергетичну і багатофакторну сутність [43, с. 120]. Особливо актуальним є регулювання і розвиток банківського сектору у зв’язку з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС та статусу кандидата в члени ЄС. Саме тому виникає необхідність дослідити РБП в сьогоденних реаліях, щоб мати повноцінне уявлення про сучасний стан РБП в умовах воєнного стану, особливості його розвитку та готовність до інтеграції у європейський економічний простір.

Виконаємо комплексний огляд поточного стану і дослідження особливостей розвитку РБП України за останні роки, які охоплюють передвоєнний і воєнний періоди. Методологія такого дослідження спирається на порівнянні, систематизації та групування даних РБП і макроекономічних показників, які визначають стан РБП, серед яких є такі (відповідно позначені): N – кількість діючих банків; А – активи банків; $А_{ІК}$ – активи банків іноземних банківських груп; ВК – власний капітал банків; Д – доходи всіх банків; В – витрати банків; Пр – валовий прибуток банків; Дп – депозитний портфель

банків, Кр – кредитний портфель банків, $N_{ВІД}$ – кількість відділень банків в регіоні, NPL – обсяги непрацюючих кредитів.

В умах воєнного стану на початок 2024 року на РБП України працювало 63 банки (табл. 2.1), з яких 5 державних, 14 іноземних банківських груп і 44 приватних банків. Продовжується реформування і очищення банківської системи, яке було започатковано у 2014 році: у 2023 році через незаконні дії та допомогу гральному бізнесу уникати податків, НБУ вивів з ринку кілька банківських установ [116-117].

Таблиця 2.1

Основні показники щодо функцінування РБП в Україні у 2021 – 2023 рр.

Показники \ Рік	***2021***	***2022***	***2023 ****
N	71	67	63
у національній валюті			
Активи, А, млрд грн	2358,3	2716,8	3034,8
Власний капітал, ВК, млрд грн	255,514	215,839	325,642
Доходи, Д, млрд грн	187,58	256,74	291,68
Прибутки, Пр, млрд грн	83,74	29,28	173,69
ВВП України, ВВП, млрд грн	5459,57	5191,03	5341,57
в іноземній валюті - долар США			
Активи, А, млрд доларів	85,14	73,43	81,17
Власний капітал, ВК, млрд дол.	9,23	5,83	8,80
Доходи, Д, млрд дол.	6,77	6,94	7,88
Прибутки, Пр, млрд дол.	3,02	0,79	4,69
ВВП України, ВВП, млрд дол.	197,09	140,30	140,57

* Примітка. Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.11.2023. Дані щодо прибутку наведено до оподаткування.

Джерело: складено автором на основі [116-118].

Регуляторні кроки у воєнний період і ВВП. З початку повномасштабного вторгнення, економіка була шокована різким знеціненням і втратою активів та економічних зв'язків. Тому рішучі дії НБУ і консолідація учасників РБП стали потужним опором на економічному фронті боротьби. Для підтримки Збройних Сил України (ЗСУ) були відкриті спецрахунки в НБУ та здійснено викуп державних облігацій (на рівні 40 млрд грн на місяць через купівлю військових облігацій), Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

(ФГВФО) перерахував до Державного бюджету 17 млрд грн із рахунків банків із російським капіталом (ПАТ «Промінвестбанк» та АТ «МР БАНК»). У 2022 році НБУ здійснив фіксацію валютного курсу, а потім у 2023 році перейшов до режиму керованої гнучкості валютного курсу [116-118].

У 2023 році НБУ мінімізував шахрайські схеми за участю банків. Почалася співпраця щодо обміну фінансовою інформацією з іншими державами (Common Reporting Standard). АТ «Ощадбанк» став членом ФГВФО, як і усі банки.

Регуляторні кроки, макроекономічна допомога, великі обсяги врожаю у сільському господарстві, грантова програма для переробних підприємств (643 гранти на 3,3 млрд грн), економічна стимуляція за програмою 5-7-9% позитивно вплинули на стабільність економіки, зростання ВВП після 2022 року.

У міжнародному порівнянні (у доларах США) можна говорити, що у 2022 році відбувся спад економіки і величини ВВП на рівні 29%, а у 2023 році попри продовження бойових дій було зростання ВВП на рівні 3% [116-118].

Макроекономічні параметри РБП. Дані свідчать, що загалом вдалося протистояти викликам 2022 року, зберегти спектр платіжних послуг і перейти від втрат банків (на рівні 750 млн грн у 2022 році) і низьких прибутків до зростання активів, прибутковості банківської діяльності, збільшенню податкових надходжень до бюджету в 2023 році (табл. 2.1).

Спостерігаємо в інтервалі часу 2021-2022 падіння багатьох параметрів РБП (особливо в доларах США) і підйом у 2022-2023. Приміром, спостерігається збільшення власного капіталу банків після 2022 року: у кінці 2021 року власний капітал становив 255,5 млрд грн, у 2022 році – 215,8 млрд грн, у 2023 році – 325,6 млрд грн. Водночас, макроекономічний аналіз свідчить, що попри воєнний стан в банківській системі деякі параметри не зменшувались. Приміром, така тенденція має місце для доходів банків. Причину цього розглянемо далі.

Детальний аналіз структури активів банків виявляє незбалансованість: понад 40% чистих активів банків перебувають в НБУ.

Перейдемо до аналізу РБП з позицій внеску в економіку і скористаємось відомими кількісними оцінками [54-55] та даними НБУ [116-117].

Банківське проникнення. Відповідний показник визначає важливість РБП з позицій формування ВВП країни і наведений за формулою (1.7) в розділі 1 дисертації [54-55]. Банківське проникнення (η) визначаємо як відношення доходів банків на ринку до величини ВВП: η = 100% Д / ВВП.

Використаємо дані таблиці 2.1 для проведення розрахунків і визначимо місце банківських послуг в економіці (табл. 2.2). Як бачимо, зростання макроекономічних показників РБП України не є достатньою умовою для зростання ролі банків в економіці: показник проникнення становить лише 3,41% у 2021 році та 5,46% у 2023 році. Найбільшу частку у ВВП України традиційно формують такі галузі, як оптова та роздрібна торгівля, переробна промисловість, сільське господарство і видобувна промисловість. Отже, останніми роками вплив банківського сектору на формування ВВП країни не перевищує 5%. Це означає, що потенціал РБП реалізовано не повною мірою.

Таблиця 2.2

Банківське проникнення в Україні у 2021 – 2023 рр.

Показник \ Рік	2021	2022	2023	Усереднення за три роки
η, %	3,41	4,95	5,46	4,60

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116-118].

Висновок про недостатню участь РБП в формуванні економічної стабільності країни підтверджується також іншими дотичними даними: у 2022-2023 роках основна роль у фінансуванні бюджету полягала в міжнародній допомозі (32% ВВП) та ресурсах від НБУ (25% ВВП), двосторонніх міждержавних кредитах і грантах, ОВДП (15% ВВП) з високим рівнем дохідності [116-118].

У контексті євроінтеграції доцільно згадати про дію Маастрихтського договору (Maastricht Treaty) в Європейському Союзі, згідно з яким частка державного боргу та гарантованого державою боргу не повинна перевищувати 60% ВВП (причому частка внутрішнього боргу – до 30 % ВВП, зовнішнього – до 25 % ВВП) [119]. Як бачимо, воєнний стан і складна ситуація в економіці зумовлюють порушення умов Маастрихтського договору.

Розглянемо основні структурні складові РБП з позицій постачальників послуг та можливості скористатись банківськими послугами споживачами у сьогоденних реаліях.

Кредитний портфель банків. Як відомо, кредитні операції банків відносяться до основних операцій. Кредитний портфель (Кр) охоплює всі види кредитів банків, у тому числі пролонговані, прострочені та сумнівні, та є складовою частиною активів. Тому бажано мати високу дохідність наданих банками кредитів [120, с. 121] і мінімізувати обсяги непрацюючих кредитів (далі як NPL) так, щоб частка останніх була малою:

$$\nu = 100\% \, NPL / Кр \qquad (2.1)$$

НБУ визначає кредит банку непрацюючим, якщо прострочення боргу становить понад 90 днів (а для банків-боржників – 30 днів) або за яким боржник не в змозі повернути кредит без стягнення забезпечення [121, с. 6]. Одним із шляхів розв’язання проблеми є продаж права вимоги за NPL третім особам (приміром, на аукціоні з поступовим зниженням ціни портфеля NPL). Цей напрям діяльності банків є новим і поки що не розвинутим на РБП повною мірою.

Наше дослідження виявляє коливання показника ν в останні 5 років з тенденцією до зменшення за 5 років і тенденцією до зростання за останні 3 роки: від 55% у 2018 році, до 30% у грудні 2021 року і до 37,5% у грудні 2023 року (табл. 2.3). Рівень непрацюючих кредитів в кредитному портфелі банківської системи України після 2022 року було стабілізовано, і показник ν у

2023 році зменшився. Обсяг непрацюючих кредитів у 2022 році становив близько 432 млрд грн. Причому, 75% NPL припадає на державні банки, з яких понад 40% – на АТ «Приватбанк». Помітні значення NPL були у банках: Піреус банк, Правекс банк, Райффайзен Банк, Креді Агріколь банк.

Таблиця 2.3

Характеристики кредитного портфеля банків в Україні у 2021–2023 рр.

Рік	Кредитний портфель банків, Кр, млрд грн	Обсяг NPL, млрд грн	Частка NPL на РБП, ν, %
2021	1149,57	345,1	30,02
2022	1133,56	432,0	38,11
2023	1127,85	422,5	37,46

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116-118].

Таким чином, перший висновок нашого дослідження полягає в тому, що РБП характеризується досить високим рівнем простроченої заборгованості, що потребує вирішення. Бажано мінімізувати значення показника ν до нуля.

Дані свідчать про зменшення кредитних портфелів банків у 2022 році порівняно з 2021 роком (табл. 2.3). Водночас, є позитивні зрушення в окремих сегментах кредитування: дані за 2021-2023 роки свідчать, що має місце приріст кредитування банками реконструкції та придбання нерухомості, особливо в м. Київ, Волинській та Одеській областях. За 2021 рік банки надали 10,8 тисяч іпотечних позик на загальну суму 8,9 млрд грн.

Порівняння теперішнього стану і довоєнного періоду виявляє, що у відсотковому співвідношенні, кредитування спочатку скоротилося, а потім стабілізувалося і майже наблизилося до даних 2021 року: показник банківського кредитування згідно з формулою (1.5) був 21% ВВП у 2021 році, потім став ПБК=15,5% ВВП на початок-середину 2023 року і збільшився до ПБК=20% на кінець 2023 року. Як бачимо, рекомендація (1.6) Мінекономіки, на жаль, не виконується.

На нашу думку, однією з проблем скорочення кредитування населення в Україні є не лише воєнний стан, а й надвисоке ціноутворення. Так, наприклад, на ринку мікрокредитів номінальна ставка може сягати 5% в день, що становить 1825% річних. Ситуація у 2023 році майже не змінилась, вартість мікрокредитів і кредитів залишається високою. Покажемо це на простому модельному прикладі.

У 2023 році середній розмір позики в мікрофінансовій компанії становить 5000 грн з денною ставкою 2,5% (середня ставка по ринку) а термін погашення – два тижні. Через 2 тижні людина має повернути кошти на загальну суму близько 6800 грн. Враховуючи те, що мінімальна зарплата становить 6700 грн на місяць, то працююча малозабезпечена людина через 2 тижні спроможна повернути близько 3100 грн. Відповідно, такому споживачу необхідно буде віддати понад 60% від свого місячного доходу, що є надвисокою ціною кредиту. Саме тому, доцільно було б запровадити обмеження граничного розміру процентної ставки за кредитами задля покращення доступу населення до кредитів. Розуміння такої проблеми і шляхів вирішення є і з боку НБУ [116-117].

Депозитний портфель банків. Як відомо, депозитний портфель формується через прийняття грошових ресурсів, які надійшли для вкладників на договірних засадах і підлягають виплаті вкладнику. Згідно з умовами депозитного договору клієнт засвідчує право банку управляти такими коштами. Отже, банк має правильно скористатись такими ресурсами (приміром, через надання кредитів чи інвестування в певні галузі економіки) задля власних інтересів (отримання прибутку) і інтересів вкладника (процентного доходу).

Аналіз РБП виявляє поступове зростання обсягів депозитних операцій банків: від 1526,74 млрд грн у 2021 році до 2177,50 млрд грн у 2023 році (табл. 2.4). Причому, в структурі пасивів банків кошти клієнтів (юридичних і фізичних осіб) становлять понад 86% всіх пасивів банків.

Структура депозитного портфелю є такою, що державні банки мають найбільшу кількість договорів: так, станом на 31 грудня 2022 року найбільша кількість вкладів фізичних осіб мали АТ «Ощадбанк» (5,88 млн договорів) і АТ «Приватбанк» (4,31 млн договорів). Причому, державні банки мали 65% коштів фізичних осіб на поточних депозитних рахунках, іноземні банки – 73%, українські банки з приватним капіталом – 55% [116-117].

Таблиця 2.4

Основні характеристики депозитного портфеля банків в Україні у 2021 – 2023 рр.

Рік	Депозитний портфель банків, Дп, млрд грн		Кількість договорів фізичних осіб, $N_К$, млн одиниць	
	юридичні особи	фізичні особи	в гривні	в іноземн. валюті
2021	799,84	726,90	48,905	6,993
2022	942,71	933,24	64,445	8,869
2023	1167,92	1009,56	немає даних	немає даних

Джерело: Розраховано і складено автором на основі [116-117].

Інша особливість РБП щодо депозитних програм в Україні стосується гарантування вкладів і післявоєнного відновлення: через три місяці після скасування воєнного стану в Україні гарантована сума вкладів ФГВФО становитиме 600 тисяч грн на особу [122].

Процентні ставки на РБП. Ми систематизували відповідні дані РБП у таблиці 2.5. Станом на грудень 2023 року ставка НБУ за депозитними сертифікатами овернайт становила 15% річних, а строкових депозитних сертифікатів – до 19%, кредитів рефінансування – до 21%. Такі ставки слугують орієнтиром для комерційних банків.

Дані для 2023 року свідчать про підвищену ліквідність банківської системи України (на депозитних рахунках банків знаходиться близько 750 млрд грн юридичних осіб). Через високий рівень ставок за депозитними сертифікатами НБУ та ОВДП банківські установи надають перевагу операціям з цінними паперами (у Додатку А ми наводимо приклад оцінки економічної

ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами). Це також спричинило зацікавленість населення і юридичних осіб до ОВДП.

Таблиця 2.5

Порівняльна таблиця ставок на РБП та інфляції у 2021 – 2023 рр.

Рік	Процентні ставки за річними депозитами в банках, %	Дохідність річних ОВДП, %	Облікова ставка НБУ, %	Інфляція, і, %
2021	9-10	10,7→11,8*	9 (6→9)	5→10
2022	10-11	11,9→18,0	25 (10→25)	10→26
2023	14-17	18,5→16,5	15 (25→15)	24→6

*Примітка. Стрілка показує зміну показника протягом року від січня до грудня.*Джерело:* розраховано та складено автором на основі [116-117; 123-124].

Слід зауважити, що в останні роки ОВДП приносили інвесторам дохідність більшу, ніж за депозитами банків, оскільки купон за державними борговими паперами не оподатковується ПДФО (18%) та військовим збором (1,5%) на відміну від сплати податків з відсотків за депозитами. Саме тому 18% відсоток за річними ОВДП співрозмірний з 22% за депозитним договором, але банки ставку 22% за депозитами у 2022-2023 роках не пропонували. Це зумовило суттєве зростання вкладень в ОВДП (зокрема військових облігацій): від 34,5 млрд грн в у 2022, до 49,4 млрд грн у 2023 році. Загалом упродовж воєнного стану уряд залучив від продажу ОВДП на аукціонах майже 773 млрд грн в еквіваленті. Дані виявляють, що за 2023 рік НБУ виплатив банкам понад 80 млрд грн процентів за депозитними сертифікатами.

Щільність відділень. Одним з параметрів опису РБП пов'язаний з кількістю підрозділів банків і територіальним аспектом розташування постачальників послуг. Він наводиться в наглядовій статистиці НБУ [123-125] і також є предметом аналізу дослідників [54, с. 39]. Під щільністю відділень банків (далі як ρ) на ринку розуміють кількість відділень банків (далі як $N_{ВІД}$) в регіоні, яке припадає на одну людину (або на 100 тисяч населення):

$$\rho = N_{ВІД} / N_{НАС}\ , \qquad (2.2)$$

де ми позначили кількість населення регіону як $N_{НАС}$. Чим вищий такий показник, тим краще умови надання послуг для споживачів послуг.

Таблиця 2.6

Щільність підрозділів банків по областях України у 2023 році*

Область / регіон	Кількість регіональних підрозділів банків, $N_{ВІД}$, шт.	Щільність підрозділів, ρ, на 100 тис. населення регіону
Вінницька	202	13
Волинська	113	11
Дніпропетровська	497	16
Донецька	67	2
Житомирська	142	12
Закарпатська	152	12
Запорізька	172	11
Івано-Франківська	158	12
Київ	811	27
Київська	223	12
Кіровоградська	128	14
Луганська	2	0
Львівська	395	16
Миколаївська	138	13
Одеська	399	17
Полтавська	267	20
Рівненська	116	10
Сумська	144	14
Тернопільська	108	11
Харківська	306	12
Херсонська	35	3
Хмельницька	145	12
Черкаська	155	13
Чернігівська	129	13
Чернівецька	88	10

*Примітка. останні дані про підконтрольні території України станом на 1 лютого 2022 року.*Джерело:* складено автором на основі [116-118; 125]

Дані щодо кількості відділень у 2014-2023 роках банків свідчать про щорічне зменшення, яке продовжується дотепер. Якщо у 2021 році працювало 5516 відділень діючих банків, то в 2023 році було вже 5090 відділень в Україні, у 2024 році - $N_{ВІД}$ =5138 [125]. Скорочувалось кількість підрозділів банків по регіонах. Зменшення відбувалось за рахунок відділень банків, що залишили ринок. При чому, починаючі з 2014 року українські банки втратили

понад 2500 банківських відділень у Криму та Донбасі. Іншою причиною зменшення кількості відділень є розвиток інноваційних сервісів надання послуг, які ми розглянемо нижче.

Розрахунки $N_{ВІД}$ (табл. 2.6) виявляють високу географічну неоднорідність учасників РБП: щільність коливається від 27 до 0 на 100 тис. населення з середнім значенням на рівні 12 відділень на 100 тис. населення. Найбільше діючих відділень банків сконцентровано у м. Київ, Дніпропетровській, Полтавській, Одеській і Львівській областях, а найменше – у Луганській, Херсонській і Донецькій областях.

Відкритість ринку. Як було доведно вище, іншою важливою характеристикою є ступінь відкритості РБП для іноземних інвесторів та захисту національних інтересів. Формули розрахунку показника відкритості (1.1)-(1.2) наведено в розділі 1 для різних складових оцінювання, а критерії – в таблиці 1.1.

У Наказі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України цей показник порівнюється з межею в 40% [64], а в працях українських дослідників – граничне значення порівнюється з 30% [126, с.36]. Бажано знайти оптимальне співвідношення на РБП для забезпечення балансу гравців на ринку і національних пріоритетів.

Ступінь відкритості РБП можна визначити також через частку іноземного капіталу в активах банків (далі як φ_A), яку ми визначаємо за допомогою класифікації НБУ для активів банків іноземних банківських груп:

$$\varphi_A = 100\% \, A_{IK} / A, \qquad (2.3)$$

де: A_{IK} – активи банків іноземних банківських груп,; А – загальні активи банків на РБП. Відповідні розрахунки приведено у таблиці 2.7.

Аналіз показника φ_A та порівняння з експертними оцінками показує, що РБП є оптимально відкритим, коли вплив іноземних банківських груп є помірним [126, с.42]. За останні три роки відбувалось зменшення цього

показника, пов'язане з націоналізацією активів і виведенню з РБП банків із російським капіталом [118, с.1].

Таблиця 2.7

Відкритість РБП України для іноземних банківських груп у 2021 – 2023 рр.

Рік	Активи банків іноземних банківських груп, $А_{ІК}$, млрд грн	Загальні активи РБП, А, млрд грн	Показник відкритості, $\varphi_А$ (%)
2021	709,234	2358,3	30,07
2022	755,918	2716,8	27,82
2023	757,239	3034,8	25,20

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116; 117;125].

Станом на грудень 2023 року на РБП здійснюють діяльність 14 банків іноземних банківських груп (у 2022 році було 16 таких банків). Помітними іноземними гравцями на Р«Райффайзен банк Аваль» (Австрія), «УкрСиббанк» (Франція), які мають високі доходи від банківської діяльності в Україні та високу частку на РБП (табл. 2.8).

Аналітичні дані банків у доларах США показують відносно малі обсяги активів і доходів українських банків порівняно з банками в інших державах і РБП інших країн. Приміром, загальні активи банків на РБП Іспанії оцінюють на рівні 3400 млрд доларів США, на РБП Польщі – 500 млрд доларів США, на РБП Туреччини – 800 млрд доларів США, на РБП Німеччини – 9200 млрд доларів США. Водночас, активи банків на РБП України (таблиця 2.1) становлять близько 81 млрд доларів США [127-128]. Це означає, що банки України є досить малими у такому порівняні, присутній ризик подальшого поглинання іноземними гравцями вітчизняних постачальників банківських послуг. Саме тому актуальним є посилення вимог до капіталів банків і пошук оптимальних часток іноземного капіталу в Україні і ступеня відкритості РБП.

Слід також зауважити, що відкритість РБП України для іноземного капіталу має обов'язково супроводжуватись інтеграцією українських банків до

РБП ЄС. Саме такий підхід є важливим чинником перемоги на економічному фронті. Він дасть змогу зберегти українську економіку та розвивати торгівлю між Україною та ЄС. За підсумками 2022 року частка ЄС у зовнішньоторговельному обороті України сягнула 55,5%. Іншими словами, ЄС стає головним партнером України.

Таблиця 2.8

Показники ТОП-7 банків іноземних банківських груп у 2022 році*

Скорочена назва банку	Показники діяльності (млн грн)					частка РБП (%)
	Власний капітал	Загальні активи	Доходи банку	Витрати банку	Прибуток до оподаткування	
Райффайзен	17 055	187 290	19 387	17 373	2 014	6,9
Укрсиббанк	13 104	113 072	12 574	8 238	4 336	4,2
ОТП Банк	11 631	100 416	8 990	8 264	726	3,7
Сенс Банк	6 117	96 063	13 913	20 822	-6 908	3,5
Креді Агріколь	6 082	79 245	6 620	6 582	38	2,9
Сітібанк	5 567	52 198	4 868	1 550	3 318	1.9
Кредобанк	4 037	41 619	3 497	3 323	174	1,5

*Примітка. Частка банку на РБП визначалась за активами *Джерело:* розраховано і складено автором на основі [116; 117; 125].

Ефективність бізнесу. Будь-яка економічна діяльність оцінюється з позицій отримання результатів і прибутків. У розділі 1 ми дали пояснення показника ефективності за формулою (1.12), коли порівнюються ресурси та доходи установи. У фаховій літературі набули поширення також інші дотичні показники рентабельності ROA і ROE, формули (1.13)-(1.14) яких подано в розділі 1 [88; 102]. Нагадаємо, що бажано, щоб величина ROA була більшою за річну інфляцію (таблиця 2.5), а величина ROE – більшою за облікову ставку НБУ, дохідність ОВДП (табл.2.9).

Дані щодо прибутків та активів кожного банку і по всьому РБП дають змогу розрахувати показники ROA і ROE за різними підходами [118, с. 1]:

- спосіб а) за допомогою формул (1.13)-(1.14) на основі загальних активів, сумарного власного капіталу і загального прибутку всіх банків на РБП,

- спосіб б) за допомогою даних про активи, власний капітал і прибуток кожного банку окремо та шляхом визначення показників ROA і ROE за кожним банком та наступним додаванням значень та статистичним усередненням по всьому ринку.

Таблиця 2.9 містить результати наших розрахунків і показує, що формули (1.13)-(1.14) дають за способом (а) завищені значення ефективності банківського бізнесу, тоді як детальний розрахунок по кожному банку та статистичне усереднення за способом (б) виявляють значно менші величини ROA і ROE. Така суттєва різниця виникає внаслідок широкого розкиду даних тоді, коли на РБП є багато банків, що демонструють збитки, і такі, що демонструють надприбутки. З позицій статистичного аналізу усереднення (спосіб б) краще описує реальну ситуацію.

Таблиця 2.9

Динаміка показників ефективності РБП в Україні у 2021–2023 рр.

Рік	**ROA, % (формула 1.13 – спосіб а)**	**$ROA_{СЕР}$, % (усереднення – спосіб б)**	**ROE, % (формула 1.14 – спосіб а)**	**$ROE_{СЕР}$, % (усереднення – спосіб б)**
2021	3,60	2,06	32,77	17,33
2022	1,08	-0,16	13,56	1,61
2023	5,7	3,16	53,33	20,60

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116; 117; 125].

Порівняння таблиць 2.5 і 2.9 показує, що у 2022 році привабливість банківського бізнесу для інвесторів була невисокою, оскільки дохідність ОВДП та інфляція були вищими за показники рентабельності ROE. Ситуація почала стабілізуватись у 2023 році, коли показник ROA став більшим за інфляцію, а показник ROE – більшим за процентні ставки за депозитами та дохідність ОВДП. Отже, дані виявляють високу інвестиційну привабливість банківського сектору після 2022 року.

Детальний аналіз показує, що найбільшу рентабельність власного капіталу одержано у таких банків: у 2021 році – АТ «СІТІБАНК» (ROE=74,5%), АТ КБ «ПриватБанк» (ROE=52,6%), АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» (ROE=48,8%), АТ «А – БАНК» (ROE=44,5%), АТ «КБ «ГЛОБУС»» (ROE=44,2%); у 2023 році – АТ КБ «ПриватБанк» (ROE=66,16%), АТ «СІТІБАНК» (ROE=55,4%), АТ «Укрексімбанк» (ROE=54,46%), Акціонерний банк «Південний» (ROE=52,66%).

Для банків ЄС середнє значення показника $ROA_{СЕР}$ становить близько 0,44%; $ROE_{СЕР}$ – близько 6,8%, оцінка світового показника $ROE_{СЕР}$ дає значення 10,23% [127-128]. Порівняння показує, що за умов стабільного валютного курсу РБП і ринок цінних паперів України можуть бути привабливими для зовнішніх інвесторів та іноземного капіталу.

Концентрація і конкуренція банків. Дослідимо ринкові механізми через оцінювання показників концентрації і конкуренції банків на РБП України, які ми визначили в розділі 1 за допомогою формул (1.7)-(1.10) і формули (1.11). Наведемо результати наших розрахунків показників CR-3, CR-4 і CR-5 на базі доходів у таблиці 2.10.

Отримані дані свідчать, що РБП України є помірно концентрованим з проявами елементів монополізації згідно з Законом України «Про захист економічної конкуренції»: показники CR продовжують зростати, у 2021-2022 роках індекси CR були в межах визначених державних критеріїв, а у 2023 році CR-3 перевищував норму монополізації 50%.

Таблиця 2.10

Показники концентрації банків на ринку в Україні у 2021–2023 рр.

Рік	CR-3	CR-4	CR-5
2021	42,21	48,96	55,32
2022	46,78	52,79	58,79
2023	50,20	55,59	60,84

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116117; 125].

Дані свідчать, що висока частка державних банків (на рівні 53% сукупних активів у 5 державних банках) на невеликому РБП призводить до високих концентрацій CR.

Суперництво між банками за вигідну позицію на РБП забезпечує пропозицію банківських послуг, відповідним чином врівноважує попит і стимулює банки пропонувати якісні та нові банківські послуги і продукти. Саме тому доцільно мати кількісні оцінки конкуренції і досягнути досконалої конкуренції, коли на ринку присутня велика кількість як покупців, так і продавців банківських послуг, причому жодний з них не може відчутно впливати на вартість або обсяги продажів банківських послуг [43, с.120].

У розділі 1 ми показали, що у фаховій літературі набув поширення показник Герфіндаля-Гіршмана. Він визначається за формулою (1.9) як сума квадратів ринкових часток фірм у галузі, де ринкові частки визначаються у дробових частках або у відсотках. Нагадаємо, що індекс HHI не має законодавчого унормування в Україні. Водночас, його завжди визначають у звітах НБУ для оцінювання конкуренції та ринкових відносин [116-117]. У якості критерію високої (або ефективної) конкуренції наводяться умови HHI≤1000, невисока (слабка) або монополістична конкуренція характеризується межами 1000<HHI≤2000, висококонцентрованим є ринок за умови HHI≥2000 [103, с. 25].

Наші розрахунки індексу HHI на основі доходів банків наведено в таблиці 2.11. Результати виявляють тенденцією поступового послаблення конкуренції: у 2021 році індекс HHI становив 1046, а в 2023 році – 1350. Це особливо актуально у контексті євроінтеграційних процесів в економіці.

З погляду законодавства Євросоюзу РБП України є помірно концентрованим у останні роки, а конкуренція банків є слабкою. У країнах ЄС банківська конкуренція є вищою порівняно з суперництвом банків на РБП України: приміром в Польщі – в 2 рази, в Німеччині – майже в 5 разів [103, с.23; 127-128].

Таблиця 2.11

Показники суперництва банків на РБП в Україні у 2021–2023 рр.

Рік	Розрахований за доходами індекс HHI	Характеристика РБП
2021	1046	невисока конкуренція, помірно концентрований, слабка конкуренція
2022	1164	
2023	1350	

Джерело: розраховано і складено автором на основі [116; 117; 125].

Безготівкові розрахунки. На РБП набувають поширення он-лайн сервіси банків з надання банківських послуг та віддаленого обслуговування (digital banking). Популярними стають вуличні банкомати і платіжні POS-термінали. Такі новації закріплюються в законодавчих нормах. Приміром, Закон України «Про платіжні послуги» вимагає від торговців надати можливість здійснення безготівкових розрахунків за товари і послуги за допомогою електронних платіжних засобів чи пристроїв. У 2024 року можливість розрахунку банківською карткою має бути реалізовано в населених пунктах з чисельністю населення понад 5 тисяч осіб [129]. Отже, правила обслуговування змінюються, відповідно змінюється інфраструктура цифрових банківських послуг.

Для кількісного аналізу і оцінювання ситуації на РБП України ми визначаємо такі параметри:

- кількість електронних банківських карток (далі як $N_{БАНККАРТ}$),

- кількість операцій (безготівкових та з отримання готівки) з використанням платіжних карток (далі як $N_{ОПЕРАЦ}$),

- кількість торгівельних POS-терміналов (далі як N_{POS}),

- кількість банкоматів та комплексів самообслуговування (далі як $N_{БАНКОМ}$).

Важливим показником також є обсяг безготівкових операцій із використанням банківських карток (далі як $S_{БК}$).

Іншу важливу для РБП інформацію щодо використання платіжних карток

і доступу до банківських послуг можна отримати через щільність терміналів, яку визначатимемо як кількість терміналів на 1 млн або 100 тисяч населення.

Дослідження виявляє зростання частки безготівкових розрахунків РБП за допомогою інноваційних сервісів (таблиця 2.12). По-перше, кількість платіжних карток щороку зростає і в 2023 році становила понад 110 млн штук. Причому, активними були близько половини емітованих карток, які фактично використовували для видаткових операцій.

Таблиця 2.12

Показники цифрових банківських послуг на РБП в Україні у 2021–2023 рр.

Показники \ Рік	2021	2022 *	2023
$N_{ОПЕРАЦ}$, млн одиниць	7817,1	8600 (5599,5)	7890
$S_{БК}$, млрд грн	5091,7	7547,2 (5058,2)	5628,4
БР, млрд грн	3099,1	3443,9	3563,2
$N_{POS,}$ тисяч одиниць	426,5	359,2	437
$N_{БАНКОМ}$, тисяч одиниць	33,6	37,6	немає даних
$N_{БАНККАРТ}$, млн одиниць	75,3 → 89,1	91,5 → 108,7	109,8 → 112,4

* Примітка. Дані за 2022 рік подано без статистичних даних за лютий-квітень 2022 року у зв'язку з воєнними діями та призупиненням статистичної звітності. Стрілка показує зміну показника протягом року від січня до грудня. У дужках наведено дані за іншими неофіційними джерелами.

Джерело: складено автором на основі [116; 117; 125].

Дані також свідчать, що близько 90% від загальної кількості операцій із платіжними картками є безготівковими (90% – у 2022 році, 93,5% – у 2023році), що демонструє активне використання безготівкових розрахунків.

У 2022-2023 роках найбільша кількість активних електронних платіжних засобів мав АТ «ПриватБанк» – 26,624 млн карток. Наступними за активністю є «Універсал Банк» (фактично компанія monobank, яка працює на ліцензії банку) із показником в 6,841 млн карток і державний АТ «Ощадбанк» із показником 6,288 млн карток.

Значне зростання кількості споживачів електронних банківських послуг в останні роки було зумовлене також державною програмою "єПідтримка" у 2021 році в межах якої передбачалось надання допомоги від держави в безготівковій формі з використанням платіжних карток.

У зв'язку із напливом біженців з України та отриманням тимчасового притулку суттєво зросли оплати товарів закордоном: приміром. у 3-тьому кварталі 2022 року було здійснено 94,8 мільйона операцій на суму 121,9 млрд грн.

У довоєнний період мало місце збільшення інфраструктури цифрових банківських послуг і безготівкових розрахунків. Так, у 2021 році загальна кількість операцій із використанням банківських карток становила 7,8 млрд штук на суму 5091,7 млрд грн., що відповідало 30% зростанню порівняно з 2020 роком. Причому у 2021 році кількість безготівкових операцій із використанням платіжних карток становила 7,04 млрд штук. У 2021 році чверть від кількості оплат товарів і послуг були у мережі Інтернет на суму 721,3 млрд грн.

З початком воєнних дій у 2022 році і захоплення частини українських територій мало місце скорочення кількості терміналів: N_{POS}. На це досить швидко відреагували небанківські фінансові установи, які почали пропонувати безготівкові платежі з використанням платіжних карток без POS-терміналів, серед яких: POS PHONE – від «Visa», STARKASA – від «Київстар», ОщадPAY – від АТ «ОЩАДБАНК» тощо.

У 2022-2023 роках продовжилася тенденція до збільшення інфраструктури цифрових банківських послуг. Станом на 1 січня 2024 року в Україні було зареєстровано 67 учасників карткових платіжних систем. Водночас, аналіз виявляє нерівномірний регіональний розподіл терміналів: приміром, у 2021 році у м. Київ налічувалось близько 26,3 терміналів на 100 тис. населення, у Київській області – 16,4 та у Дніпропетровській – 12,9; найменша кількість терміналів була у Закарпатській області на рівні 6,3, у

Донецькій – 4,3 та в Луганській – 2,6 [130]. Такі дані підтверджують наш висновок щодо нерівномірного розподілу відділень банків по регіонах.

Слід також зауважити, що у 2023 році завдяки НБУ і проекту Power Banking було об'єднано понад 53% філій різних банків (2430 відділень) в одну загальнонаціональну мережу для того, щоб працювати в блекаут.

Перспективи розвитку РБП. У 2023 році відбувся перехід нового покоління Системи електронних платежів НБУ (СЕП), що в подальшому дасть можливість приєднатись до Єдиної зони платежів у євро (SEPA).

На нашу думку, джерелом розвитку РБП і всієї економіки для післявоєнного відновлення має стати кредитування. В цьому контексті доцільно запровадити програми полегшення умов кредитування населення, малого та середнього бізнесу, який постраждав від бойових дій, на повоєнне оновлення. Приміром, є потреба у впровадженні програми відстрочки повернення кредитів для населення. Доцільним є, на наш погляд, продовження і покращення програми кредитування підприємств 5-7-9%. На це в бюджеті 2024 року було передбачено 18 млрд грн.

У подальшому ми виконаємо кореляційно-регресійний аналіз і висунемо ряд гіпотез стосовно впливу розглянутих чинників на розвиток РБП.

2.2. Емпірична перевірка виконання стохастичного характеру темпів зростання банків згідно з законом Гібрата

Проведений аналіз приводить до думки-питання: А чи почали діяти ринкові відносини на РБП України? Чи можна виявити закономірності розвитку ринку банківських послуг України і отримати результат у вигляді певної науково-обґрунтованої формули?

Вибір ринку банківських послуг України зумовлений необхідністю дослідити один з найважливіших секторів економіки, який пройшов стадію жорсткого реформування у 2013-2014 роках задля формування ринкових відносин і високих гарантій для споживачів послуг. Тому виникла потреба

перевірити наявність ринкових механізмів в сьогоденних реаліях та готовність до них банківської системи України.

Ми припускаємо можливість встановлення статистичного розподілу банків за розміром активів чи доходу з певними середніми значеннями і дисперсіями [131-132]. Такі розподіли виникають тоді, коли зростання банків відбувається за випадковими подіями, що описуються теорією ймовірностей [133, с. 55]. Саме з таких міркувань ми проводимо аналіз, щоб з'ясувати, чи існують фундаментальні основи для формування економічних законів, пов'язаних із розвитком РБП.

Припущення про стохастичний (випадковий) характер темпів зростання компанії вперше було висловлено Робертом Гібратом (або Р. Жибрат, R. Gibrat) у роботі «Inegalites Economiques» [134]. Він запропонував цей закон пропорційного ефекту після того, як виявив, що розподіл французьких виробничих підприємств дуже схожий на логарифмічний нормальний розподіл. Підхід передбачає, що зростання фірми є суто випадковим ефектом і, отже, не залежить від розміру фірми.

Загальноприйняте тлумачення окресленого правила полягає в тому, що темпи зростання певної фірми не залежать від її розміру на початку досліджуваного періоду. Іншими словами, ймовірність пропорційної зміни за розміром протягом зазначеного періоду однакова для всіх фірм даної галузі – незалежно від їх початкового розміру [135, с. 1031]. Гіпотеза стала відомої як закон Гібрата (Gibrat's Law), а сама концепція стала першою моделлю зростання та динаміки галузевої структури. Відповідно до закону Гібрата, результатом зростання з елементами випадковості для сукупності нормально розподілених суб'єктів має бути логнормальний розподіл результатів. На відміну від статичної теорії фірми, яка не пояснювала розподіл фірм за розмірами, закон Гібрата дав змогу отримати логарифмічно нормальний розподіл, який досить добре описував існуючу на той час ситуацію. Ця обставина разом із простотою формулювання спричинила появу багатьох досліджень, що тестують виконання закон Гібрата в ринкових умовах.

Новим актуальним і цікавим завданням, що визначає особливості розвитку ринку банківських послуг, є спроба перевірки виконання такого закону для банківського сектору України.

Незважаючи на теоретичну популярність, емпіричні перевірки закону Гібрата дали досить суперечливі результати. Приміром, американський дослідник Е. Менсфілд (E. Mansfield) досліджував сталеливарний, нафтовий і шинний сектори США в різні періоди часу і виявив, що закон Гібрата в більшості випадків не діяв, оскільки мав місце розмірний ефект зростання: менші фірми зростали швидше, ніж великі [135, с. 1023]. Цей результат був також підтверджений іншими емпіричними дослідженнями з використанням більш детальної специфікації (включаючи такі параметри аналізу як вік фірми тощо) [136, с.120; 137, с. 250].

Дослідник Б. Йованович (B. Jovanovic) запропонував Байєсовську (Bayesian) модель відбору, згідно з якою ефективні фірми ростуть і виживають, тоді як неефективні фірми занепадають і зазнають краху: кожна фірма повинна визначитися зі своєю стратегією – чи виходити, продовжувати в тому ж розмірі, розширювати чи зменшувати свою продуктивну потужність. Ця модель, з одного боку, дає відхилення від закону Гібрата в короткостроковій перспективі, коли ефективні виживаючі маленькі фірми прискорюють своє зростання в порівнянні зі своїми більшими та досвідченішими компаніями, з іншого боку, дає узгодження з законом Гібрата в дуже довгостроковій перспективі, коли економіка досягає стійкого стану [138, с. 650].

Дотепер питання верифікації закону Гібрата залишається відкритим. Наскільки нам відомо, для вітчизняної фінансової науки це питання є також новим: нам не відомі роботи українських дослідників, в яких воно розглядалось. Отже, представлене тут дослідження має інноваційний характер, оскільки є першою спробою відстежити на українському ринку банківських послуг часову динаміку розподілів банків (рік за роком), щоб з’ясувати відповідність розподілу банків за розмірами закону Гібрата.

Таким чином наше завдання полягає у перевірці закону Гібрата як гіпотези для ринку банківських послуг України шляхом емпіричного експерименту, де всі існуючі банки відстежується в часі на щорічній основі та будується розподіл банків за розмірами активів чи доходів.

У плані вибору методології дослідження, які тестують закон Гібрата, можна виокремити два основних підходи. Першій варіант полягає у перевірці відповідності емпіричного розподілу компаній за розміром логарифмічно нормальному, передбаченому законом Гібрата [139-141]. Другій варіант спирається на можливість існування авторегресійного процесу для опису зростання фірм (приміром, за допомогою стохастичного диференціального рівняння дифузії в просторі розмірів з шумом) і пошук динамічних регресійних моделей [142-144]. У нашому дослідженні обрано першій варіант, який спирається на емпірічні дані.

Ми дослідили український банківський сектор економіки з 2010 по 2023 роки, включаючи всі діючі банки. Інформаційною базою для аналізу слугували щорічні офіційні звітні дані (звіт про фінансовий стан) банків, що публікуються НБУ та на офіційних сайтах банків [125; 145-151]. Набір даних включає активи і доходи всіх банків загалом і кожного банку окремо, за кожний рік. Дослідження охопило 10-річний період і близько 3000 щорічних значень доходів і активів банків.

Розподіл банків на ринку банківських послуг за розмірами (далі – розмір S) безперервно змінюється і є результатом багатьох факторів і рушійних сил. Розмір, зазвичай, вимірюється в термінах доходу від продажів (далі – дохід Д) або сукупних активів (далі – актив А) залежно від цілей дослідження та доступності даних.

У початковому варіанті тестується модель зростання розміру банку, що має підкорятись наступному рівнянню [134-144]:

$$ln(S_{i,t}) = \gamma_1 \, ln(S_{i,t-1}) + \beta_0 + \varepsilon_{i,t} \qquad (2.4)$$

де $S_{i,t}$ та $S_{i,t-1}$ – розмір банку в поточному та попередньому періодах, відповідно. Параметр $\varepsilon_{i,t}$ є випадковою величиною, яка є незалежною від розміру $S_{i,t}$.

Рівняння (2.4) можна записати параметризовано таким чином:

$$\Delta ln(S_i) = \beta_1 \, ln(S_{i,t-1}) + \beta_0 + \varepsilon_{i,t}. \qquad (2.5)$$

Тут позначено різницю $\Delta ln(S_i) = ln(S_{i,t}) - ln(S_{i,t-1})$ і запропоновано заміну $\beta_1 = (\gamma_1 - 1)$.

Валідація закону Гібрата залежить від величини показника β_1: якщо $\beta_1 = 0$, то закон Гібрата виконується; якщо $\beta_1 \neq 0$ і $\beta_1 < 0$, то темпи зростання менших компаній є вищими, ніж у великих компаній; якщо $\beta_1 \neq 0$ і $\beta_1 > 0$, тоді темпи зростання великих компаній є вищими порівняно з меншими. Іншими словами, якщо коефіцієнт $\gamma_1 = 1$ і закон Гібрата виконується, розмір компанії підкоряється процесу випадкового блукання та темпи зростання не залежать від її розміру. При $\gamma_1 < 1$ темпи зростання знижуються із збільшенням розміру фірми. Відповідно, при $\gamma_1 > 1$ спостерігається зворотна динаміка – темпи зростання збільшуються із збільшенням розміру фірми.

Отже, в разі дії закону Гібрата у вітчизняних реаліях, банки, як і інші суб’єкти підприємницької діяльності у ринковій економіці, мають розподілятися на ринку банківських послуг України логнормально за розмірами активів або доходу. Для імовірнісної оцінки вартості активу зазвичай використовують логнормальний розподіл, що обумовлено тим, що нормальний розподіл є симетричним і може мати від'ємні значення для лівого хвоста розподілу (хоча величина активу не може бути від'ємною).

Нормальний розподіл (розподіл Гауса) із середнім значенням (далі – μ) і дисперсією (далі – σ^2) випадкової величини (далі – параметр X) повинен відповідати такій функції густини імовірності (далі – $f(X)$) [131-132]:

$$f(X)=\begin{cases}\dfrac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}}\exp\left(-\dfrac{(X-\mu)^2}{2\sigma^2}\right), & X\geq 0\\ 0, & X\leq 0\end{cases}. \qquad (2.6)$$

Тут випадковою величиною X може бути величина активу, А, або доходу, Д; $\mu=А_{сер}$ – середнє значення активу для обраної популяції банків або $\mu=Д_{сер}$ – середнє значення доходу для обраного набору банків, дисперсія випадкої величини $\sigma^2>0$ і $\sigma^2=E[(X-\mu)^2]$ – середнє або очікування всіх квадратичних відхилень $(X-\mu)^2$.

Логнормальний розподіл із середнім значенням μ і дисперсією σ^2 повинен мати такий вигляд [131-132]:

$$f_{\log}(X)=\begin{cases}\dfrac{1}{X\sigma\sqrt{2\pi}}\exp\left(-\dfrac{(\ln(X)-\mu)^2}{2\sigma^2}\right), & X\geq 0\\ 0, & X\leq 0\end{cases}, \qquad (2.7)$$

де: μ є середнє значення логарифму випадкової величини $ln(X)$ для обраного набору; дисперсія випадкової величини $\sigma^2>0$ і $\sigma^2=E[(ln(X)-\mu)^2]$ – середнє або очікування всіх квадратичних відхилень $(ln(X)-\mu)^2$; σ – стандартне відхилення.

Припускається, що випадкова величина X (розмір активу або дохід) є сукупністю незалежних випадкових величин, кожна з яких є незначною в такій сукупності. Саме тому має формуватись логнормальний або нормальний розподіли компаній за розмірами.

Подальший аналіз полягає у перевірці фактичних розподілів банків за розміром і порівнянні з теоретичним наближенням – логарифмічно нормальним розподілом, передбаченим законом Гібрата.

Макроекономічний опис. Спочатку ми оберемо в якості величини X розмір активів банку в популяції даних за певний рік і впорядкуємо набір

даних А за величиною. Далі для побудови розподілів ми поділіли величини активів на рівномірні інтервали, h:

$$h = (\max A - \min A) / m, \tag{2.8}$$

де: max A – максимальне значення активу банку для обраної вибірки; min A – мінімальне значення активу банку в популяції; m – кількість інтервалів поділу для набору значень активів. Потім для кожного підінтервалу [Amin+(*i*–1)h, Amin+ih], номером *i*=1, …, m було обчислено кількість банків, активи яких належать даному підінтервалу.

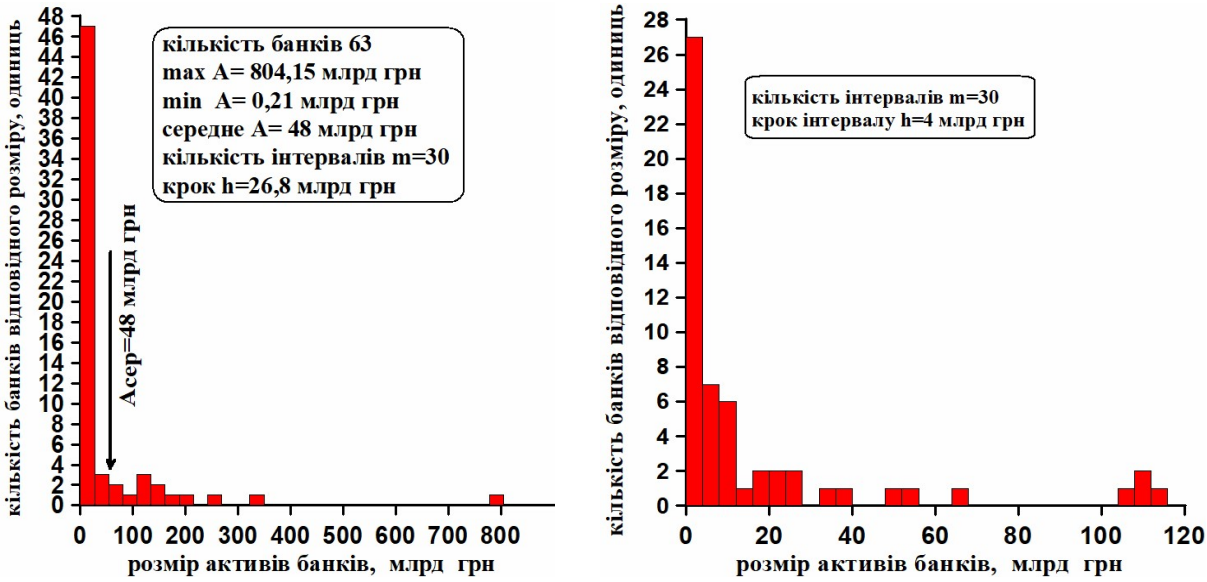
Для цілей дослідження важливо визначити, чи є на вітчизняному ринку банківських послуг нормальний чи логнормальний розподіл за активами. Для цього ми дослідили розподіл банків за величиною активів за останні 10 років.

Як ми вже зазначали, станом на 1 січня 2024 року на ринку здійснювали банківську діяльність 63 банки [125; 145]. Активи банків варіювались досить суттєво: від max A = 804,145 млрд грн у АТ КБ «ПриватБанк» до min A = 0,211 млрд грн у АТ «АЛЬПАРІ БАНК». Середнє значення активів на ринку визначали поділом всіх активів на кількість банків, що становило для 2023 року Асер=48 млрд грн.

Для m=30 і величин активів в млрд грн отримаємо значення кроку h=28,6 млрд грн за формулою (2.8). Для візуалізації такого результату ми наводимо типовий розподіл банків на ринку на прикладі 2023 року (рис. 2.1). На рис. 2.1а показано фактичний розподіл всіх діючих банків на ринку. На рис. 2.1б наведено деталізацію розподілу для малих і середніх за розмірами банків в межах активів від 0 до 120 млрд грн.

Отримані розподіли свідчать про нерівномірний розподіл банків за розмірами. По-перше, на ринку є велика кількість малих банків і мала кількість великих банків. Такий висновок залишається незмінним для кожного з аналізованих років. На рис. 2.1а видно, що три великих банки у правій частині гістограми суттєво вибиваються із загального ряду. Це три державних

банки: АТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк». По-друге, порушується безперервність в розмірах, є суттєві розриви в значеннях: приміром, для даних у 2023 році – немає банків з інтервалах розмірів 40-50 млрд грн, 70-100 млрд грн, 400-800 млрд грн. По-третє, одержані розподіли не відповідають нормальному чи логнормальному розподілам [152, с. 1].

(а) (б)

Рис. 2.1. **Розподіл банків на ринку банківських послуг в Україні за розмірами активів у 2023 році***

*Примітка: вісь абсцис – активи А, млрд грн, вісь ординат – кількість банків відповідного розміру): (а) – розподіл для всіх розмірів з поділом на m=30 інтервалів з кроком h=26,8 млрд грн; (б) – частина розподілу навколо малих і середніх за розмірами банків, гістограма з кроком h=4 млрд грн. Середнє значення активів на ринку Aсер=48 млрд грн

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі праць [125; 145; 152] у середовищі Grapher 4.

З позицій закону Гібрата, це означає, що розподіли банків за розмірами не є випадковими, а часова динаміка активів навряд чи буде такою, що в подальшому дасть логнормальний розподіл або виконання закону Гібрата. Отже, поки що не можна говорити про виконання закону Гібрату для банків на ринку банківських послуг України.

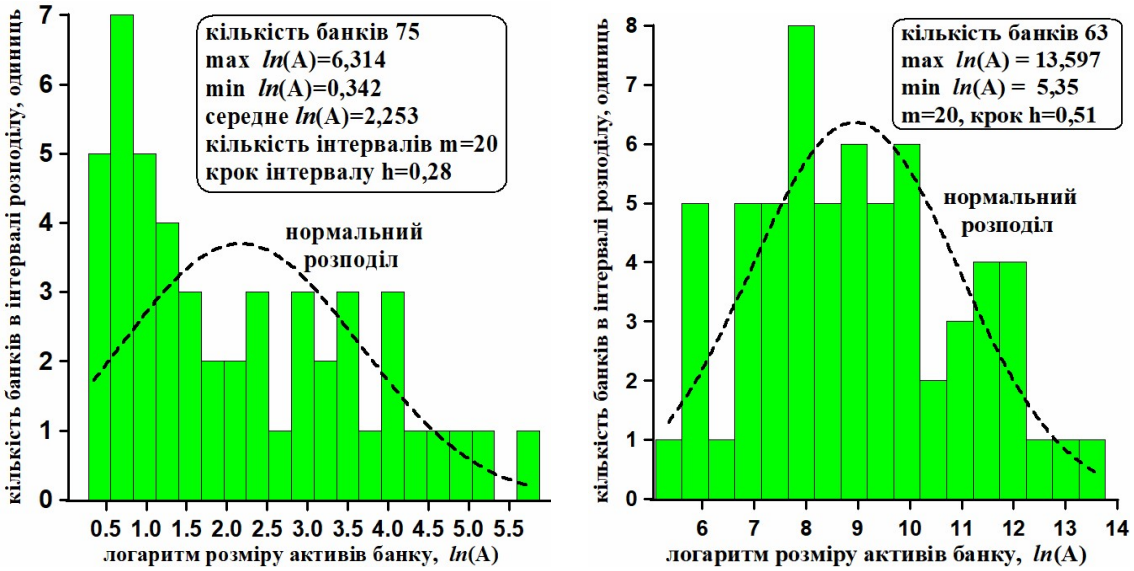
Для цілей дослідження важливо також визначити, чи є на вітчизняному ринку банківських послуг нормальний чи логнормальний розподіл активів в логарифмичній шкалі X=*ln*(A) (вісь абсцис – логарифм розміру активу, вісь ординат – кількість банків відповідного розміру в інтервалі поділу). Відповідний аналіз також нами проведено і результати наведено на рис. 2.2. Слід зауважити, що апроксимація нормальним розподілом в просторі логарифмічних аргументів є подібною до опису логнормальним розподілом в просторі звичайних величин активів і відповідає базовій гіпотезі Гібрата щодо пропорційного росту.

Оберемо в якості величини X логарифм розміру активів банку і впорядкуємо набір даних. Далі для побудови розподілів ми знову поділили величини X на рівномірні інтервали, h:

$$h = [\max ln(A) - \min ln(A)] / m \qquad (2.9)$$

Для m=20 і величин активів в млрд грн отримаємо відповідні значення кроку h. На рис. 2.2 показано фактичні розподіли банків для 2019 року (рис. 2.2а) і для 2023 року (рис. 2.2б). Апроксимацію нормальним розподілом в просторі логарифмічних аргументів наведено пунктирною кривою: (а) для 2019 року (рис. 2.2а) середнє значення μ=2,17; стандартне відхилення σ=1,48; (б) для 2023 року середнє значення μ=8,94, стандартне відхилення σ=2,01.

Візуалізовані дані підтверджують відсутність логнормального розподілу на ринку для обраного періоду аналізу. Водночас спостерігається тенденція поступового наближення розподілів до логнормального типу (рис. 2.2б для 2023 року). Це означає посилення ринкових (імовірнісних) механізмів в банківському секторі і потенційну можливість реалізації закону Гібрата в майбутньому.

(а) (б)

Рис. 2.2. **Розподіл банків на ринку банківських послуг в Україні за розмірами активів в логарифмичній шкалі *ln*(А)***

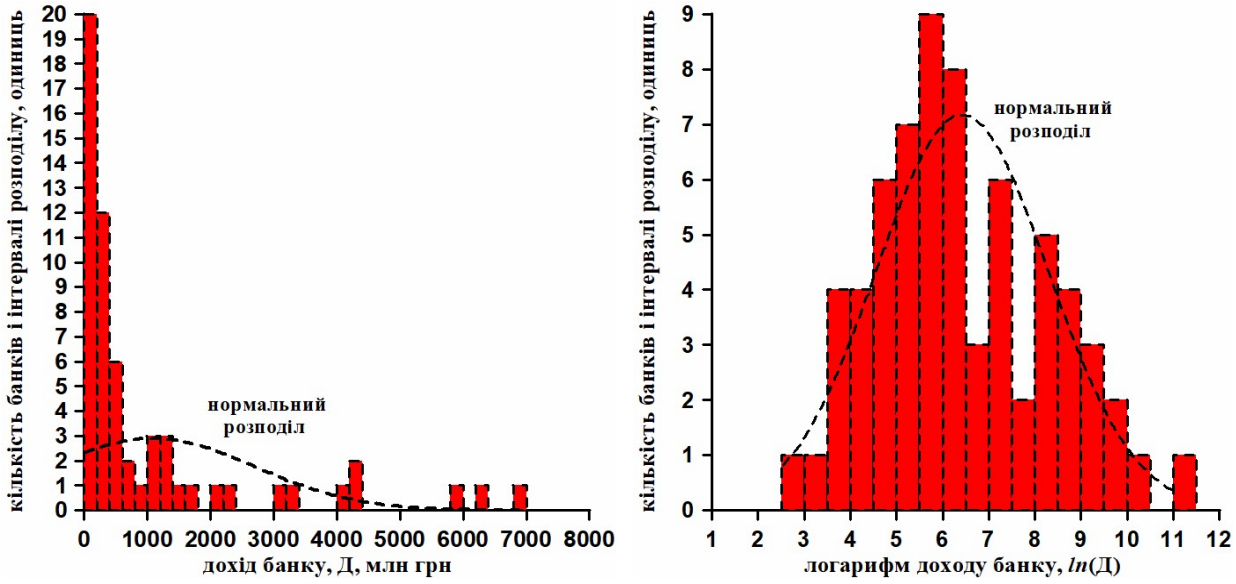
Примітка. вісь абсцис – логарифм розміру активів, вісь ординат – кількість банків відповідного розміру в інтервалі поділу): (а) – для 2019 року, (б) – для 2023 року. Активи подано в млрд грн. Апроксимацію нормальним розподілом в просторі логарифмічних аргументів наведено пунктирною кривою: (а) – середнє значення μ=2,17, стандартне відхилення σ=1,48; (б) – середнє значення μ=8,94, стандартне відхилення σ=2,01.
Джерело: розраховано і побудовано автором на основі праць [125; 145; 152] у середовищі Grapher 4.

Таким чином, макроекономічний аналіз в межах обраного часового періоду показав, що розподіли за розмірами активів не підпорядковуються закону розподілу Гаусса: не спостерігаються ані нормальний, ані логнормальний розподіли. Лише дані за 2023 рік в логарифмічній шкалі виявляють тенденцію до наближення розподілу до логнормального типу.

Для повноти опису виконаємо аналіз розподілів банків за доходами, Д. Оберемо для розрахунків одиниці вимірювання, доходи Д, в млн грн. Впорядкуємо величини доходів і поділимо статистичні дані на інтервали залежно від аргументу Х=Д або Х=*ln*(Д), відповідно:

$$h= [\max Д – \min Д] / m \quad \text{або} \quad h= [\max ln(Д) – \min ln(Д)] / m \qquad (2.10)$$

Відповідіні результати для даних 2022 року наведено на рис. 2.3а для доходу і на рис. 2.3б для логарифму доходу *ln*(Д). Приймемо m=20, а доходи – в млн грн. Апроксимацію нормальними розподілами наведено пунктирними кривими.

(а) (б)

Рис. 2.3. **Розподіл банків на ринку банківських послуг в Україні за розмірами доходів у 2022 році**

*Примітка. (а) – для лівої частини розподілу, де вісь абсцис – дохід банку в млн грн, (б) – для всього розподілу, де вісь абсцис – логарифм доходу банку, *ln*(Д). Апроксимацію нормальними розподілами наведено пунктирними кривими. Для випадку (б) середнє значення μ=6,43; стандартне відхилення σ=1,86.

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі праць [125; 145; 152] у середовищі Grapher 4.

Впорядкування доходів банків в 2022 році показало, що максимальне значення досягалось max Д = 65432 млн грн у АТ КБ «ПриватБанк», а мінімальне значення було min Д = 12,777 млн грн у АТ «Український банк реконструкції та розвитку». Після проведення аналізу знову констатуємо відсутність нормального розподілу для доходів: приміром, рис. 2.3а для доходів у 2022 році, де апроксимація нормальним розподілом дає середнє значення μ=Дсер = 3456 млн грн, а стандартне відхилення σ=8971 млн грн. Отже, стандартне відхилення є збільшим за середнє значення.

Значно краще ситуація виглядає в 2022 році для простору логарифмічних значень доходів (рис. 2.3б): апроксимація нормальним розподілом в просторі логарифму доходу (пунктирна крива) дає середнє значення μ=6,43; стандартне відхилення σ=1,86. Це означає, що правило Гібрата пропорційного зростання може мати місце не для активів, а для доходів банків. На жаль, аналіз показав, що цей висновок не підтверджується для обраного періоду аналізу, лише в 2022-2023 роках виявляється така тенденція.

Перейдемо від макроекономічного статистичного аналізу до мікроекономічного опису можливої поведінки банків з метою пошуку тенденцій, які б могли визначити динаміку активів чи доходів банків.

Мікроекономічний опис. Поділимо умовно банки на три групи за розмірами активів – великі (це фактично державні банки), середні і малі (приватні). Далі для аналізу ми обрали банки, які існували з самого початку і не пішли з ринку впродовж періоду аналізу 2014-2023: два банки з першої групи, два з другої групи і два з третьої групи. Отже, розглянемо фактичні дані в розрізі 2-х великих банків (1 – Приватбанк, 2 – Ощадбанк), 2-х середніх банків (3 – Райффайзенбанк Аваль, 4 – ПУМБ) та 2-х малих банків (5 – банк Восток, 6 – банк Глобус). Визначимо активи банків з вибірки згідно зі звітними даними банків на офіційних сайтах і порівняємо їх з даними НБУ [145-151]. Слід зауважити, що порівняння даних виявило наявність розбіжностей, однак, це не впливає на основні результати і висновки нашого дослідження. Таблиця 2.13 консолідує відповідні дані для 6 банків.

Проведемо аналіз часової динаміки розмірів обраних 6 банків. Для обраного періоду аналізу спостерігається майже лінійна часова апроксимація з високим показником детермінації (рис. 2.4).

Цікаво, що апроксимація даних досить добре описується: лінійні рівняння регресії мають високі показники детермінації як для випадку (рис. 2.4а) апроксимації для фактичних величин активів, так і для (рис. 2.4б) апроксимації логарифмів активів (табл. 2.14).

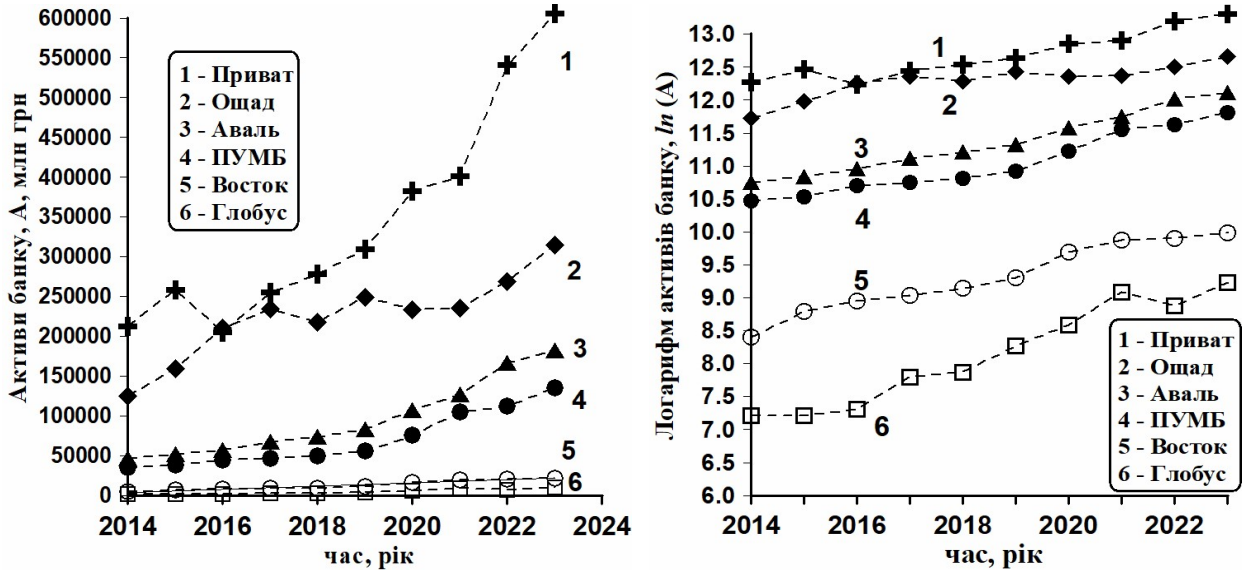
Таблиця 2.13

Вибірка банків з даними про активи у 2014–2023 рр.

НАЗВА БАНКУ*	Величина активів по роках, млрд грн									
	2014	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*
Вибірка великих за розмірами банків										
ПРИВАТ	212,8	258,6	205,2	254,8	278,0	309,7	382,5	401,3	540,6	605,3
ОЩАД	124,5	159,1	210,6	233,9	217,8	249,1	233,5	234,9	269,2	314.7
Вибірка середніх за розмірами банків										
АВАЛЬ	46,9	51,3	57,4	67,0	73,8	82,9	107,4	126,4	166,4	182,2
ПУМБ	35,4	37,6	44,5	46,5	49,9	55,4	75,3	104,6	112,0	135,2
Вибірка малих за розмірами банків										
ВОСТОК	4,4	6,6	7,8	8,4	9,3	11,0	16,3	19,5	20,0	21,8
ГЛОБУС	1,4	1,4	1,5	2,4	2,6	3,9	5,4	8,9	7,2	10,2

* Примітка. Назви банків скорочено для зручності представлення результатів.

Джерело: складено автором на основі [125; 145-151].

(а) (б)

Рис. 2.4. **Часова динаміка розмірів банків (а) за шкалою активів і (б) за логарифмічною шкалою***

*Примітка. Вибірка фактичних даних в розрізі: 2-х великих банків (1 – Приватбанк, 2 – Ощадбанк), 2-х середніх банків (3 – Райффайзенбанк Аваль, 4 – ПУМБ) та 2-х малих банків (5 – банк Восток, 6 – банк Глобус).

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі праць [125; 145; 152] у середовищі Grapher 4.

Порівняння даних таблиці 2.14 і рис. 2.4. дає змогу побачити і резюмувати наступне. По-перше, спостерігається розмірний ефект в логарифмічній шкалі (в просторі логарифмів активів): малі за розмірами банки мають більший часовий градієнт (кутовий коефіцієнт), тобто швидше змінюють розмір активів на відміну від великих за розмірами банків. Зворотна поведінка спостерігається в просторі активів: малі за розмірами банки мають меншій часовий градієнт (кутовий коефіцієнт), тобто повільніше змінюють розмір активів на відміну від великих за розмірами банків. Такий результат вперше виявлено тут і потребує додаткового дослідження для деталізації відповідної тенденції.

Таблиця 2.14

Результати апроксимації часової динаміки розмірів банків за логарифмічною шкалою (рис. 2.4)

Номер - назва	**Кіль-кість точок**	**Середнє значення Y=*ln*(A)**	**Мінім. значення Y=*ln*(A)**	**Регресійне рівняння Y=*ln*(A)**	**Коеф. детерм. R^2**	**Часовий градієнт**
Вибірка великих за розмірами банків						
1 – Приватбанк	10	12.686	12.23	0.117(Рік - 2014) + 12.23	0.90	0.117
2 – Ощадбанк	10	12.294	11.73	0.077(Рік - 2014) + 12.01	0.78	0.077
Вибірка середніх за розмірами банків						
3 – Аваль	10	11.367	10.75	0.157(Рік - 2014) + 10.60	0.98	0.157
4 – ПУМБ	10	10.957	10.48	0.148(Рік - 2014) + 10.40	0.93	0.148
Вибірка малих за розмірами банків						
5 – Восток	10	9.310	8.40	0.175(Рік - 2014) + 8.50	0.97	0.175
6 – Глобус	10	8.148	7.21	0.252(Рік - 2014) + 7.02	0.96	0.252

Джерело: розраховано і складено автором на основі [145-152].

Розглянемо отримані лінійні апроксимації (табл. 2.14). Покажемо на прикладі АТ «Ощадбанк», що одержані результати дають змогу записати

рівняння зростання активів на інтервалі дослідження різними залежностями (див. додаток Б).

З одного боку, аналіз дає лінійну апроксимацію для активів А (млн грн) АТ «Ощадбанк» з високим показником детермінації R^2=0,82:

$$A = 15961{,}53(\text{Рік} - 2014) + 150000, \quad (2.11)$$

де: t – час, кількість років після 2014 року; Т – рік.

З іншого боку, відповідний аналіз дає лінійну апроксимацію для логарифму активів *ln*(А) АТ «Ощадбанк» з показником детермінації R^2=0,78:

$$ln(A) = 0.077(\text{Рік} - 2014) + 12{,}01. \quad (2.12)$$

Диференціювання цього виразу по часу, t, дає можливість записати апроксимацію в інших змінних. Якщо позначити рік аналізу як Т. то можна записати вираз для активу (див. додаток Б):

$$A_T = A_{2014} \exp\{0{,}077(T-2014)\}. \quad (2.13)$$

Отже, ми показали, що для періоду дослідження 2014-2023 роки можна запропонувати рівняння регресії з високими коефіцієнтами детермінації і надати опис часової динаміки активів банків вибірки як за допомогою залежності експоненціального типу, так і через використання лінійно-пропорційної в часі залежності [152; с. 14].

Дослідимо розмірний ефект зростання банків вибірки за останні 10 років і виконаємо перевірку співвідношення (2.5) для випадкового зростання активів банку: за допомогою пошуку зв'язку фактичного приросту логарифму активів банків $\Delta ln(A_t)$ від фактичної величини логарифму активів $ln(A_{t-1})$ за попередній рік. Відповідні результати наведено на рис. 2.5 для трьох випадків (для банку Глобус – символи «○», для банку Аваль – символи «▲», для Приватбанку – символи «+»). Тут пунктирна горизонтальна пряма визначає нульовий відлік $\Delta ln(A_t)$=0. Коливання різниці $\Delta ln(A_t)$ спостерігається навколо позитивних

значень β_0 для банків з вибірки, що доводить емпірично можливість зростання активів банків з вибірки незалежно від розмірів і, відповідно, надію на реалізацію закону Гібрата для багатьох банків.

Як бачимо на рис. 2.5, розкид значень $\Delta ln(A_t)$ є досить суттєвим і тому запропонувати регресійну функцію з високим коефіцієнтом детермінації R^2 є неможливим, що підтверджує відсутність кореляцій між $\Delta ln(A_t)$ і $ln(A_{t-1})$. Якщо припустити стохастичний характер значень $\Delta ln(A_t)$ для банків вибірки, то за формулою (2.5) можна оцінити показник β_0: β_0=0,2 – для банку Глобус (символи «○»), β_0=0,15 – для Аваль (символи «▲»), β_0=0,13 – для Приватбанку (символи «+»). Тоді параметр $\varepsilon_{i,t}$ набуває різних «випадкових» значень: і позитивних, і від'ємних.

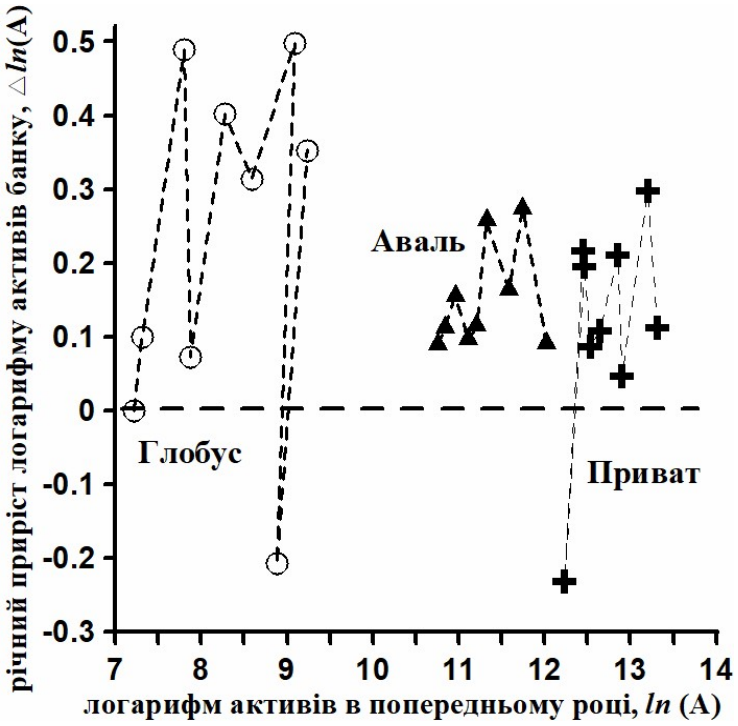

Рис. 2.5. **Розмірний ефект зростання окремих банків за останні 10 років – зв'язок фактичного приросту логарифму активів банків $\Delta ln(A_t)$ від фактичної величини логарифму активів $ln(A_{t-1})$ за попередній рік – для перевірки співвідношення (2.5) ***

* Примітка: пунктирна горизонтальна пряма визначає нульовий відлік $\Delta ln(A_t)$=0.

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі [145-152] у середовищі Grapher 4.

Таким чином, ми отримаємо, що на відміну від макроекономічного опису, який не виявляє дію закону Гібрата для зростання банків, мікроекономічний аналіз показує можливість стохастичного характеру динаміки зростання активів в окремих випадках.

2.3. Ідентифікація чинників впливу на розвиток ринку банківських послуг

Попередній параграф виявив проблему слабких ринкових механізмів (ми встановили, що не виконується закон Гібрата). В рамках дисертаційного дослідження ми виконали багатофакторний регресійний аналіз на основі даних ринку за останні 13 років і гіпотези щодо кореляції 15 різних (зовнішніх та внутрішніх) чинників на показники рентабельності банківського бізнесу та інші макроекономічні показники розвитку ринку і знову отримали низький рівень достовірності наявної статистики і не можливість прийняття чітких суджень про розвиток РБП. Відповідні результати не представлено в дисертації. Натомість ми дослідили причини таких результатів і дамо аналіз причин відсутності ринкових відносин, відсутності проявів економічних законів, що також є предметом наукового пошуку фінансової науки. Іншими словами, важливо з’ясувати причини, що сповільнюють формування повноцінного РБП, визначення якого ми надали в розділі 1.

Нижче ми дослідимо вплив внутрішніх по відношенню до РБП чинників розвитку та надамо аргументації стосовно особливостей еволюції показників РБП в сучасних умовах і кількісних кореляції у тих випадках, коли це стає можливим і має високу достовірність з позицій регресійного аналізу.

Як ми показали у розділі 1, сучасний РБП заходиться під впливом інтеграційних процесів. Причому сам РБП є складовою фінансового ринку, який також інтегрується у світовий економічний простір, до загальноєвропейського ринку країн-членів ЄС. З таких позицій по відношенню до обраного в дисертації РБП України як об’єкта дослідження можна говорити

про внутрішні та зовнішні чинники впливу на його розвиток і про відповідні рівні та види регулювання: зовнішнє регулювання, внутрішньодержавне регулювання, саморегулювання тощо (рис. 2.7). Законодавчі норми регулювання визначаються державою і реалізуються через уповноважені регулятори, про які ми писали в розділі 1.

Рис. 2.7. **Рівні впливу чинників на ринок банківських послуг України**

Джерело: розроблено автором.

Дослідимо послідовно розвиток РБП України останніми роками на основі емпіричних даних. В цьому параграфі в якості періоду дослідження банків ми обрали останні 13 років, починаючи з 2010 року.

Шоки регулювання на РБП. Розглянемо більш детально як саме змінювалась кількість банків останніми роками (рис. 2.8). Дані свідчать про три стадії-етапи еволюції кількості банків за останні 13 років:

Етап 1 стабілізації РБП – до 2014 року (на рис. 2.8 – це ліворуч плато);

Етап 2 сильних шокових змін у 2014-2018 роках (падіння кількості банків N становило близько 60%);

Етап 3 повільних змін у 2018-2023 с поступовим падінням темпів зміни кількості банків, але без повної стабілізації.

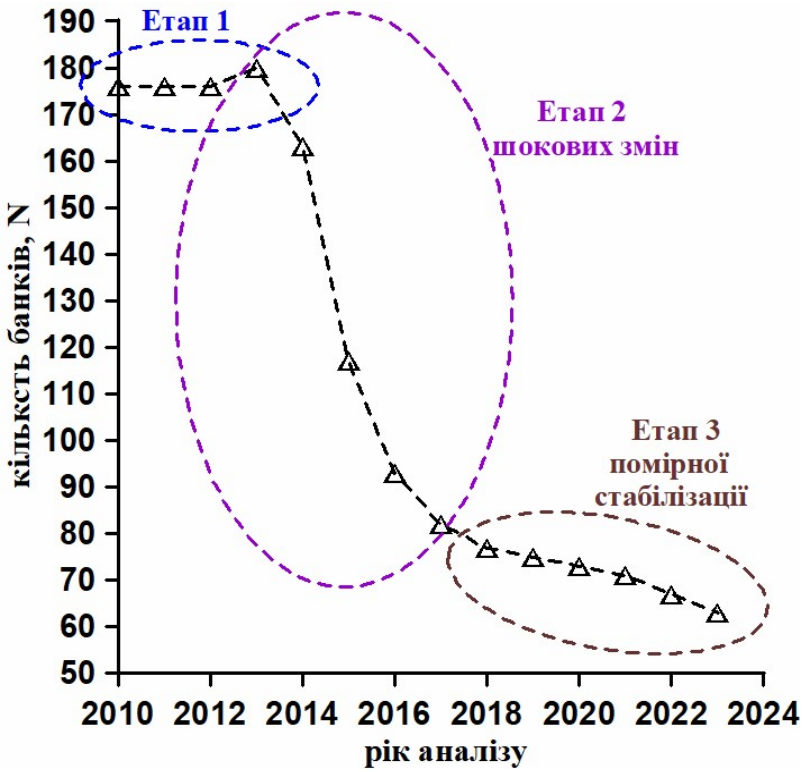

Рис.2.8. **Три етапи еволюції кількості банків в Україні за 2010-2024 рр.***

*Примітка. На Етапі 1 ринок стабілізувався. На Етапі 2 відбулися шокові зміни під впливом державного регулювання – кількість банків зменшилася майже на 60%. На Етапі 3 зміни повільні, однак повної стабілізації не відбулося.

Джерело: побудовано автором на основі [125; 145].

На Етапі 1 до 2014 року РБП мав високу стабільність. До такого Етапу можна застосовувати математичний опис, пропонувати гіпотези взаємозв'язку чинників і цільових показників, надавати регресійні співвідношення. Тривалість Етапу 1 досить мала, оскільки у 2008-2009 роках мала місце світова фінансова криза. Чим коротше тривалість періоду стабілізації, тим менше шансів знайти закономірність, яка описує РБП і гірше застосовність і достовірність кореляції в подальші роки.

На Етапі 3 стабілізації поки що теж не відбулось, однак швидкість зміни банків є малою. Це означає, що проблема пошуку діючих кореляцій залишається знову.

Окрему увагу доцільно приділити Етапу 2. На Етапі 2 шокових змін (так званий період «банкопаду») кількість банків впала з 180 до 80 (у відносному вимірі це становить 60% початкової кількості). Причиною такого падіння стало виявлення порушень з боку банків норм введення бізнесу нормативів ліквідності, що призвело до втрат ліцензій. Іншими словами, спрацював не ринковий механізм через саморегулювання ринку і зміну попиту та пропозицій, а жорсткий державний регуляторний вплив. Це означає, що кореляційні зв'язки між факторами і показниками для цього Етапу не відповідатимуть вільному РБП. Отже, один чинник – державне регулювання – ми встановили і побачили, що особливістю виникнення шоків на РБП України є те, що вони можуть бути спричінені НБУ (регуляторами).

Отже, на Етапах 2-3 РБП не стабілізувався. Маємо нестаціонарні змінні умови, що ускладнюють кількісний опис. Більше того, пошук надійних ринкових кореляцій, що характеризують РБП України є не лише ускладненим, а й може буди недоречним, оскільки РБП більше ніколи не повернеться до подібного стану. Натомість можна дослідити емпіричні дані і деталізувати аналіз впливу чинників на розвиток РБП для таких нестаціонарних умов. Саме таке завдання ми вирішимо далі в цьому параграфі.

Під шоком розуміють суттєвий розлад функціонування, що призводить до значного порушення звичайного стану системи. Економічний шок – це непередбачувана подія для учасників економічних відносин, яка позитивно або негативно впливає на економіку та економічні показники [153].

Для кількісного опису шоку доцільно провести аналогію з географією, де використовують поняття шоку для опису землетрусу та магнитуди (аналог амплітуди в теорії коливань) за шкалою Чарльза Ріхтера (Charles Francis Richter). Магнитуда є безрозмірною величину, яка визначається як логарифм відношення максимального зміщення частинок породи (в мікрометрах) A_1 під час землетрусу до деякого еталонного слабкого зміщення A_2 (на відстані 100 км від епіцентру) [154-155]:

$$M = \lg (A_1/A_2).$$

Ця величина є схожою до відносної зміни показника або темпу зміни або приросту, яку використовують у фінансовому аналізі і яку можна визначати як $(A_1 – A_0)/ A_0$ або у відсотках :

$$100\%(A_1 – A_0)/ A_0.$$

Зрозуміло, що якщо темп приросту понад 50% можна вважати шоковим, якщо зазвичай зміни відбуваються в межах 5-10%.

Продовжимо аналіз присутності факторів-шоків чи великих відхилень від рівноваги-потрясінь на РБП України за допомогою різних показників і даних (рис. 2.9). Аналіз динаміки облікової ставки НБУ (ставка рефінансування банків) також чітко виявляє 2 шоки, зумовлені регуляторними діями НБУ: у 2014 та 2022 роках мали місце різкі підняття ставки.

На думку дослідника Н. Блум (N. Bloom), шок може призводить до суттєвого зниження виробництва і до невизначеності [156, с. 623].

На підтвердження такої думки, ми дослідимо ВВП України. Спочатку ми обрали стабільну валюту – долар США, інфляція за якою була мінімальною в досліджуваний період часу. Далі ми перерахували ВВП України в доларах США для того, щоб дати значення ВВП у світових стандартах і можливості порівняння. Рис. 2.10 наводить результати розрахунків для часової динаміки ВВП України, де чітко простежується 2 шоки – різкого падіння ВВП у 2014-2015 роках і в 2022 році. Причинами такого падіння ВВП можуть біти різні [157-159], однак логічно припустити наявність високих кореляцій облікової ставки НБУ і ВВП для 2014, 2022 років, що підтверджується часовими інтервалами і амплітудами шоків на рис. 2.9-2.10.

Оскільки РБП є частиною ринку фінансових послуг, то виникнення шоку на РБП може ініціювати подальші шокові хвилі на інші ринки [161, с. 213]. Приміром, шоки процентної ставки можуть спричинити збільшення чи

зменшення обсягів кредитування, оскільки є високий рівень кореляції між динамікою процентних ставок банків та обліковою ставкою НБУ [162, с. 20].

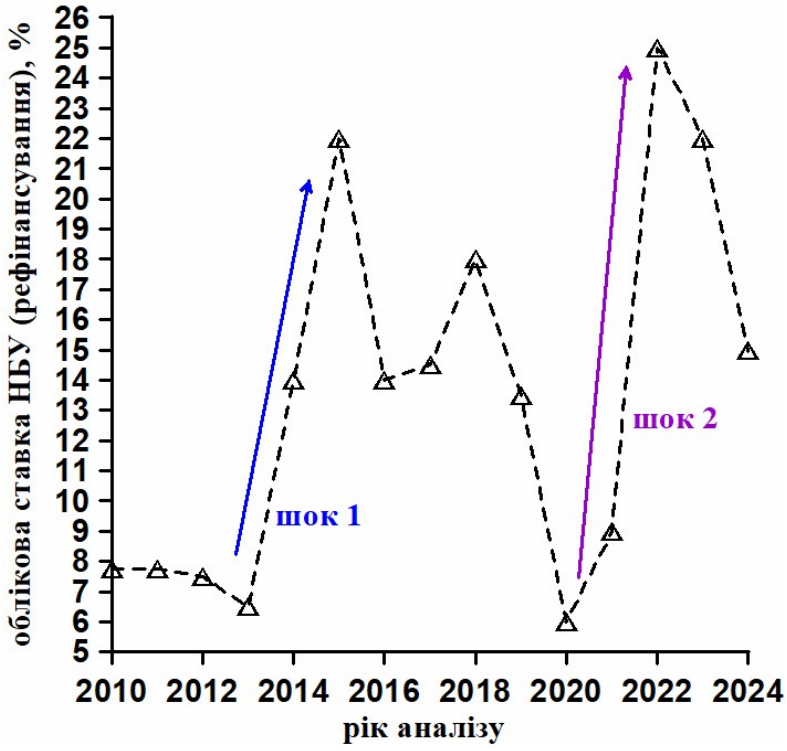

Рис.2.9. **Зміна облікової ставки НБУ (ставка рефінансування банків) у 2010 – 2024 рр.***

*Примітка. Присутні 2 шоки регулювання у 2014 році, коли стрибок облікової ставки становив 267%, та у 2022 році, коли стрибок облікової ставки становив 400%.

Джерело: побудовано автором на основі [125; 145].

Пошук причин виникнення відхилень і шоків в економічних показниках є важливим завданням економічної науки. Класична економічна теорія могла дати пояснення появи відхилень (як на рис. 2.9-2.10) лише за рахунок зовнішніх чинників, приміром, війною. В рамках монетарної теорії Фрідмана, виникнення макроекономічних відхилень-флуктуацій зумовлені нестабільністю пропозиції та попиту грошової одиниці [163, с. 24]. Інше пояснення пропонується в рамках теорії нововведень Й. Шумпетера, який вважає, що флуктуації економічного розвитку є наслідком раптових (стрибкоподібних) інновацій та науково-технічного прогресу [164, с. 390].

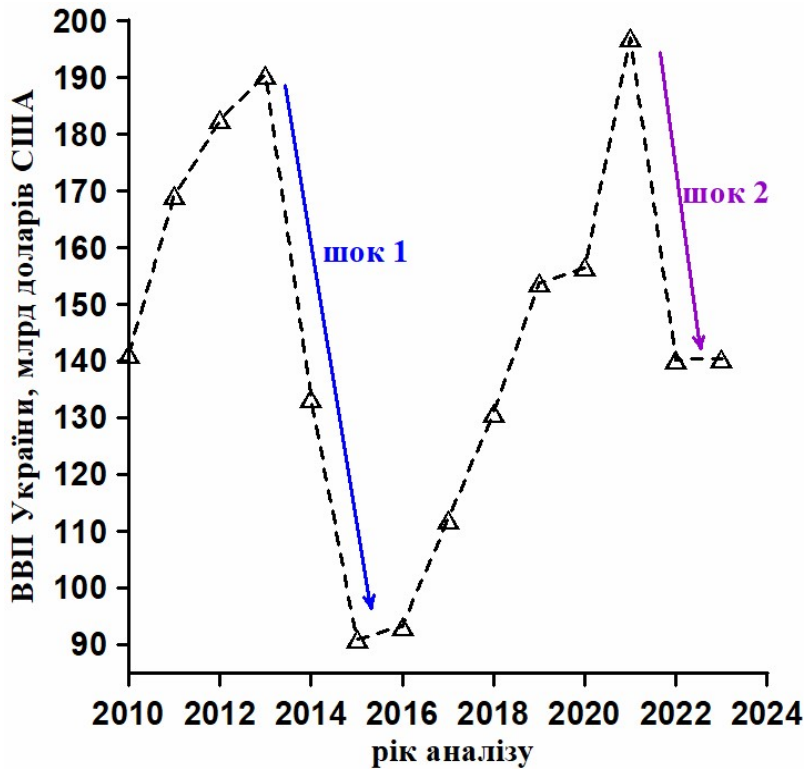

Рис. 2.10. **Динаміка ВВП України у 2010 – 2024 рр.***

* Примітка. Визначаються 2 шоки різкого падіння ВВП у 2014-2015 роках і в 2022 році. Падіння ВВП оцінюється в доларах США як 52,6 % у 2014-2015 роках і 28,2% у 2022 році.

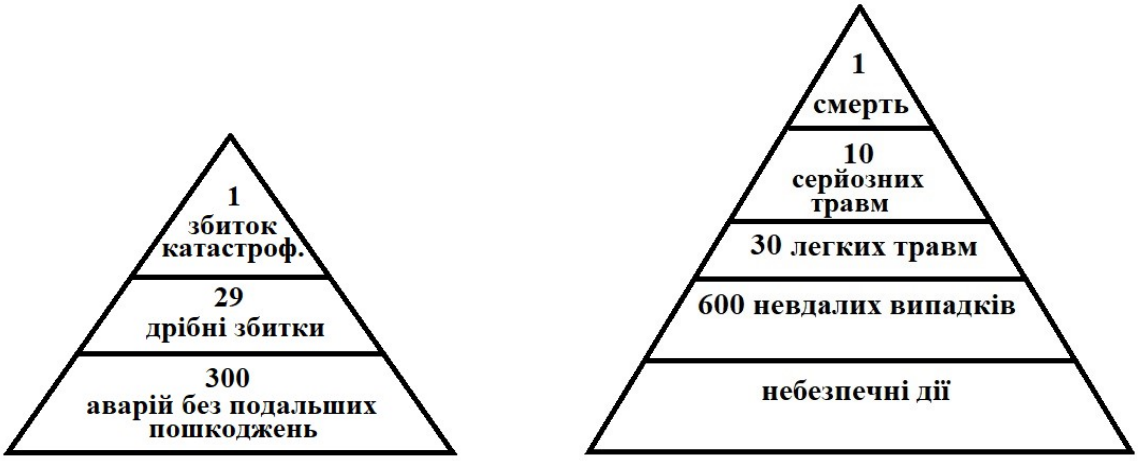
Джерело: побудовано автором на основі [160].

Частота імовірних шоків на РБП. Інший цікавий висновок нашого дослідження пов’язаний з частотою шоків в банківській системі України.

У західній економічній літературі це питання досліджували Герберт Хайнрих (Herbert William Heinrich) і Френк Берд (Frank Bird), які побудували діаграму – так звану «піраміду нещасних випадків» або «трикутник безпеки» (рис. 2.11).

Пропорція подій за Г. Хайнрихом виглядає так: один серйозний нещасний випадок пов'язаний з 29 нещасними випадками з легкими травмами та 300 нещасними випадками без травм. Відповідно до теорії, помилка людини є причиною 88 % усіх аварій. А пропорція подій за Ф. Бердом дещо інша: на кожні 10 серйозних травм припадає 30 легких травм та 600 невдалих випадків.

Широке дослідження даних про нещасні випадки в інших країнах, показує, що результати стосовно частоти подій можуть відрізнятись, але загалом на кожне велике пошкодження на виробництві припадає кілька десятків невеликих пошкоджень і кількасот аварій, які не призвели до пошкоджень [167, с. 32; 168, с. 95].

(а) (б)

Рис. 2.11. **(а) - Піраміда Г. Хайнриха нещасних випадків або «трикутник безпеки»; (б) – розширена піраміда безпеки Ф. Берда або «трикутник Берда»**

Джерело: адаптовано автором на основі [165;166].

Наш аналіз виявив 2 шоки для показника ВВП країни, на макроекономічному рівні для ВВП України в період 2010-2024 років, 2 шоки на обліковій ставці НБУ, 1 шок для показника кількості банків на РБП. До цього був зовнішній шок – світова фінансова криза 2008-2009 років. Частота, яка відповідає наведеним подіям, принаймні 3 шоки-кризи за 16 років. Таким чином, якби виявлені шоки були природними, то можна було очікувати, що мали б існувати поряд з шоками ще близько 1000 маленьких відхилень, що не відбувається на практиці. Отже, причина наведених шоків – різна, а частота є не природньо високою. Отриманий результат підтверджує наш попередній висновок про те, що в останнє десятиліття РБП знаходиться під впливом

штучних і різних на природою шоків регулювання і не встигає рефлексувати так, щоб почали повноцінно працювати ринкові механізми.

Модельні параметри кореляцій і регресії. Наші статистичні розрахунки на основі даних ринку за останні 13 років і гіпотези про кореляції 15 різних (зовнішніх та внутрішніх) чинників і макроекономічних показників показали у більшості випадків низький рівень достовірності наявної статистики. Відповідний аналіз не ввійшов в дисертацію. Тому ми наводимо наступний регресійний аналіз і висновки лише для отриманих високих кореляцій макроекономічних показників ринку, що відповідають за конкуренцію і ринкові механізми РБП.

Модельними параметрами-цільовими функціями дослідження є:

1) показник концентрації банків (CR-3) за доходами;

2) показник конкуренції банків (HHI) за доходами;

3) показник банківського проникнення за кредитним портфелем банків (η);

Модельним фактором впливу, для якого встановлено високі кореляції з цільовими показникамиє є кількість банків (N).

Перше питання про стан РБП України, на яке ми дамо кількісну відповідь, формулюється так: чи є чіткій емпіричний зв'язок між кількістю банків на ринку і фактичною конкуренцією банків за надання послуг?

Для того, щоб відповісти на таке питання ми сформулювали відповідну гіпотезу про кореляції між кількістю банків і показниками конкуренції та концентрації за доходами.

Кореляційні співвідношення – конкуренція. Як ми показали в розділі 1, індекс Герфіндаля-Гіршмана визначає рівень конкуренції на РБП. Причому рівень HHI=1000 є межею конкуренції так, що умова HHI>1000 відповідає погіршення і втрати конкуренції, а умова HHI<1000 характеризує покращення і присутність конкуренції на ринку.

Сформулюємо відповідну гіпотезу дослідження. *Гіпотеза 1*. Чим більшою є кількість банків на РБП, тим меншим є значення індексу Герфіндаля-

Гіршмана, тим вище конкуренція банків. Перевірка підтвердила таку гіпотезу: ми отримали високі кореляції з коефіцієнтом детермінації R^2=0,83 (рис. 2.12).

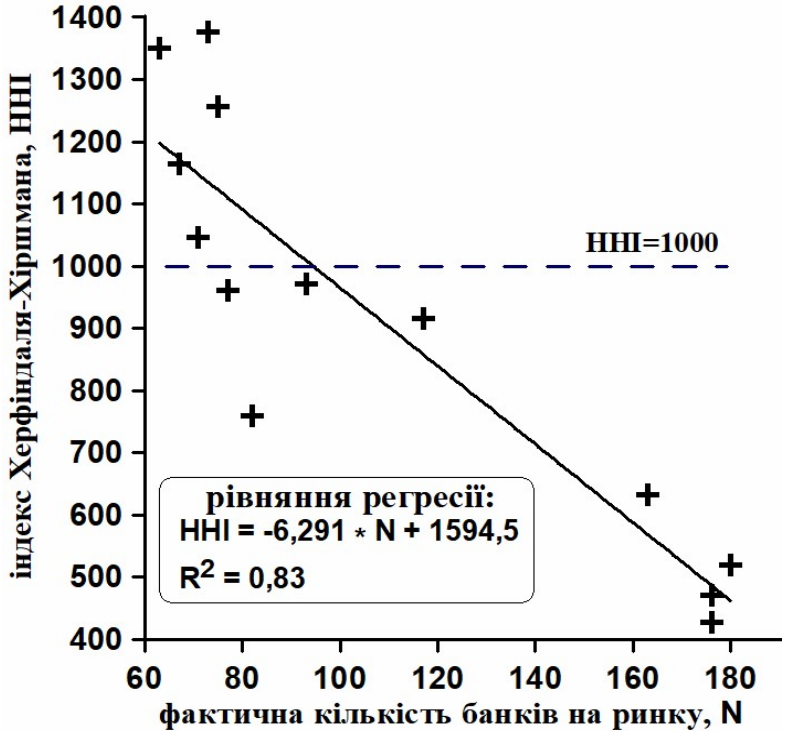

Рис. 2.12. **Залежність індексу Герфіндаля-Гіршмана (HHI) від кількості банків (N) за останні 12 років***

*Примітка. Чим меншою є кількість банків, тим більшим є значення індексу HHI. Коефіцієнт детермінації R^2=0,83. П'ять точок виходять за межі HHI=1000.

Джерело: розраховано і побудовано автором у середовищі Grapher 4

У рамках проведеного регресійного аналізу встановлено, що чим меншою є кількість банків, тим більшим є значення індексу HHI. Відповідне регресійне рівняння має вигляд:

$$HHI = – 6{,}291\ N \cdot + 1594{,}5\ . \qquad (2.14)$$

Отже, шоки регулювання, що були наведені вище, призвели до зменшення кількості банків, привели також і до погіршення конкуренції на РБП. Саме тому дискусійною і, навіть, хибною, на наш погляд, є думка щодо необхідності зменшення кількості банків на РБП. Це особливо актуально у тих

випадках, коли зменшення кількості банків не буде супроводжуватись зі збільшенням охоплення РБП.

Кореляційні співвідношення – монополізація. Як ми показали в розділі 1, концентрація CR-3 визначає рівень монополізації РБП найбільшими гравцями. Причому значення CR-3=50% є законодавчою межею: умова CR-3>50% відповідає монопольному становищу, а умова CR-3<50% характеризує присутність конкуренції на ринку.

Сформулюємо відповідну гіпотезу дослідження. *Гіпотеза 2.* Чим більшою є кількість банків на РБП, тим меншою є концентрація CR-3, тобто тим меншу частку ринку охоплюють найбільші банки. Перевірка цього твердження показала його правильність (рис. 2.13).

У результаті отримано регресійне рівняння має вигляд:

$$CR\text{-}3 = -0{,}148\ N \cdot + 56{,}81. \qquad (2.15)$$

Тут концентрацію CR-3 визначено у відсотках, а коефіцієнт детермінації R^2=0,77.

Аналіз підтвердив попередній висновок про те, що зменшення кількості банків мало негативні наслідки у вигляді послаблення конкуренції і порушення антимонопольного законодавства.

Достовірність такого висновку підтверджується додатковими перевірками кореляцій CR-3 та індексу HHI, що були отримані нами у вигляді:

$$CR\text{-}3 = 0{,}2321\ HHI \cdot + 19{,}545.$$

Тут концентрацію CR-3 визначено у відсотках. Коефіцієнт детермінації R^2=0,90.

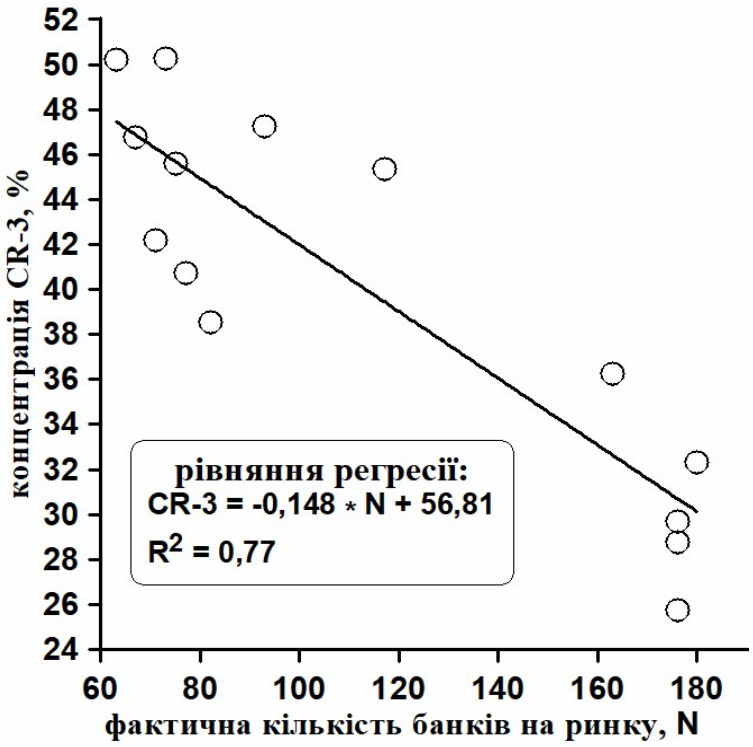

Рис. 2.13 **Залежність концентрації CR-3 від кількості банків (N) за останні 12 років***

*Примітка: чим меншою є кількість банків, тим більшим є значення CR-3. Коефіцієнт детермінації R2=0,77. Пряма лінія є апроксимацією, що відповідає регресійному рівнянню. Дві точки виходять за межі CR-3=50%, що означає порушення антимонопольного законодавства два рази.

Джерело: розраховано і побудовано автором у середовищі Grapher 4.

Кореляційні співвідношення –банківське проникнення. Ми також сформулювали гіпотезу стосовно кредитного портфелю банків і банківського проникнення.

Гіпотеза 3. Зростання кількості банків на ринку підвищує рівень банківського проникнення за кредитними операціями.

Формула для показника банківського проникнення має вигляд:

$$\eta=100 \text{ Кр } /\text{ВВП}.$$

Перевірка гіпотези виявила справедливість такого припущення (рис. 2.14). Відповідне регресійне рівняння може бути записано з показником детермінації R^2=0,92:

$$\eta = 0{,}3697\ N\cdot + 0{,}02967. \qquad (2.16)$$

Тут показник η визначено у відсотках.

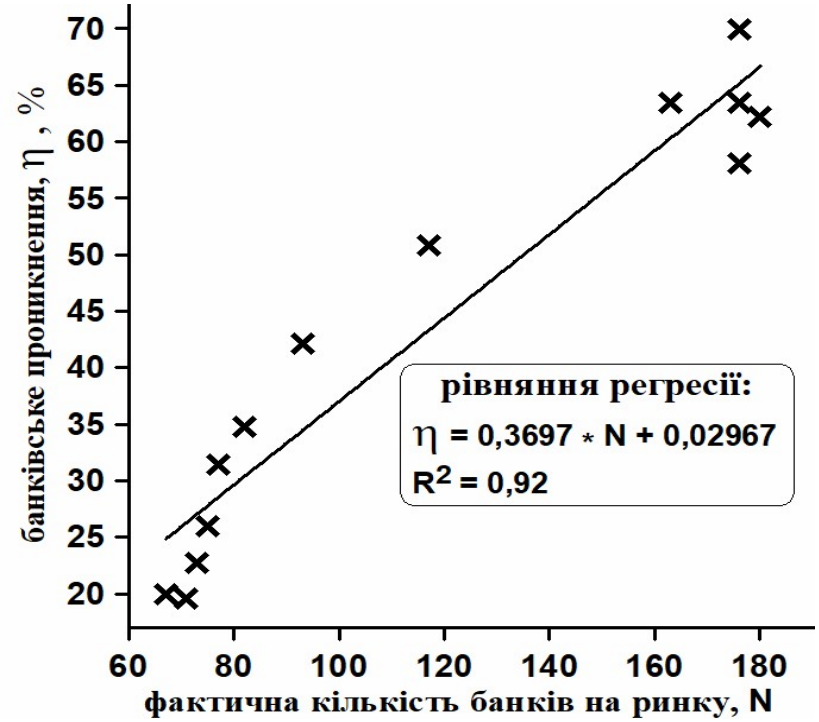

Рис. 2.14. **Залежність показника банківського проникнення (η) від від кількості банків (N) за останні 12 років***

*Примітка: чим більше фактична кількість банків, тим більшим виявлено фактичне значення η. Коефіцієнт детермінації R^2=0,92. Пряма відповідає регресійному рівнянню.
Джерело: розраховано і побудовано автором у середовищі Grapher 4.

Маємо зростаючу функцію лінійної регресії (рис. 2.14). Іншими словами, чим більшим є N, тим вищою є частка кредитних портфелів у формуванні ВВП країни. Навпаки, зменшення кількості банків (N) призводить до зменшення частки кредитних портфелів банків у ВВП.

Висновки до розділу 2

1. У 2024 році на РБП України працює 63 банки. Частка державних банків на ринку є домінуючою. Україні вдалося зберегти спектр платіжних послуг у 2022 році і збільшити податкові надходження до бюджету в 2023 році.

Участь РБП в формуванні ВВП і економічної стабільності країни є невисокою, на рівні 5%. Воєнний стан і складна ситуація в економіці

зумовлюють прояви порушення умов Маастрихтського договору.

2. Дослідження виявляє високий рівень непрацюючих кредитів NPL в кредитному портфелі банків України – на рівні 37,5% для 2023 року, 75% припадає на державні банки. Структура депозитного портфелю є такою, що державні банки АТ «Ощадбанк» і АТ «Приватбанк» мають найбільшу кількість договорів.

Надвисоке ціноутворення, висока вартість кредитів є гальмуючими чинниками розвитку РБП в частині надання кредитів населенню. Через високий рівень ставок за депозитними сертифікатами НБУ та ОВДП банки надають перевагу операціям з цінними паперами. У 2022 році дохідність ОВДП та інфляція були вищими за показники рентабельності ROE. Інвестиційна привабливість банківського сектору у 2023 році стала високою.

3. Кількість відділень банків щорічно зменшується і в грудні 2023 році налічується близько 5100 відділень в Україні. Виявлено високу географічну неоднорідність розташування постачальників банківських послуг. Найбільше діючих відділень банків сконцентровано у м. Києві, Дніпропетровській, Полтавській, Одеській і Львівській областях, а найменше – у Луганській, Херсонській і Донецькій областях.

4. Вплив іноземних банківських груп є помірним. Станом на грудень 2023 року іноземні банки «Райффайзен банк Аваль» (Австрія), «УкрСиббанк» (Франція) мають високі доходи від банківської діяльності в Україні і мають високу частку РБП.

5. Спостерігається тенденція посилення монополізації ринку: у 2023 році CR-3 перевищував норму 50%, у 2021-2022 роках індекси CR були в межах визначених державних критеріїв; у 2021 році індекс Герфіндаля-Гіршмана становив 1046, а в 2023 році – 1350.

6. На РБП набувають поширення он-лайн сервіси з віддаленого обслуговування. Зростає частка безготівкових розрахунків: у 2023році близько 93,5% від загальної кількості операцій із платіжними картками є безготівковими. Має місце нерівномірний регіональний розподіл банківських

терміналів (на 100 тис. населення): від 26,3 у м. Київ до 2,6 у Луганській області.

7. Джерелом подальшого розвитку РБП має стати кредитування через обмежені процентні ставки за позиками для населення і бізнесу. Аргументовано доцільність програм полегшення умов кредитування населення, малого та середнього бізнесу, який постраждав від бойових дій, на повоєнне оновлення. Доцільно впровадження програми відстрочки повернення кредитів для населення, продовження і покращення програми кредитування підприємств 5-7-9%.

Інтеграція українських банків до РБП ЄС дасть змогу зберегти українську економіку та розвивати торгівлю між Україною та ЄС. У зовнішньоторговельному обороті України ЄС стає її головним партнером.

8. В роботі виконано верифікацію закону Гібрата щодо темпів зростання банку і залежності швидкості зміни активів і доходів банків від її розміру на макроекономічному і мікроекономічному рівнях з припущенням можливості встановлення статистичного нормального чи логнормального розподілу банків за розміром.

Отримані розподіли засвідчили нерівномірний розподіл банків за розмірами (у 2023 році три великих державних банки суттєво вибивались із загального ряду банків, що аналізуються), значні порушення безперервності в розмірах (у 2023 році немає банків з інтервалах розмірів активів 40-50 млрд грн, 70-100 млрд грн, 400-800 млрд грн).

Виявлено, що в рамках макроекономічного опису і в межах десятилітнього періоду дослідження закон Гібрату для банків України не виконується: розподіли за розмірами активів та доходів не відповідають нормальному чи логнормальному розподілам; розподіли банків за розмірами в межах періоду дослідження не є випадковими. Виявлено тенденцію наближення розподілів за доходами до логнормального типу і потенційну можливість подальшої реалізації закону Гібрата в майбутньому для доходів.

Мікроекономічний аналіз 6-ти банків вибірки на щорічній основі показав емпіричну можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, можливість реалізації закону Гібрата для окремих діючих банків.

9. В межах аналізу часової динаміки кількості банків встановлено три стадії-етапи еволюції кількості банків за останні 13 років: Етап 1 стабілізації РБП – до 2014 року, Етап 2 – сильних шокових змін у 2014-2018 роках, Етап 3 – повільних змін у 2018-2023.

В останнє десятиліття РБП знаходиться під впливом різних за природою шоків. Виявлено 2 шоки для показника ВВП країни у 2014-2015 роках і в 2022 році, 2 шоки на обліковій ставці НБУ (за ставкою рефінансування банків) у 2014 та 2022 роках, 1 шок для показника кількості банків на РБП у 2014-2018 роках.

10. Встановлено значущі кореляції з високими значеннями коефіцієнта детермінації стосовно зв'язку конкуренції, концентрації і банківського проникнення від кількості банків і емпіричних даних. Чим меншою є кількість банків, тим більшим є значення індексу HHI за доходами і гірше конкуренція, більше показник концентрації CR-3 за доходами і тим меншим є показник банківського проникнення за кредитами.

Основні результати наукового дослідження опубліковані автором у наукових працях [118; 152].

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

3.1. Посилення конкурентної позиції банку як рушійної сили розвитку ринку банківських послуг

Згідно з визначенням в маркетинговому словнику конкурентна позиція установи стосується ринкової позиції одного підприємства відносно інших у тій самій галузі («Competitive position refers to the position of one business relative to others in the same industry») [169]. Тому конкурентна позиція банківської установи (далі скорочено як КПБ) на ринку банківських послуг (далі скорочено як РБП) має розглядатись як позиція банку (у порівнянні з іншими банками) в частині надання банківських послуг (у порівнянні з банківськими послугами інших банків) на РБП.

Онлайн-енциклопедія (comprehensive online encyclopedia) формулює, що конкурентна позиція фірми описує ринкову частку фірми відносно всіх інших компаній, що діють на ринку («it describes its market share relative to all other companies acting on the market») [170]. Уточнюється, що конкурентну позицію можна класифікувати за різними критеріями – за репутацією компанії, за певною послугою, за фінансовими результатами або за рівнем охоплення ринку. В нашому дослідженні розглядається останній варіант.

В Україні питання визначення конкурентної позиції банку і, загалом, фінансових установ, недостатньо вивчено. Національний банк України (НБУ) не запропонував методику визначення конкурентної позиції. Припускається, що завдання оцінювання ринкового позиціювання установ має вирішувати Антимонопольний комітет України.

Антимонопольний комітет спирається на норми Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі *Закон про конкуренцію*) і формулює лише максимально дозволену ринкову частку будь-якого суб’єкту

ринку [59; 62; 171]. На нашу думку, ідея визначення ринкової частки є правильною, однак *Закон про конкуренцію* залишає невирішеними багато питань, серед яких:

- на якому територіально обмеженому ринку необхідно оцінювати ринкову частку учасника ринку (на рівні країни, на регіональних рівнях областей, на рівні окремих міст тощо)?

- скільки має бути показників охоплення ринку і як вони мають визначатись – один, за доходами, чи декілька, за різними показниками?

- показники мають бути лише внутрішні – банку чи зовнішні – ринку?

Дотепер, наскільки нам відомо, не має відповідей на такі питання, не розроблено унормованої методики визначення конкурентної позиції банківських установ з позицій саме ринкового охоплення банківськими послугами, а не за результатами оцінювання фінансових результатів.

Більшість досліджень з тематики присвячена окремим чинникам впливу на РБП і, відповідно, зазвичай здійснюють впорядкування банків за окремим видом діяльності. Приміром, в межах наглядової статистики фахівці НБУ визначають макроекономічні показники РБП і деталізують кредитну діяльність банків як важливий чинник розвитку РБП [109, с.70]. В оглядах НБУ і в працях дослідників показано також важливість інших характеристик: i) ринку платіжних карток як фактору розвитку РБП [110, с. 52; 11, с. 1260], ii) депозитного портфелю банків як чинника впливу на банківський сектор і на економіку [113, с. 35], iii) інвестиційного потенціалу банків [114, с. 202], iv) розміру ринку і домінуючих банків [112, с. 58]. Отже, наводиться багато різних чинників конкурентної позиції. Серед наведених чинників є як зовнішні (по відношенню до установи) фактори, тобто такі, що не залежать від самого банку, але мають бути враховані в процесі діяльності, так і внутрішні фактори впливу, якими банк може управляти. Багатофакторність корелює з економічною сутністю РБП на основі теорії відкритих систем [43, с. 119]. Аналіз свідчить, що для визначення позиції банку потрібно використати не лише внутрішні фактори і показники діяльності банку, а такі, що описують

РБП, тобто зовнішні чинники впливу на банківську установу. Саме з таких припущень щодо необхідності поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів ми пропонуємо власний підхід.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» регламентує умови монопольної позиції гравця на ринку і визначає максимально дозволену ринкову частку будь-якого банку (концентрацію) [59; 62; 171]. Домінуючою ринковою позицією банку є умова охоплення 35% РБП. Іншими словами, *Закон* вважає показником конкурентної позиції банку на ринку (позначимо як Хі) відсоткову частку його доходів (або показник концентрації): Хі=100%Ді/Д. Тут ми позначили: *і* – номер банку, Ді – дохід окремого *і*-того банка, Д – дохід всіх банків на РБП. Згідно з *Законом про конкуренцію*, має бути Хі<35% [59]. У подальшому ми скористаємось таким підходом і спробуємо удосконалити його. *Закон про конкуренцію* не уточнює який саме дохід необхідно рахувати для пошуку X_i: дохід за основною операційною діяльністю чи валовий дохід. Для меж територій ринків *Закон* наводить умовну назву «певна територія», але припускає, що це – вся Україна. На нашу думку, у зв'язку з наявною неоднорідністю розподілу банківських послуг по регіонах і місцевим самоврядуванням, доцільно було б обрати адміністративно-територіальні одиниці – області, в яких присутні банки, в якості регіональних територій ринків для застосування *Закону про конкуренцію* та запропонованої далі методики оцінювання ринкової позиції.

Дослідник П. К. Кулінічев вважає, що конкурентна позиція має характеризуватись кількісним розрахунком частки ринку за окремим видом діяльності і величиною рентабельності [172, с. 72]. Можна частково погодитись з таким підходом у випадку банків і враховувати показник рентабельності, оскільки максимізація рентабельності (прибутку) слугує головним завданням конкурентної боротьби на ринку. У подальшому ми врахуємо рентабельність банківських послуг окремого банку як один з показників визначення його конкурентної позиції на ринку.

М. Є. Іонін наголошує на необхідності значної кількості параметрів оцінки конкурентної позиції для того, щоб детально розкрити спроможність банку конкурувати з іншими банками [173, с. 143]. Можна погодитись, що одного показника буде замало і такий показник вже є в *Законі*. З іншого боку, велика кількість параметрів може не лише ускладнити аналіз, а й акцентувати увагу на другорядних несуттєвих показниках. Тому необхідно знайти оптимальну кількість характеристик, що визначають саме ринкову позицію.

Пошук і вибір оптимальних показників, що характеризують підприємства та якість управління, знайшов застосування у дослідженнях у вигляді ключових показників ефективності (далі як КПЕ) за підходом П. Друкера [101; 174-175]. Згідно з державними стандартами «Системи управління якістю» ДСТУ ISO:9001:2015 та ISO:9000:2015, критерієм результативної діяльності компаній є ефективність, яка визначається порівнянням результату і ресурсів через відношення результату до витрат [176-177]. Це підтверджує тезу про те, що показник рентабельності (або його різновиди) може бути обрано в якості одного з параметрів, що відповідає за ринкову позицію банку. Приміром, операційна ефективність банку (або Cost-to-Income Ratio, CIR), яка оцінюється через відношення операційних витрат до операційних доходів і показує, як менеджмент банку може мінімізувати адміністративно-господарські витрати (і збільшити прибуток), може стати показником ринкової позиції банку в частині порівняння управління банком. Забезпечення ефективності діяльності банка має розглядатись як ключовий напрям підвищення конкурентної позиції на ринку. Подібний підхід для оцінювання ефективності управління банком використано в різних дослідженнях [178, с. 75]. Заслуговує на увагу результати схожих досліджень для інших фінансових установ [179-182]. Водночас, наведені показники стосуються фінансових результатів і не можуть слугувати повноцінними параметрами охоплення РБП і доцільно запропонувати інші, ринкові показники.

Можна погодитись з думкою вітчизняних авторів Л. А. Приступи та О. Б. Харчук про зв'язок конкурентоспроможності банка з реалізацією конкурентних переваг, конкурентною позицією та організацією внутрішнього середовища [183, с. 1203].

В праці О. Й. Шевцової та О. В. Портянової, присвяченої позиції банківської установи за діяльністю на ринку цінних паперів [184, с. 213], зазначається про можливість визначення ринкової позиції за окремою послугою. Продовжуючи таку логіку, можна дійти висновку про те, що скільки видів послуг надає банк, стільки і параметрів позиціювання на ринку можна запропонувати. Наприклад, кількісні ринкові параметри для операцій залучення коштів у вклади (або депозитний портфель), для кредитування (або розміщення залучених коштів), для розрахунково-касових операцій тощо. У подальшому ми використаємо цю ідею для власної пропозиції.

Оскільки конкурентну позицію можна аналізувати через порівняння параметрів, то можна дійти висновку про відповідне оцінювання через впорядкування і рейтинги. Відповідні підходи можна знайти в працях вітчизняних дослідників [184-187]. Рейтингові агентства (приміром, Standard & Poor’s, A. M. Best та інші) пропонують платні послуги з оцінювання позиції фірм для інвесторів та власників бізнесу і покупців акцій фірм, а методики оцінювання є закритими і націлені на визначення фінансового стану і результатів за окремими видами і напрямами діяльності. Поза увагою залишаються звичайний отримувач послуги, потенційний клієнт.

Таким чином, огляд дає можливість резюмувати наступне:

- по-перше, конкурентну позицію банку можна визначати за окремим показником (приміром, за доходами), за часткою охоплення ринку (як в *Законі про конкуренцію*), за окремою послугою;

- по-друге, у фаховій літературі можна знайти окремі чинники, що відповідають за ринкову позицію банку, однак не систематизовано у загальну методику;

- по-третє, в *Законі* визначено граничну межу охоплення ринку 35%;

- по-четверте, пропонуються платні закриті комерційні розробки;

- по-п’яте, методології оцінювання конкурентної позиції банка на основі різних кількісних параметрів охоплення ринку дотепер не розроблено.

В рамках нашого дослідження ми розробили нову методологію оцінювання конкурентної позиції банківської установи за допомогою кількісних параметрів охоплення РБП і критеріїв ефективності, що визначають ключові аспекти діяльності банків [188, с. 4].

Методологія дослідження використовує статистичний аналіз і порівняння показників охоплення ринку, елементи фінансового аналізу в частині ефективності діяльності. Інформаційною базою слугували дані НБУ щодо кожного банка згідно з наглядовою статистикою НБУ [125; 145]. Дані банків вибірки систематизувались з відкритих джерел на основі річних звітів про фінансовий стан, про рух грошових коштів, приміток до фінансової звітності з розкриттям інформації про кількість філій, адміністративні витрати тощо [149-150; 189-191].

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» ринкову позицію установи визначено на основі і) бажання власників бізнесу максимально розширити межі бізнесу та іі) обмеження великих гравців задля запобігання монополізації ринку [59]. Ми розробили власний підхід, що спирається на описану ідею охоплення ринку, та пропонуємо різні варіації показників охоплення РБП з врахуванням потреби підвищення ефективності бізнесу для досягнення позитивних фінансових результатів.

Деталізуємо нашу пропозицію. Розглянемо кожний показник і формули розрахунку. Перш за все, ми маємо врахувати частку банку на РБП за основною операційною діяльністю. Як відомо, основна діяльність банку є метою його створення і тому має забезпечувати основну частку доходу. Вона охоплює залучення коштів у вклади для формування депозитного портфелю, розміщення залучених коштів для кредитування та операцій з цінними паперами, комісійні винагороди за розрахунково-касовими операціями. Саме тому ми пропонуємо набір параметрів і відповідних показників, які

розкривають наведені аспекти основної операційної діяльності банку. Параметри в нашому випадку слугують факторами, що формують ринкову позицію, а показники – кількісним виміром для оцінювання і порівняння позиції.

Заслуговує на увагу те, що аналіз даних РБП за останні 10 років показує, що в середньому процентні доходи банків на РБП становлять близько 60% загальних доходів банків, комісійні доходи за розрахунково-касовими операціями оцінюються на рівні 25% всіх доходів банків (а відрахування у резерви – близько 50% всіх витрат) [125; 145]. Отже, дійсно, основна операційна діяльність банків на РБП України є основною і можна пропонувати параметри такої діяльності.

Дослідимо спочатку змішані по відношенню до банку чинники впливу на ринкову позицію банку. *Першим параметром*, що визначає ринкову позицію банку за основною операційною діяльністю, є процентний дохід. Йому відповідає показник ступеня охоплення ринку (згідно з *Законом про конкуренцію*, $К_1 \approx X_i$), який ми пропонуємо у наступному вигляді:

$$К_1 = 100\% \, ПДі / ПД. \qquad (3.1)$$

Обсяг процентного доходу ПДі окремого *i*-го за номером банку та загального процентного доходу на ринку ПД можна знайти в наглядовій статистиці НБУ, яка є в відкритому доступі [125; 145].

Найкраща ринкова позиція установи досягається за умов максимізації показника $К_1$, тобто можна сформулювати бажану умову для покращення ринкової позиції банку як $К_1 \rightarrow max$. Остання умова припускає, що показник $К_1$ і обраний параметр фактично є стимуляторами, коли наявний прямий зв'язок між показником та оцінкою: чим більше значення $К_1$ (або ПДі), тим краще позиція банку на РБП. Зрозуміло, що умова $К_1 \rightarrow max$ слугує орієнтиром для менеджменту банку під час прийняття рішень щодо збільшення ринкової частки банку і охоплення РБП. З такої точки зору, ця умова визначає стратегію управління банком.

Другим параметром в запропонованому переліку буде комісійний дохід від розрахунково-касового обслуговування. Показником охоплення ринку є частка банку за обсягом комісійних винагород ($К_2$):

$$К_2 = 100\% \ КДі /КД, \ \ К_2 \rightarrow max. \qquad (3.2)$$

Тут комісійний дохід КДі та величину загальних комісійних доходів всіх банків КД можна знайти в наглядовій статистиці НБУ [125; 145]. Висока частка визначає високу позицію на ринку, тому напрям бажаного розвитку визначається максимізацією показника $К_2$. Показник $К_2$ можна було б назвати показником ринкової позиції банку за напрямом розрахунково-касового обслуговування.

Третім параметром основної операційної діяльності є кредитний портфель банку, оскільки він розкриває ділову активність банку в частині взаємодії з клієнтами і надання послуг. Саме тому ми пропонуємо у якості показника охоплення РБП визначати частку банку на ринку за обсягом кредитів ($К_3$):

$$К_3 = 100\% \ Крі / Кр, \ \ К_3 \rightarrow max. \qquad (3.3)$$

Тут позначено: Крі – кредити та заборгованість клієнтів банку, Кр – загальний кредитний портфель всіх банків на РБП. Максимізація кредитного портфеля банку має покращувати його ринкову позицію. Наглядова статистика НБУ дає змогу визначити цей показник [125; 145].

Четвертим параметром, що має визначати конкурентну позицію на ринку, ми обрали депозитний портфель. Він також розкриває характер взаємодії банку з клієнтами і може бути визначений у звітних даних банків як кошти клієнтів або зобов’язання банку. Тому показником для розрахунку буде частка банку на ринку за обсягом депозитного портфелю ($К_4$):

$$К_4 = 100\% \ Дпі / Дп, \ \ К_4 \rightarrow max. \qquad (3.4)$$

Кошти клієнтів на депозитних рахунках окремого банку Дпі і весь депозитний портфель всіх банків Дп на РБП можна знайти з відкритих джерел. Альтернативним параметром охоплення ринку щодо депозитних вкладень може бути кількість вкладників банку.

Депозитний портфель (та $К_4$) є стимуляторами, а умова $К_4 \rightarrow max$ визначає бажаний напрям зміни показника при прийнятті управлінських рішень менеджменту банку в частині депозитних операцій банку.

П'ятий параметр охоплення ринку є кількість відокремлених підрозділів-філій банківської установи на РБП. Цей параметр характеризує ступінь просторової досяжності установи для клієнта і характеризує територіальну експансію певного банку. Відповідним показником для порівняння ми обрали частку банку на ринку за кількістю підрозділів ($К_5$):

$$К_5 = 100\% \ Nфі / Nф \ . \ К_5 \rightarrow max. \qquad (3.5)$$

У формулі (3.5) позначено Nфі – кількість підрозділів (філій) окремого і-го банку, $N_ф$ – загальна кількість підрозділів на РБП. У разі відсутності відокремлених підрозділів можна обрати Nфі=1.

Чим більше його значення, тим краще ринкова позиція банку в частині доступності. Саме тому бажаною умовою ми приймаємо $К_5 \rightarrow max$.

Шостим параметром конкурентної позиції банку обрано кількість договорів з клієнтами. У разі відсутності такої інформації можна скористатись даними про кількість клієнтів або платіжних банківських карток (або активних платіжних карток). Параметр характеризує експансію *клієнтської бази банку***.** Відповідним показником для оцінювання слугує частка банку на РБП за кількістю договорів або клієнтів ($К_6$):

$$К_6 = 100\% \ N_{ДОГ}і / N_{ДОГ}. \ К_6 \rightarrow max. \qquad (3.6.1)$$

Або частка банку на РБП за кількістю платіжних карток:

$$К_6 = 100\%\ \ N_{КАРТ}i\ /\ N_{КАРТ}\ .\ \ К_6 \rightarrow max, \qquad (3.6.2)$$

де: $N_{ДОГ}i$ – кількість договорів банку; $N_{ДОГ}$ – загальна кількість договорів на РБП; $N_{КАРТ}i$ – кількість платіжних карток банку, що перебувають у користуванні у клієнтів; $N_{КАРТ}$ – загальна кількість платіжних карток на РБП. Показник є важливим, оскільки передбачає можливість надання банківських послуг он-лайн (враховує кількість електронних платіжних засобів та он-лайн сервісів банку).

Остання теза знаходить підтвердження в дослідженнях О. Колодізєва та інших, присвячених ринку платіжних карток в Україні, питанням цифрової трансформації та конкурентоспроможності банків [192-193].

Перейдемо до обраних нами внутрішніх по відношенню до банку показників. *Сьомим параметром* ми обрали прибуток банку, який має бути максимізований у комбінації з адміністративними витратами, які мають бути мінімізовані. Відповідний показник є аналогом рентабельності адміністративних витрат банку:

$$К_7 = Прi\ /\ АВi.\ \ К_7 \rightarrow max. \qquad (3.7)$$

Тут АВі є адміністративними витратами банку, Прі – прибуток і-го банку до оподаткування. Альтернативно можна використати для підрахунку АВі адміністративні та інші операційні витрати. У випадку збитку (Прі<0) величину прибутку можна вважати нульовою Прі=0. Чим вище значення показника $К_7$, тим кращою буде конкурентна позиція банку на РБП.

Восьмим параметром і останнім в нашій розробці обрано працюючі кредити. У фаховій літературі більшу увагу приділяють непрацюючим кредитам (NPL). Затримки повернення кредитів зумовлюють зниження якості кредитних портфелів банків. Не завжди це пов’язано з руйнуванням активів та втратою заставного майна. Причиною може бути кредитування *пов'язаних з банком осіб*. За даними НБУ, станом на 01.01.2024 року в України банками видано кредитів на суму 1144,225 млрд грн, з яких 36,98% становлять

непрацюючі кредити, більша частина якого належить корпоративному сектору [125; 145]. Саме тому НБУ здійснює моніторинг NPL в кожному банку і наголошує на потребі реструктурувати, продати чи списати такі проблемні прострочені кредити. Відповідним показником для порівняння банків можна було б обрати частку непрацюючих кредитів в кредитному портфелі банку:

$$К_8 = 100\%\ \ NPLi / Кpi.\quad К_8 \rightarrow \min.$$

У останній формулі NPLi є непрацюючі кредити банку, Кpi – кредитний портфель банку. Конкурентна позиція на РБП покращиться у разі зменшення такого показника до мінімуму. Величина NPLi (або $К_8$) є дестимулятором, коли між ним і оцінкою наявний зворотній зв'язок: конкурентна позиція на РБП покращиться у разі зменшення такого показника до мінімуму. Математично краще обрати альтернативний параметр (працюючі кредити) і відповідний показник-стимулятор $К_9=1/К_8$ так, щоб опис наведеної методики був однотипним:

$$К_9 = Кpi / NPLi .\ \ К_9 \rightarrow \max. \qquad (3.8)$$

Сутність такого показника полягає в тому, що він показує, у скільки разів кредитний портфель банку є більшим за обсяг проблемних, непрацюючих кредитів. З такого бачення для показника $К_9$ бажаною умовою покращення позиції на ринку буде максимізація $К_9 \rightarrow \max$.

Таким чином, на основі систематизації праць і законодавчих норм ми розробили власний перелік параметрів і критеріїв, дотримання яких визначає високу конкурентну позицію банка на РБП. Перелік складається як з вже відомих показників, так і з нових, які ми пропонуємо для визначення конкурентної позиції банку (табл. 3.1).

На нашу думку, доцільно узагальнити запропоновану тут методику оцінювання позиції банку за кожним параметром шляхом визначення інтегрального показника конкурентної позиції банка на РБП.

Таблиця 3.1

Перелік параметрів оцінювання конкурентної позиції банка на РБП за авторською методикою

№	Абсолютний параметр банка	Відносний ринковий показник. Формула	Детальна характеристика	Критерій
Параметри охоплення РБП (змішані чинники, стимулятори)				
1	Процентний дохід (доходи за кредитами та розміщеними депозитами в інших банках)	частка ринку за процентним доходом $К_1$ = 100% ПДі / ПД	Чистий процентний дохід	$К_1 \rightarrow max$
2	Комісійний дохід (дохід розрахунково-касового обслуговування)	частка ринку за обсягом комісійних винагород $К_2$ = 100% КДі /КД	Чистий комісійний дохід	$К_2 \rightarrow max$
3	Кредитний портфель	частка ринку за обсягом кредитів $К_3$ = 100% Крі / Кр	кредити та заборгованість клієнтів	$К_3 \rightarrow max$
4	Депозитний портфель	частка ринку за депозитним портфелем $К_4$ = 100% Дпі / Дп	Кошти клієнтів (або зобов'язання)	$К_4 \rightarrow max$,
5	Кількість відокремлених підрозділів-філій	частка ринку за кількістю підрозділів $К_5$ = 100% Nфі / Nф	Територіальна експансія	$К_5 \rightarrow max$
6	Кількість договорів (або клієнтів) або платіжних карток (активних платіжних карток)	Частка ринку за кількістю договорів $К_6$ = 100% $N_{ДОГ}$і / $N_{ДОГ}$ або платіжних карток $К_6$=100% $N_{КАРТ}$і / $N_{КАРТ}$	Експансія клієнтської бази (або електрон. платіжних засобів)	$К_6 \rightarrow max$
Показники ринкової позиції (внутрішні фактори)				
7	Прибуток і адміністративні витрати	рентабельність адміністративних витрат $К_7$ = Прі / АВі	ефективність роботи персоналу, адміністрації	$К_7 \rightarrow max$
8	Працюючі кредити	Перевищення працюючих кредитів в портфелі $К_9$ = $Кр_i$ / NPLi	Непроблемні кредити, ліквідність	$К_9 \rightarrow max$

Джерело: розроблено автором на основі [188].

Примітка. Символом «і» позначено номер і-того банку.

Інтегральний показник конкурентної позиції банку на ринку. Пропонуємо *інтегральний показник конкурентної позиції банка*, Ксер, як середнє геометричне значень окремих індексів за наступною формулою:

$$Ксер = [(К_1 \cdot К_2 \cdot К_3 \cdot К_4 \cdot К_5 \cdot К_6 \cdot К_7 \cdot К_9)]^{1/8}. \quad (3.9)$$

Висока конкурентна позиція банку на ринку може досягатись за умов максимізації інтегрального показника:

$$Ксер \rightarrow max. \quad (3.10)$$

Фактичне значення цього показника визначає конкурентну позицію банку за простим правилом (порівнянням та впорядкуванням): у кого з банків більше значення Ксер, у того банку краще ринкова позиція.

Якщо Кзаг=0, то ринкова позиція банку є низькою. Нуль може бути отримано у випадку збитку, Прі=0, та у разі нульових інших параметрів з переліку (табл.3.1). Чим більше нульових параметрів, тим нижчим буде загальна ринкова позиція банку при порівнянні.

Конкурентна позиція банків за авторською методологією. Виконаємо апробацію запропонованого підходу на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: визначимо показники за кожним видом діяльності та впорядкуємо конкурентні позиції банків залежно від отриманого результату для Ксер.

Результати наведено в таблицях 3.2-3.3. Для кількісного обчислення дані РБП були обрані станом на 01.11.2023 такими [149-150; 189-191]:

- процентний дохід ПД=164,243 млрд грн, комісійний дохід КД=41,361 млрд грн, валовий дохід банків Д=243,072 млрд грн,

- кредитний портфель банків Кр=663,873 млрд грн, депозитний портфель банків Дп=2209,09 млрд грн,

- кількість філій Nф=5138 одиниць (станом на 01.01.2024), кількість платіжних банківських карток $N_{КАРТ}$=112,4 млн штук, з яких активними є 46,6 млн штук.

Заслуговує на увагу, що значення загальної позиції за формулою (3.9) дещо відрізняється від середнього арифметичного позицій 1-8. Приміром, для «А-БАНКу» середнє арифметичне позицій дорівнює 3,25, а середнє геометричне за формулою (3.9) є рівним Ксер=1,62, тому загальна ринкова позиція становить 2.

Розрахунки за формулами (3.1)-(3.10) виявляють, що найбільш висока конкурентна позиція на РБП для нашої вибірки у банка «ПУМБ»: Ксер=4,46 і тому банк є лідером в наведеному переліку. Він у 2,75 разів випереджає другого в наведеному переліку конкурента «А-БАНК» (Ксер=1,62) і у 4,24 рази випереджає останнього в нашому переліку «ВОСТОК» (Ксер=1,05). Найгірша конкурентна позиція на ринку в наведеному переліку у банка «ВОСТОК»: Ксер=1.05 і він займає 5 позицію.

Таблиця 3.2

Параметри ринкової позиції для вибірки банків з приватним капіталом

Параметр	**Скорочена назва банківської установи**				
	ПУМБ	А - БАНК	ВОСТОК	ПІВДЕННИЙ	ТАСКОМБАНК
Параметри охоплення РБП (змішані чинники, стимулятори)					
ПДі, млн грн *	9986,1	2180,5	1285,6	2321,6	1956,0
КДі, млн грн *	1684,2	297,9	464,5	718,4	226,8
Крі, млрд грн *	48,46	8,30	8,00	14,40	14,05
Крі, млрд грн**	62,119	13,063	11,825	17,205	17,241
Дпі, млрд грн *	112,53	18,89	18,98	38,20	26,46
Nфі, один. **	221	201	34	48	97
$N_{ДОГ}$і, млн один.	1.96	н/д	н/д	н/д	н/д
$N_{КАРТ}$і, тис. штук	4811	4868	740	640***	1253
(активні картки) тис. штук	952	946	246	150***	183
Параметри охоплення РБП (внутрішні фактори)					
Прі, млн грн *	7898,2	964,1	452,36	1780,48	310,059
АВі, млн грн *	5481,407	1738,66	1211,2	1836,9	1495,627
NPLi, млрд грн **	9,668	2,646	1,218	2,996	3,900

Примітки.* станом на 01.11.2023, ** станом на 01.01.2024, *** непрямі дані

Джерело: розроблено і систематизовано автором [188, с. 4] на основі даних НБІ і банків [149-150; 189-191], н/д – немає підтверджених даних.

Цікаво також порівняти між собою ринкові позиції банків за окремими видами діяльності (табл. 3.2-3.3). Приміром, «ТАСКОМБАНК» має майже втричі більше відокремлених підрозділів-філій порівняно з банком «ВОСТОК» (див. позиції за показником $К_5$) і, водночас, вдвічі менше комісійних винагород за проведення банківських операції (див. позиції за показником $К_2$).

Таблиця 3.3

Визначення ринкової позиції українських банків вибірки

Показник	**Скорочена назва банківської установи**				
	ПУМБ	А - БАНК	ВОСТОК	ПІВДЕННИЙ	ТАСКОМБАНК
Показники ринкової позиції (змішані чинники, стимулятори)					
$К_1$	6,08	1,33	0,78	1,41	1,19
Позиція 1	*1*	*3*	*5*	*2*	*4*
$К_2$	4,07	0,72	1,12	1,74	0,55
Позиція 2	*1*	*4*	*3*	*2*	*5*
$К_3$	7,23	1,25	1,19	2,15	2,10
Позиція 3	*1*	*4*	*5*	*2*	*3*
$К_4$	5,09	0,855	0,859	1,73	1,20
Позиція 4	*1*	*5*	*4*	*2*	*3*
$К_5$	4,3	3,9	0,7	0,93	1,9
Позиція 5	*1*	*2*	*5*	*4*	*3*
$К_6$	4,28	4,33	0,66	0,57	1,11
Позиція 6	2	1	4	5	3
Показники ринкової позиції (внутрішні фактори)					
$К_7$	1,44	0,55	0,37	0,97	0,21
Позиція 7	*1*	*3*	*4*	*2*	*5*
$К_9$	6,43	4,94	9,71	5,74	4,42
Позиція 8	*2*	*4*	*1*	*3*	*5*
Середнє арифметичне позицій 1-8					
Середнє арифметичне позицій 1-8	*1,25*	*3,25*	*3,75*	*2,75*	*3,88*
Загальна конкурентна позиція на РБП (бажана умова Ксер → max)					
Розрахункове Ксер – формула (3.9)	4,46	1,62	1,05	1,51	1,16
Загальна позиція	1	2	5	3	4

Примітки. Позиція 3 – означає ринкову позицію банку за 3-м параметром. Показники К визначено у відсотках (окрім показників $К_7$ і $К_9$).

Джерело: розроблено і розраховано автором станом на 01.01.2024 [188, с. 4].

Наведена методика дає змогу будувати стратегію такої ринкової поведінки та позиціювання, щоб в подальшому покращити позицію на РБП. Згідно з запропонованою методикою оцінювання, банки можуть підвищити прибуток (Прі) та зменшити адміністративні витрати на персонал (АВі), або можна отримати додатковий прибуток за рахунок інвестиційної діяльності, вкладення у цінні папери або депозитні рахунки в інших банках і процентного доходу (ПДі).

Наведений підхід і результати дослідження і пропозиції знайшли практичне застосування в управлінській діяльності банків (Додатки Д. Е, Ж).

3.2. Система ключових показників ефективності функціонування ринку банківських послуг

В оглядовому розділі 1 ми показали, що у фаховій літературі поки що не запропоновано ключових показників ефективності (КПЕ) функціонування РБП, не має критеріїв, які б визначали результативність банківського сектору. Водночас, у якості детермінантів розвитку ринку банківських послуг України обирається індекс Герфіндаля-Гіршмана, показники відкритості ринку для іноземного банківського капіталу, показники концентрації як відсоткові частки найбільших гравців, показник проникнення (або ємності) як фактор формування ВВП країни, показники рентабельності активів чи власного капіталу. У подальшому ми скористаємось наведеними детермінантами і запропонуємо також і нові показники та унікальний набір ключових показників ефективності РБП.

У рамках дисертаційного дослідження ми розробили систему ключових показників ефективності функціонування ринку банківських послуг України на основі макроекономічних показників, яка б давала змогу отримати комплексну характеристику результатів на РБП та надання пропозицій щодо критеріїв досягнення ефективності учасників РБП [13; 194].

З позицій довгострокових цілей методологія спирається на елементи

стратегічного управління (стратегічний менеджмент) та управління результативністю (performance management). Ми також використовуємо окремі положення статей Закону України «Про захист економічної конкуренції» [59] і критичні значення індикаторів безпеки згідно з «Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України» [64]. Кількість КПЕ буде оптимально обмеженою для визначення лише першорядних (ключових) показників, які найбільш впливають на результативність, і для забезпечення доступності даних для розрахунку КПЕ.

Заслуговує на увагу те, що визначення ефективності РБПУ може суттєво різнитися залежно від цільової аудиторії: з позицій споживачів послуг, з позицій власників банків, з позицій держави тощо. У наступному аналізі ми визначаємо КПЕ ринку банківських послуг України для держави в особі НБУ.

Держава має забезпечувати, з одного боку, високі стандарти життя громадян і зручність послуг, з іншого боку, розвиток банківської справи за умов бюджетного наповнення і конкуренції основних гравців на ринку для зручності споживачів. Саме тому, КПЕ функціонування РБПУ з позицій результативності банків і державного регулювання ми обрали такі [13]:

- відсоток українських банків (ВНБ),
- ступінь державної монополізації (СДМ),
- запас монополізації банків (ЗМБ),
- запас конкуренції банків (ЗКБ),
- показник банківського проникнення або ємність банківських послуг ($\eta_Б$),
- показник інвестицій банків у економіку (ПІБ),
- податкові надходження з податку на прибуток банків у бюджет (ПНБ).

Деталізуємо послідовно кожний з наведених КПЕ і дамо математичне формулювання нашої пропозиції.

Відсоток українських банків (ВУБ) показує, яким чином реалізовано ступінь самостійності банківського бізнесу в Україні. Відповідний КПЕ визначається через співвідношення кількості недержавних банків і загальної кількості банків в країні:

$$ВУБ = 100\% \, N_{БУ} / N. \quad (3.11),$$

де: $N_{БУ}$ – кількість українських банків; N – загальна кількість банків.

Українськими ми вважаємо банки з українським капіталом разом з державними банками України. НБУ та Фонд гарантування фізичних осіб у розрахунок не беруться.

Цей показник корелює з показником відкритості (таблиця 1.1 в розділі 1). Можна приблизно оцінити показник за співвідношенням ВУБ=100%-φ. Тому, можна скористатися умовами для показника відкритості ринку в теорії відкритої економіки [54-55; 126], згідно з якими ринок вважається оптимально відкритим, якщо частка іноземного гравця перевищує 10% і знаходиться в межах 35%, і сильно-залежним від іноземного гравця, якщо частка іноземного гравця перевищує 50% (див. табл. 1.1). Тому межу в 50% можна обрати як критичне значення для ринку, що має ознаки самостійності. Іншими словами, для оптимального значення ВУБ і ефективності ми припускаємо, що частка банків з іноземним капіталом не повинна перевищувати половину всіх банків на ринку.

Такий показник є змішаним показником, оптимальне значення варіюється від 65 до 90%. Згідно з таблицею 1.1 в розділі 1 для значень понад 90% ринок стає ізольованим, тому 100% значення є недоцільним. В цілому, збільшення показника покращує стан незалежності РБП, а зменшення – погіршує стан. Вимога для ВУБ як КПЕ формулюється наступним чином:

$$ВУБ \rightarrow max=90\%, \quad ВУБ \geq 50\%. \quad (3.12)$$

Приміром, за даними для 2024 року можна отримати ВУБ=57,14%, що показує, що вимогу (3.12) забезпечено [125; 145]. Водночас, можна побачити, що оптимальних значень не досягнуто (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка кількісті і частки українських банків на РБП у 2015–2024 рр.

Рік аналізу	Державні	З українським капіталом	Загальна кількість банків	ВУБ, %
2015	6	65	106	61,32
2016	6	58	96	60,42
2017	6	44	82	53,66
2018	5	40	77	51,95
2019	5	40	75	53,33
2020	5	40	73	54,79
2021	4	38	71	53,52
2022	4	37	67	55,23
2023	4	36	63	57,14
02.2024	4	36	63	57,14

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145]

Дані для України виявляють переважно спадну динаміку показника ВУБ: від 61,32% – у 2015 році до 51,95% – у 2018 році і подальше повільне зростання до 57,14% у 2023 році (табл. 3.4). Іншими словами, ефективність функціонування РБП України за таким показником досягнуто, однак тренд показника не можна вважати зростаючим.

Ступінь державної монополізації ринку (СДМ) визначає відсоток доходу державних банків у доходах всіх банків. Такий показник є аналогом показника концентрації CR-1. Він визначає наскільки охоплений РБП послугами саме державних банків.

$$СДМ = 100\% \, Д_{ДБ} / Д. \qquad (3.13),$$

де $Д_{ДБ}$ – доходи державних банків, Д – доходи всіх банків на ринку.

Для детермінації критерію ефективності ми скористалися вимогами антимонопольного законодавства України, згідно з якими ринок вважається монополізованим за умов: CR-1>35% [59]. Для оптимального (критичного) значення СДМ припускається, що частка доходів державних банків не повинна перевищувати третину доходів всіх банків на ринку, а сам показник є

дестимулятором. Мінімальне значення оцінюється на рівні 10%, коли вплив державних банків на РБП стає несуттєвим.

Вимога для СДМ як КПЕ формулюється наступним чином:

$$СДМ \rightarrow \min=10\%, \quad СДМ \leq 35\%. \tag{3.14}$$

Дані для України виявляють значення СДМ на рівні понад 35%: від 16,81% – у 2015 році до 47,88% у 2020 році з подальшим збільшенням до 52,4% у 2023 році. (таблиця 3.5) Іншими словами, порушення критичного значення відбулося в 2016 році. З того часу РБП є монополізованим державними банками. Ефективність функціонування РБП України за цим показником не досягнуто.

Заслуговує на увагу, що вираз (3.13) може бути оцінений за величиною активів банків. Приміром, у 2019 році доля державного сектору в чистих активах системи банків оцінюється на рівні 31%, що значно менше отриманого значення за доходами (близько 46%).

Таблиця 3.5

Динаміка частки доходів державних банків на РБП у 2015–2023 рр.

Рік аналізу	Дохід державних банків, $Д_{дб}$, млрд грн	Доходи всіх банків, Д, млрд грн	СДМ, %
2015	12,425	73,898	16,81
2016	34,226	90,773	37,71
2017	36,273	99,456	36,47
2018	48,511	127,668	38,00
2019	69,379	150,944	45,96
2020	78,116	163,144	47,88
2021	81,410	187,580	43,40
2022	115,083	256,741	44,82
2023*	152,850	291,680	52,40

Примітки.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.11.2023

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145]

У наступному аналізі ми врахували той факт, що антимонопольне законодавство має забезпечувати низький ступінь монополізації РБП не лише для одного гравця (приміром, держави), а й для кількох банків. Основним показником для такого оцінювання є питома частка трьох суб'єктів господарювання на ринку (1.11), показник концентрації CR-3:

$$CR\text{-}3 = X_1 + X_2 + X_3.$$

У подальшому ми рахували показник концентрації CR-3 і величини X_1 , X_2 , X_3 через доходи банків. Дані для України виявляють інтервал значень концентрації CR-3 близько 40-50%: 42,8% – у 2015 році, 50,26% – у 2020 році; 50,20% – у 2023 році. Відповідні дані також були знайдені нами в розділі 2 в таблиці 2.10 для аналізу РБП у передвоєнний період.

Згідно з антимонопольним законодавством України ринок вважається монополізованим за умов: CR-3>50% [59]. Саме тому ми обираємо CR-3=50% у якості критерію монопольного стану і пропонуємо відповідний КПЕ у вигляді **показника запасу концентрації або запасу монополізації банків** (ЗМБ). Показник ЗМБ визначає у скільки разів концентрація банківських послуг є меншою за максимальну концентрацію, що відповідає монопольному стану на РБП України:

$$ЗМБ = 50\ \% / CR\text{-}3 \qquad (3.15)$$

Умова для цього КПЕ запишеться як:

$$ЗМБ \rightarrow \max. \quad ЗМБ>1. \qquad (3.16)$$

Чим більшим є значення ЗМБ, тим кращим буде ефективність функціонування РБПУ: показник є стимулятором.

Аналіз для України свідчить, що значення ЗМБ оцінюється на рівні одиниці: 1,17 – у 2015 році; 1,3 – у 2017 році; 0,99 – у 2020 році; 1,00 – у 2023 році (таблиця 3.6). Іншими словами, спостерігаємо наявність малого

запасу монополізації до 2019 року і фактичну відсутність запасу монополізації у 2023 році. За формальними ознаками, можемо констатувати, що у 2023 році РБП України є монополізованим за показником CR-3.

Таблиця 3.6

Динаміка частки доходів державних банків на РБП у 2015–2023 рр.

Рік аналізу	Доходи 3-х перших банків, $Д_1+Д_2+Д_3$, млрд грн	Доходи всіх банків, Д, млрд грн	Концентрація, CR-3, %	ЗМБ, %
2015	31,626	73,898	42,80	1,17
2016	33,980	90,773	37,43	1,34
2017	38,351	99,456	38,56	1,30
2018	51,975	127,668	40,71	1,23
2019	68,835	150,944	45,60	1,10
2020	81,999	163,144	50,26	0,99
2021	79,177	187,580	42,21	1,18
2022	120,096	256,741	46,78	1,07
2023*	146,440	291,680	50,20	1,00

Примітки. * Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145]

Наступним важливим показником для оцінювання є індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI), який відповідає за конкуренцію [87-93]. Будемо визначати HHI через відсоткову частку банку ($К_i$) за доходами згідно з формулою (1.8).

Як ми показали (формула (1.10) в розділі 1), конкуренція на ринку вважається високою (ефективною) для ринку, де HHI≤1000 (див. таблицю 1.2). В нашому підході, для банківського сектору ми обираємо величину HHI=1000 як критичну межу, що характеризує перехід від рівня високої конкуренції до рівня слабкої та монополістичної конкуренції та пропонуємо КПЕ у вигляді **показника запасу конкуренції банків** (ЗКБ). Отже, межа HHI=1000 являє собою норматив, а з позицій результативності – заплановане значення для РБП України. Величина ЗКБ показує у скільки разів фактична конкуренція банків є більшою за межу (коли настає слабка конкуренція) HHI=1000:

$$ЗКБ = 1000 / ННІ. \quad (3.17)$$

Умова для показника ЗКБ з позицій КПЕ запишеться як:

$$ЗКБ \rightarrow max \text{ та } ЗКБ>1. \quad (3.18)$$

Чим більшим є ЗКБ, тим кращим є ефективність функціонування РБПУ: показник є стимулятором. Якщо ЗКБ>1, то на ринку існує запас на послаблення конкуренції; якщо ЗКБ<1, то фактичного запасу на послаблення немає і порушено умови конкуренції.

Наші розрахунки для України на базі доходів за формулою (1.8) свідчать, що значення ЗКБ щороку зменшується і оцінюється на рівні 1: 1,09 – у 2015 році; 1,32 – у 2017 році; 0,74 – у 2023 році (таблиця 3.7). Іншими словами, останніми роками РБП балансує на межі втрати конкуренції. Якщо в 2015 році запас конкуренції був понад 1,05 і на ринку була висока конкуренція, то в 2023 році значення ЗКБ становить менше одиниці, отже, ефективність функціонування РБПУ за цим показником є низькою (фактичного запасу на послаблення конкуренції не має), умови конкуренції порушено.

Важливість ринку банківських послуг для держави визначається впливом на формування ВВП і може бути оцінена за формулою (1.7) для показника **банківського проникнення** (market penetration by banks) як відсоток доходів банків у формуванні ВВП країни.

$$\eta = 100\% Д / ВВП. \quad (3.19)$$

Межа впливовості та важливості послуг починається з рівня близько 10% ВВП. Аналіз виявляє, що для країн з розвиненою економікою показник η становить понад 20%, для країн з перехідною економікою ємність η зазвичай є меншою за 10-15% [54-55; 126].

Таблиця 3.7

Динаміка показників конкуренції і запасу конкуренції банків у 2015–2023 рр.

Рік аналізу	Індекс Герфіндаля-Гіршмана, HHI	ЗКБ, %
2015	916	1,09
2016	972	1,03
2017	759	1,32
2018	962	1,04
2019	1257	0,80
2020	1377	0,73
2021	1046	0,96
2022	1164	0,86
2023 *	1350	0,74

Примітки.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023. Дані розраховано на кінець року

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145].

Вимога для такого показника-стимулятора η як КПЕ для РБП формулюється наступним чином :

$$\eta \rightarrow \max, \ \eta \geq 10\%. \qquad (3.20)$$

Дані за останнє десятиліття виявляють рівень ємності банківських послуг в Україні близько 4-5 %: 3,72% – у 2015 році; 3,86% – у 2020 році; 5,46% – у 2023 році (таблиця 3.8) [13]. Дані свідчать, що ступінь впливу банківського сектору України є меншою за межу впливовості 10%, що виявляє проблему неефективності банківських послуг у частині формування ВВП.

Таблиця 3.8

Динаміка показника банківського проникнення за доходами у 2015–2023 рр.

Рік аналізу	Доходи всіх банків, Д, млрд грн	ВВП України, ВВП, млрд грн	η, %
2015	73,898	1 988,544	3,72
2016	90,773	2 385,367	3,81
2017	99,456	2 981,227	3,34
2018	127,668	3 560,302	3,59
2019	150,944	3 977,198	3.80
2020	163,144	4 222,026	3,86
2021	187,580	5 450,849	3,44
2022	256,741	5 191,028	4,95
2023	291,680	5 341,570	5,46

Примітка.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023. Дані розраховано на кінець року

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145].

З позицій впливу на макроекономічну політику і розвитку економіки країни для держави важливою складовою оцінювання ефективності є участь банків в інвестиційних процесах та кредитуванні. Саме тому ми пропонуємо **показник інвестицій банків** у реальний сектор економіки (ПІБ) або **показник проникнення за інвестиціями банків** як ще один індикатор ефективності функціонування РБПУ. Величину ПІБ може бути визначено у відсотках за допомогою відношення інвестицій банків у реальний сектор економіки до величини ВВП:

$$ПІБ = 100\% \, ІБ / ВВП. \quad (3.21)$$

Тут позначено: ІБ – обсяг інвестицій банків у реальний сектор економіки. Цей показник можна оцінити з наглядової статистики НБУ за даними «Вкладення в цінні папери та довгострокові інвестиції» [125; 145].

Аналіз даних для капітальних інвестицій банків, наведено в таблиці 3.9 [13].

Таблиця 3.9

Динаміка показника інвестицій банків в економіку у 2015–2023 рр.

Рік аналізу	Обсяг інвестицій банків, ІБ, млрд грн	ВВП України, ВВП, млрд грн	ПІБ, %
2015	201,520	1 988,544	10,08
2016	332,273	2 385,367	13,93
2017	425,803	2 981,227	14,28
2018	480,615	3 560,302	13,50
2019	539,466	3 977,198	13,56
2020	791,373	4 222,026	18,74
2021	829,887	5 450,849	15,22
2022	1 022,658	5 191,028	19,70
2023 *	1 432,112	5 341,57	26,81

Примітка.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023. Дані розраховано на кінець року

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145].

Сформулюємо критерій ефективності за таким показником з наступних міркувань. Як ми вже показали на показнику відкритості економіки, нижня межа впливовості будь-якого фактору оцінюється на рівні 10% [54-55; 126]. Відповідно до антимонопольного законодавства високим рівнем впливовості вважається 35-40%, що також знаходить застосування у кореляційному аналізі з показниками взаємної кореляції для помірного зв’язку на рівні 0,3-0,5. Дані для РБП в Чехії, в Польщі в періоди активного зростання економіки виявляють, що показник ПІБ був на рівні 40-60% [195].

Тому межі в 30-50% можна вважати такими, що задовольняють як теоретичним оцінкам, так і практичним даним ринків. У подальшому ми обрали значення 35% як критичне значення для РБП з позицій ефективності інвестиційної діяльності банків.

Вимога для показника ПІБ як КПЕ формулюється як для стимулятора і може виглядати наступним чином :

$$\text{ПІБ} \rightarrow \max, \ \text{ПІБ} \geq 35\%. \quad (3.22)$$

Дані для України свідчать про зростаючу динаміку ПІБ після 205 року: 10% – у 2015 році; 13,5% – у 2018 році; 18,74% – у 2020 році; 26,81% – у 2023 році. Бачимо, що ефективності не досягнуто, хоча тренд є зростаючим. Як ми показали у попередньому аналізі, зростання ПІБ можливе у зв'язку із зростанням вкладень банків у цінні папери і періодом воєнного стану [13; 194].

Держава має бути зацікавлена у збільшенні обсягу банківських послуг, оскільки банки сплачують податок на прибуток. З таких позицій ми обрали наступний показник для РБП України: **обсяг податкових надходжень** з податку на прибуток від банків у бюджет країни (ПНБ). Показник ПНБ визначається за такою формулою: ПНБ = 18% від Пр, де Пр – загальний прибуток банків на РБП.

Податкові надходження банків з податку на прибуток до Зведеного бюджету України дають змогу визначити в якості КПЕ **частку** таких **надходжень у податкових надходженнях з податку на прибуток** підприємств Зведеного бюджету України (далі скорочено як ЧПБ), що можна знайти на сайті Державної казначейської служби України [196-197]:

$$\text{ЧПБ} = 100\% \ \text{ПНБ} / Д_{ЗБ}. \quad (3.23)$$

Тут $Д_{ЗБ}$ – доходи Зведеного бюджету. Показник ЧПБ є стимулятором, тобто збільшення показника ЧНБ дає покращення ефективності функціонування РБП.

Частка податку на прибуток всіх підприємств України у Зведеному бюджеті в середньому коливається навколо 5-10% всіх надходжень [198]. Враховуючи посередницький характер діяльності банків, що мають обслуговувати більш потужні підприємства і населення, що формують бюджетні надходження, можна оцінити межу ефективності банків на рівні ЧПБ=1-2%.

Умова забезпечення ефективності РБП за таким показником має вигляд:

$$ЧПБ \rightarrow \max,\ ЧПБ>1\%. \qquad (3.24)$$

Для визначення ефективності доцільно порівняти фактичний ПНБ і запланований ПНБ. Якщо припустити, що базовим роком для планування обрано, приміром, 2023 рік, то можна записати у якості запланованого значення КПЕ на 2024 рік величину ПНБ за 2023 рік і позначити ПНБ(2023). Тоді фактичний ПНБ повинен бути більшим за запланований ПНБ(2024), тобто можна записати додаткову умову ефективності як:

$$ПНБ(2024) / ПНБ(2023) \geq 1.$$

Узагальнення такого підходу може бути представлено відповідним чином:

$$\text{фактичний ПНБ} / \text{запланований ПНБ} \geq 1\ . \qquad (3.25)$$

Подібний підхід можна застосувати для оцінювання будь-якого КПЕ.

Дані свідчать, що частка податкових надходжень ЧПБ у надходженнях Зведеного бюджету України оцінюється у середньому до 1 % у загальних надходженнях з податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України (таблиця 3.10) [196]: ПНБ=7,356 млрд грн і ЧПБ=0,33% – у 2022 році; ПНБ=26,456 млрд грн і ЧПБ=0,85% – у 2023 році.

Загалом аналіз виявляє для України коливання значень ПНБ у національній валюті останніми роками. Водночас, дані свідчать, що ефективність функціонування (3.24) за показником ЧПБ не досягнуто.

Щодо співвідношення фактичного та запланованого ПНБ, то дані свідчать про виконання умови (3.25) у 2021-2023 роках (таблиця 3.10).

Причому офіційний сайт Державної казначейської служби України в період воєнного стану був закритий для користувачів. Альтернативним джерелом інформації був електронний портал про фінанси та інвестиції ТОВ «МінфінМедіа», на сайті якого подано дані про доходи і витрати зведеного бюджету України за останні 10 років [196-197].

Таблиця 3.10

Динаміка податкових надходжень банків до Зведеного бюджету України

Рік аналізу	Податкові надходження, ПНБ, млрд грн	факт ПНБ / план ПНБ ≥ 1	Доходи Зведеного бюджету, $Д_{ЗБ}$, млрд грн	ЧПБ, %
2014	2,326	-	456,067	0,51
2015	0,512	0,22	652,031	0,07
2016	0,400	0,78	782,748	0,05
2017	3,293	8,23	1016,778	0,32
2018	5,057	1,54	1184,278	0,43
2019	4,769	0,94	1289,779	0,37
2020	3,811	0,80	1376,661	0,28
2021	6,364	1,67	1662,242	0,38
2022	7,356	1,16	2196,273	0,33
2023 *	26,456	3,60	3104,306	0,85

Примітки.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023. Не враховано зміни податку з прибутку в 2023 році – 50 % від прибутку Пр [198]. Інші дані розраховано на кінець року

Джерело: систематизовано і розраховано автором згідно з даними НБУ для РБП України [116-118; 125; 145] і Державної казначейської служби України [196-197].

Систематизацію і розрахунки розроблених КПЕ для РБП України наведено у таблиці 3.11. Можна констатувати, що умови забезпечення ефективності функціонування РБПУ реалізовані лише одного КПЕ: ВУБ. Аналіз виявляє неефективність функціонування РБП України з позицій держави за багатьма КПЕ. Отримані результати дають розуміння ситуації і зумовлюють появу запитань до правильності кроків уповноважених органів щодо розвитку банківського бізнесу.

Таблиця 3.11

Індикатори ефективності функціонування ринку банківських послуг у 2023 році з позицій держави

№	Назва КПЕ, одиниці вимірювання	Формула розрахунку КПЕ	Детермінанти ефективності	Оцінка	* (+ –)
1	Відсоток українських банків (ВУБ), %	ВУБ = 100% $N_{БУ}$ / N	ВУБ→max=90%, ВУБ ≥ 50%	57,14	+
2	Показник державної монополізації (СДМ), %	СДМ = 100% $Д_{ДБ}$ / Д	СДМ → min=10%, СДМ ≤ 35%	52,40	–
3	Запас монополізації банків (ЗМБ), одиниць	ЗМБ = 50 % / CR-3, CR-3 = $X_1 + X_2 + X_3$, X_i = 100% $Д_i$ / Д	ЗМБ → max, ЗМБ>1	0,996	–
4	Запас конкуренції банків (ЗКБ), одиниць	ЗКБ = 1000 / HHI, $HHI = \sum_{i=1}^{N} K_i^2$, $К_i$ = 100% $Д_i$ / Д	ЗКБ → max, ЗКБ>1	0,74	–
5	Ємність банківських послуг (η), %	η = 100% Д / ВВП	η → max, η ≥ 10%	5,46	–
6	Показник інвестицій банків (ПІБ), %	ПІБ = 100% ІБ / ВВП.	ПІБ → max, ПІБ ≥ 35%	26,81	–
7	Частка податкових надходжень від банків до Зведеного бюджету (ЧПБ), %	ЧПБ=100% ПНБ/$Д_{ЗБ}$, ПНБ = 0,18 Пр (планується в 2024 р. ПНБ = 0,25 Пр)	факт ПНБ / план ПНБ ≥ 1	3,60	+
			ЧПБ>1%	0,85	–

Примітки.* Позначення: «+» - ефективність досягнуто, «–» - ефективність не досягнуто. Для ПНБ планове значення обрано ПНБ за 2022 рік.

Джерело: авторська розробка і розрахунки. Доступність даних для розрахунку КПЕ досягається через використання звітів і даних НБУ [116-118; 125; 145], Державної казначейської служби України [196-197].

3.3. Шляхи підвищення ефективності функціонування та розвитку ринку банківських послуг

Таблиця 3.11 визначає умови забезпечення ефективності функціонування РБПУ і показує, що ефективність досягнуто лише для показника ВУБ. Виникають питання: а що треба зробити, щоб досягти ефективності за іншими показниками також? Які практичні рекомендації можна дати уповноваженим органам щодо розвитку ринку банківських послуг?

В цьому параграфі ми сформулюємо ряд відповідних пропозицій, послідовно аналізуючи кожний КПЕ.

Показник державної монополізації. За допомогою емпіричних даних і розрахунків ми встановили для 2023 року, що показник СДМ=52,40%. Для зменшення його чисельного значення доцільно розглянути можливість зменшити кількість державних банків таким чином. щоб загальна частка державних банків становила менше 35%. Це може бути досягнуто шляхом прямого продажу великих державних банків.

Припустимо, що рішення про продаж державних банків приймається. Тоді зміна власника змінить значення СДМ, однак не змінить показник концентрації CR-3. Тому треба шукати нові шляхи вирішення проблеми досягнення ефективності.

Відсоток українських банків. Припустимо знову, продаж одного або двох великих державних банків є доцільним. Оскільки наші підрахунки для 2023 року дають значення ВУБ=57,14%, то вимога (3.12) зумовлює можливість продажу лише українським інвесторам. В іншому випадку показник ВУБ зменшиться до рівня втрати ефективності. Отже, доцільність продажу має сенс у випадку, коли нові власники є резидентами України.

Показник запасу монополізації банків. Продовжимо аналіз можливого продажу державних банків. Нагадаємо,, що для 2023 року ми отримали концентрації CR-3=50,20%. Це значення порушує антимонопольне законодавство і як результат показник запасу монополізації ЗМБ є меншим за одиницю: ЗМБ=0,996.

Іншими словами, сам продаж може не розв'язати проблему високої концентрації банківських послуг у великих державних гравців. Для прикладу розглянемо можливість продажу АТ КБ «ПриватБанк», оскільки він визначає найбільшу концентрацію CR-1=31,9% на ринку у 2023 році, яка межує з умовами монополізації ринку: CR-1≥35% [59]. Тому доцільно було б розділити АТ КБ «ПриватБанк» (великі державні банки) на 2-3 середніх за розмірами банки, а потім вже продавати після такого зменшення банки новим українським власникам. Якщо АТ КБ «ПриватБанк» поділити на 3 банки, то ступінь монополізації ринку зміниться в кращу сторону (таблиця 3.12), показник ЗМБ стане 1,57.

Продаж зменшених банків змінить показник державної монополізації СДМ: від 52,4% до 20,49%. Це означає, що ефективність ринку банківських послуг України підвищиться за цим показником.

Таблиця 3.12

Моделі покращення ефективності РБП України за рахунок поділу державного банку АТ КБ «ПриватБанк»

Рік аналізу	**Доходи 3-х перших банків, $Д_1+Д_2+Д_3$, млрд грн**	**Доходи всіх банків, Д, млрд грн**	**Концентрація, CR-3, %**	**ЗМБ, %**	**СДМ, %**
фактичні дані					
2023	146,440	291,680	50,20	0,996	52,40
модель реорганізації(поділу) АТ КБ «ПриватБанк» на 2 банки					
2023	123,82	291,680	42,45	1.17	20,49
модель реорганізації(поділу) АТ КБ «ПриватБанк» на 3 банки					
2023	93,06	291,680	31,9	1,57	20,49

Примітки.* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023

Джерело: сформульовано модель і розраховано автором

Показник запасу конкуренції банків. Дослідимо як поділ АТ КБ «ПриватБанк» і подальший продаж змінить конкуренцію на ринку. Нагадаємо що для 2023 року ми отримали значення показника ЗКБ=0,74 (тобто ЗКБ<1 і фактичного запасу на послаблення конкуренції немає) і встановили, що порушено умови конкуренції, оскільки показник конкуренції HHI на рівні 1350.

Алгоритм розрахунку показника Герфіндаля-Гіршмана через частки всіх суб'єктів господарювання на ринку наведено в оглядовому розділі 1 за формулами (1.8)–(1.9): $HHI = \sum_{i=1}^{N} K_i^2$, $К_i$ = 100% $Д_i$ / Д, де величина $Д_i$ – це дохід і-того банку, Д – доходи всіх банків на ринку.

Розглянемо частку саме АТ КБ «ПриватБанк» у 2023 році. Вона співпадає з показником концентрації К=CR-1=31,9%. Тому $К^2$=1017,61. Це значення є більшим за 1000. Отже, порушення умови конкуренції відбувається саме за рахунок АТ КБ «ПриватБанк», що підтверджує актуальність нашої пропозиції і наведеної моделі поділу.

Якщо поділити АТ КБ «ПриватБанк» на 2 банки, то замість величини $К^2$ в розрахунку показника HHI має з'явитись два доданки $К_1^2 + К_2^2$. Причому в моделі однакових маленьких банків $К_1$=$К_2$=15,95%, оскільки дохід банку в моделі ми поділили порівну. Тому $К_1^2 + К_2^2$=508,81. Це значення змінює ситуацію на краще. Аналогічно можна поділити АТ КБ «ПриватБанк» на 3 банки і, відповідно, поділити дохід на три складові. Результати такого моделювання наведено в таблиці 3.13.

Як бачимо, модель реорганізації(поділу) АТ КБ «ПриватБанк» на 3 банки дає значно кращі результати щодо підвищення ефективності. Водночас, слід звернути увагу, що наведені пропозиції поділу і продажу державних банків не змінюють **показників банківського проникнення, інвестицій банків** у реальний сектор економіки, не збільшують **податкових надходжень.**

Дані свідчать, що показники проникнення та інвестицій не суттєво відрізняються від граничних значень, що відповідають умовам ефективності.

Найбільш проблематичним в цьому сенсі є показник **податкових надходжень**, який майже в 2 рази відрізняється від того, що має бути за формулою (3.24). У 2023 році ЧПБ=0,85% в той час, коли умова ефективності ЧПБ≥1-2%.

Таблиця 3.13

Моделі покращення ефективності РБП України за рахунок поділу державного банку АТ КБ «ПриватБанк»

Рік аналізу	**$К^2$**	**$К_1^2 + К_2^2$**	**$К_1^2 + К_2^2 + К_3^2$**	ННІ	ЗКБ
фактичні дані					
2023	1017,61	-	-	1350	0,74
модель реорганізації(поділу) АТ КБ «ПриватБанк» на 2 банки					
2023	-	508,81	-	841,2	1,19
модель реорганізації(поділу) АТ КБ «ПриватБанк» на 3 банки					
2023	-	-	339,2	671,6	1,49

Джерело: сформульовано модель і розраховано автором

* Дані за 2023 рік розраховано на дату 31.12.2023 за допомогою апроксимації фактичних даних і темпів показників станом на 01.12.2023

Іншими словами, для досягнення ефективності прибутки банків мають бути майже в 2 рази більшими, ніж фактичні в 2023 році (тобто, на рівні Пр=172,46 млрд грн для ЧПБ≥1%). Необхідні додаткові надходження оцінюються на рівні 25,48 млрд грн.

Інша можливість полягає у збільшенні ставки податку на прибуток для банків. Легко порахувати, якою має бути ставка податку на прибуток, щоб ринок банківських послуг став ефективним. Нагадаємо, що у 2023 році прибуток банків становив Пр=146,98 млрд грн, доходи Зведеного бюджету $Д_{ЗБ}$=3104, 36 млрд грн. Тоді рівняння для визначення мінімальної ставки податку матиме вигляд:

$$1\% \approx 100\% \times Пр / (Д_{ЗБ} + х\ Пр) \quad \text{або} \quad х = Д_{ЗБ} / (99Пр) \qquad (3.26)$$

Для ЧПБ≥2% подібним чином напишемо вираз для ставки податку:

$$2\% \approx 100\% \times Пр /(Д_{ЗБ} + x\ Пр) \quad або \quad x = Д_{ЗБ} / (49Пр) \qquad (3.27)$$

Розв'яжемо рівняння (3.26)-(3.27). Отримаємо для 2023 року відповіді:

$$x = 21{,}3\% \text{ для ЧПБ}\geq 1\% \text{ і } x = 43{,}1\% \text{ ЧПБ}\geq 2\%.$$

Таким чином, підвищення ефективності ринку можливе:

і) за рахунок збільшення ставки податку на прибуток банків від 18% до 21-43% за незмінному прибутку;

іі) за умов збереження ставки податку на прибуток на рівні 18% і збільшення обсягу прибутків до 146,98 - 172,46 млрд грн.

Такий висновок корелює з тим, що відбувається останнім часом в умовах воєнного стану і наявного дефіциту бюджету.

У 2023 році відбулися ключові зміни стосовно ставки податку на прибуток для банків, яку вирішили підвищити з 1 січня 2024 року із 18% до 25%. Хоча 2023 рік завершено, однак в законопроекті запроваджено норму, яка встановлює підвищену ставку податку на прибуток для 2023 року – 50%. Фактично ця норма застосовується ретроспективно. Причиною такого рішення є дефіцит бюджету і слабка участь банків в дохідній частині бюджету. Додаткові надходження до бюджету від підвищення податку для банків також оцінюються на рівні 25 млрд грн за 2023 рік [198]. Можна оцінити таку пропозицію комітету Верховної ради України і визначити, як зміниться показник ЧПБ: приміром для 2023 року отримаємо ПНБ(2023)=51 млрд грн, $Д_{ЗБ}$=3129,306 млрд грн, ЧПБ=1,6%. Отже, цього достатньо для забезпечення ефективності РБП. Тому підвищення ставки податку на прибуток для банків до рівня 25% виглядає виправданим в нинішніх умовах.

У результаті реалізації наведених пропозицій ефективність функціонування РБП України буде значно покращено (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг в результаті реалізації практичних рекомендацій дисертації

№	Назва КПЕ, одиниці вимірювання	Критерії ефективності	Оцінка до пропозицій	Оцінка після реалізації пропозицій
1	Відсоток українських банків (ВУБ), %	ВУБ→max=90%, ВУБ ≥ 50%	57,14 (+)	57,14 (+)
2	Показник державної монополізації (СДМ), %	СДМ → min=10%, СДМ ≤ 35%	52,40 (–)	20,49 (+)
3	Запас монополізації банків (ЗМБ), одиниць	ЗМБ → max, ЗМБ>1	0,996 (–)	1,57 (+)
4	Запас конкуренції банків (ЗКБ), одиниць	ЗКБ → max, ЗКБ>1	0,74 (–)	1,49 (+)
5	Ємність банківських послуг (η), %	η → max, η ≥ 10%	5,46 (–)	5,46 (–)
6	Показник інвестицій банків (ПІБ), %	ПІБ → max, ПІБ ≥ 35%	26,81 (–)	26,81 (–)
7	Частка податкових надходжень від банків до Зведеного бюджету (ЧПБ), %	ЧПБ>1% 0,21 Пр <ПНБ<0,43 Пр	0,86 (–)	1-2% (+)

Джерело: сформульовано модель і розраховано автором

Висновки до розділу 3

1. Розроблено методологію оцінювання ринкової позиції банку, яка спрямована на удосконалення положень Закону України «Про захист економічної конкуренції» в частині визначення конкурентної позиції банку і ринкової частки суб'єкту ринку. Кількість запропонованих параметрів оцінювання і показників конкурентної позиції банка дорівнює 8-ми. Запропоновано інтегральний показник конкурентної позиції банку, Ксер, який має бути максимальним для кращої позиції.

Апробовано підхід на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: «А-БАНК», банк «ВОСТОК», «ТАСКОМБАНК», ПУМБ, банк «Південний». Лідером в наведеному переліку є ПУМБ. Він у 2,75 разів

випереджає другого в наведеному переліку конкурента «А-БАНК» (Ксер=0,91) і у 4,24 рази випереджає останнього в нашому переліку «ВОСТОК» (Ксер=0,59). Найгірша конкурентна позиція на ринку в наведеному переліку у банку «ВОСТОК»: Ксер=0,59 і він займає 5-ту позицію.

Підхід може слугувати інструментом для управління банком. Він показує шляхи конкурентної боротьби банку. Покращення конкурентної позиції банку стає рушійною силою розвитку всього ринку банківських послуг.

2. Запропоновано шляхи підвищення ефективності функціонування і подальшого розвитку ринку банківських послуг за допомогою розробки системи ключових показників і визначено критерії високої ефективності РБП. Підхід використовує 7 показників КПЕ для державних уповноважених органів:

- відсоток українських банків,
- ступінь державної монополізації,
- запас монополізації банків,
- запас конкуренції банків,
- показник банківського проникнення або ємність банківських послуг,
- показник інвестицій банків у економіку,
- показник податкових надходжень від банків до Зведеного бюджету.

3. Систематизація даних і розрахунки КПЕ для РБП України виявили, що у 2023 році умови забезпечення ефективності реалізовані лише для одного КПЕ: відсоток українських банків. В роботі подано пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку ринку банківських послуг за допомогою ключових показників. По-перше, обґрунтовано доцільність зменшити кількість державних банків таким чином, щоб загальна частка державних банків становила менше 35%. Це може бути досягнуто шляхом прямого продажу великих державних банків. По-друге, аргументовано доцільність продажу лише резидентам України, щоб показник відсотку українських банків не зменшився. По-третє, запропоновано розділити великі державні банки на 2-3 середніх за розмірами банки, а потім вже продавати після такого зменшення банки новим українським власникам. Показано, що

найкращим кандидатом для продажу є АТ КБ «ПриватБанк». Доведено, що оптимальним рішенням є поділ на 3 банки, коли концентрація CR-3 впаде з 50,2% до 31,9%, ступінь монополізації ринку ЗМБ стане 1,57, а показник державної монополізації СДМ зміниться від 52,4% до 20,49%. Поділ АТ КБ «ПриватБанк» на 3 банки і подальший продаж змінить конкуренцію на ринку так, що індекс Герфіндаля-Гіршмана зменшиться від 1350 до 671,6.

4. На основі кількісних розрахунків показника податкових надходжень показано, що підвищення ефективності ринку можливе: і) за рахунок збільшення ставки податку на прибуток банків від 18% до 21-43% за незмінному прибутку або іі) за умов збереження ставки податку на прибуток на рівні 18% і збільшення обсягу прибутків до 146,98 - 172,46 млрд грн. Такий висновок корелює з тим, що відбувається останнім часом в умовах воєнного стану і наявного дефіциту бюджету.

У 2023 році відбулися ключові зміни стосовно ставки податку на прибуток для банків, яку вирішили підвищити з 1 січня 2024 року із 18% до 25%. Хоча 2023 рік завершено, однак в законопроекті запроваджено норму, яка встановлює підвищену ставку податку на прибуток для 2023 року – 50%. Фактично ця норма застосовується ретроспективно. Причиною такого рішення є дефіцит бюджету і слабка участь банків в дохідній частині бюджету.

Основні висновки, положення та результати розділу опубліковані в працях автора [13; 188; 194] за списком використаних джерел, наведеним у дисертації.

ВИСНОВКИ

У дисертації по-новому вирішено важливе наукове завдання, що полягає поглибленні теоретичних засад, розширенні методичного інструментарію та розробленні практичних рекомендацій щодо розвитку ринку банківських послуг в Україні. Результати дослідження дали змогу сформулювати такі основні висновки:

1. На основі критичного огляду і систематизації досліджень удосконалено визначення поняття «ринок банківських послуг» з позицій теорії відритих систем і поведінкової економіки, згідно з яким ринок банківських послуг являє собою частину ринку фінансових послуг і є відкритим економічним середовищем щодо купівлі-продажу банківських послуг і продуктів, в якому наявні відповідні учасники такого ринку, виникають вхідні та вихідні фінансові потоки (присутні інвестиції або участь іноземного капіталу), формуються попит і пропозиція банківських послуг із задоволенням потреб учасників угод, формуються ціни на банківські послуги і продукти через процентні ставки і комісії за банківські послуги, задовольняються потреби покупців банківських послуг через можливість вибору альтернативних банківських послуг і надавачів банківських послуг і можуть виникати синергетичні ефекти, непередбачена поведінка учасників ринку.

2. Систематизовано склад учасників РБП, який, на відміну від існуючих, розмежовує основних учасників (клієнти-покупці, банки-продавці, філії іноземних банків та банківські групи), неосновних учасників (спеціалізованих небанківських фінансових установ-посередників і провайдерів окремих банківських послуг), інших допоміжних учасників (саморегулювні об’єднання клієнтів і банків). Аргументовано включення органів регулювання ринку з регулятивними повноваженнями і банківськими операціями до складу учасників РБП.

3. Поняття «банківська екосистема» є складовою фінансової екосистеми і відкритим економічним середовищем з приводу надання банківських послуг і продуктів з сукупністю учасників РБП і всієї системи, що охоплює групи користувачів послуг, провайдерів послуг, провайдерів інфраструктури та

технологій, суб’єктів державної політики (полісімейкерів), експертів, міжнародних та національних інвесторів. Учасники такої системи формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле. Взаємодія між собою в такому середовищі, об'єднання і спільна діяльність учасників системи задля задоволення потреб споживачів можуть приводити до синергетичних ефектів в фінансових результатах та непередбаченої колективної та індивідуальної поведінки учасників.

4. Аналіз трендів РБП засвідчив, що станом на січень 2024 року на РБП України працювали 63 банки, налічувалось 5138 відділень банків в Україні. Частка державних банків на ринку є домінуючою. Географічне розташування постачальників банківських послуг є неоднорідним. Набувають поширення он-лайн сервіси з віддаленого обслуговування. У 2023 році налічувалось понад 112 млн штук платіжних банківських карток. Зростає частка безготівкових розрахунків: у 2023році близько 93,5% від загальної кількості операцій із платіжними картками. Рівень непрацюючих кредитів NPL в кредитному портфелі банків України залишається високим (37,5% для 2023 року), причому близько 75% NPL припадає на державні банки. Дані за останні роки виявляють невисокий рівень участі РБП в формуванні ВВП країни, показник проникнення отримано на рівні 5,5%.

Через високий рівень ставок за депозитними сертифікатами НБУ та ОВДП банківські установи надають перевагу операціям з цінними паперами. Висока вартість кредитів є гальмуючим чинником розвитку РБП в частині надання кредитів.

Воєнний стан і складна ситуація в економіці зумовлюють проявам порушення умов Маастрихтського договору. Інтеграція українських банків до РБП ЄС дасть змогу зберегти українську економіку та розвивати торгівлю між Україною та ЄС.

5. У роботі виконано перевірку темпів зростання банків і залежності швидкості зміни активів і доходів банків від розміру згідно з правилом Гібрата. Отримані фактичні розподіли засвідчили нерівномірний розподіл банків за розмірами (три великі державні банки суттєво виокремлюються із загального ряду банків, що аналізуються), значні порушення безперервності в розмірах

(у 2023 році немає банків з інтервалах розмірів активів 40-50 млрд грн, 70-100 млрд грн, 400-800 млрд грн).

Виявлено, що в рамках макроекономічного опису і в межах періоду дослідження закон Гібрату для банків України не виконується: розподіли банків за розмірами активів та доходів не відповідають нормальному чи логнормальному розподілам. Водночас, виявлено тенденцію поступового наближення розподілів банків за доходами до логнормального типу і потенційну можливість подальшої реалізації закону Гібрата в майбутньому для доходів. У рамках ж мікроекономічного опису доведено можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, дія закону Гібрата для окремих банків вибірки: аналіз показав відсутність зв'язку фактичного приросту логарифму активів банків від фактичної величини логарифму активів за попередній рік.

6. У межах аналізу часової динаміки кількості банків, облікової ставки НБУ (за ставкою рефінансування банків), динаміки ВВП України в доларах США виявлено шокові зміни на РБП, зумовлені як регуляторними діями НБУ, так і воєнним станом. Обґрунтовано, що в останнє десятиліття РБП знаходиться під впливом різних за природою шоків і не встигає рефлексувати так, щоб почали повноцінно працювати ринкові механізми.

У рамках кореляційно-регресійного аналізу отримано емпіричні докази статистично значущих кореляцій між кількістю банків на ринку і результуючими показниками конкуренції, концентрації за доходами банків та банківського проникнення за кредитами, які виявляють, що економічному розвитку країни бракує підтримки з боку ринку банківських послуг.

РБП України є помірно концентрованим з проявами елементів монополізації: показники концентрації продовжують зростати, у 2023 році показник CR-3 перевищував норму монополізації 50%. Висновок щодо тенденції до поступового послаблення конкуренції банків підтверджується розрахунками показника конкуренції: у 2021 році індекс Герфіндаля-Гіршмана становив 1046, а в 2023 році – 1350**.**

7. Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг розглядається як позиція банку в порівнянні з іншими банками в частині надання

банківських послуг. За таким підходом в роботі розроблено методологію оцінювання ринкової позиції банку, яка удосконалює положення Закону України «Про захист економічної конкуренції». Кількість запропонованих параметрів оцінювання і показників конкурентної позиції банку дорівнює 8-ми: процентний дохід, комісійний дохід, кредитний портфель, депозитний портфель, кількість відокремлених підрозділів-філій, кількість договорів (клієнтів) або платіжних карток, рентабельність адміністративних витрат, частка працюючих кредитів. Запропоновано інтегральний показник конкурентної позиції банку для визначення місця банку у порівнянні позицій з конкурентами на ринку банківських послуг. Показники обрано стимуляторами, коли наявний прямий зв'язок між показником та оцінкою: чим більше значення показника, тим краще позиція банку на РБП.

Апробовано підхід на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: ПУМБ, «А-БАНК», банк Південний, банк «ВОСТОК», «ТАСКОМБАНК». Лідером в наведеному переліку є ПУМБ. Він у 2,75 разів випереджає найближчого конкурента «А-БАНК» і у 4,24 рази випереджає останнього в переліку «ВОСТОК».

Авторський підхід показує шляхи конкурентної боротьби банку, доцільності інтеграції з конкурентами задля підвищення ефективності бізнесу і подальшого розвитку. Покращення конкурентної позиції банку стає рушійною силою розвитку всього ринку банківських послуг.

8. У дисертації запропоновано систему ключових показників ефективності і визначено критерії високої ефективності РБП за результатами діяльності всіх банків. Запропонований підхід використовує 7 показників КПЕ для державних уповноважених органів: відсоток українських банків, ступінь державної монополізації, запас монополізації банків, запас конкуренції банків, показник банківського проникнення або ємність банківських послуг, показник інвестицій банків у економіку, показник податкових надходжень від банків до Зведеного бюджету. Систематизація даних і розрахунки КПЕ для РБП України виявили, що у 2023 році умови забезпечення ефективності реалізовані лише для одного КПЕ: відсоток українських банків.

9. В роботі подано пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку ринку банківських послуг за допомогою ключових показників. По-перше, обґрунтовано доцільність зменшення кількості державних банків таким чином, щоб загальна частка державних банків становила менше 35%. По-друге, аргументовано доцільність продажу державних банків лише резидентам України, щоб показник відсотку українських банків не зменшився. Найкращим кандидатом для продажу є АТ КБ «ПриватБанк» оскільки він визначає найбільшу концентрацію на ринку, яка межує з умовами монополізації ринку, а порушення умови конкуренції відбувається саме за рахунок АТ КБ «ПриватБанк»: частка індексу HHI становить 1017,6. Доведено, що фінансово оптимальним рішенням є поділ на 3 банки, коли концентрація CR-3 впаде з 50,2% до 31,9%, ступінь монополізації ринку стане 1,57, показник державної монополізації зміниться від 52,4% до 20,49%, індекс Герфіндаля-Гіршмана зменшиться від 1350 до 671,6.

По-третє, на основі кількісних розрахунків показника податкових надходжень показано, що підвищення ефективності РБП також можливе: і) за рахунок збільшення ставки податку на прибуток банків від 18% до 21-43% або іі) за умов збереження ставки податку на прибуток на рівні 18% і збільшення обсягу прибутків до 150 - 170 млрд грн. Такий висновок корелює з тим, що відбувається останнім часом в умовах воєнного стану і наявного дефіциту бюджету.

Джерелом подальшого розвитку РБП і всієї економіки для післявоєнного відновлення має стати кредитування. В цьому контексті аргументується доцільність програм полегшення умов кредитування населення, малого та середнього бізнесу, який постраждав від бойових дій, на повоєнне оновлення. Існує потреба у впровадженні програми відстрочки повернення кредитів для населення. Необхідним є продовження і покращення програми кредитування підприємств 5-7-9%. Необхідно знайти стимули, стабілізувати РБП і визначити такі процентні ставки, які б зацікавили юридичних осіб розвивати депозитні портфелі банків так, щоб кредитування набуло широкого поширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 01.02.2024)

2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text (дата звернення: 26.12.2023)

3. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 №3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text (дата звернення: 26.12.2023)

4. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 №1953-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text (дата звернення: 27.12.2023)

5. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18.11.1997 №637/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-bp#Text (дата звернення: 09.01.2024)

6. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України: Постанова правління Національного банку України №324 від 06.09.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#Text (дата звернення: 09.01.2024)

7. The World Trade Organization. General agreement on trade in services. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text (дата звернення: 09.01.2024)

8. Антимонопольний комітет України. Звіт про результати дослідження ринку банківських послуг у контексті порушення принципу конкурентного нейтралітету шляхом прийняття законодавчих та нормативно-правових актів, якими банки державного сектору наділяються виключними правами на

надання банківських послуг в окремих сегментах ринку банківських послуг. К. : Антимонопольний комітет України, 2020. 72 с.

9. Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с.

10. Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 320с.

11. Облікова ціна банківських металів. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates-metal (дата звернення: 09.01.2024)

12. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 №794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17#Text (дата звернення: 26.12.2023)

13. Шірінян А. С., Шірінян Е. А. Детермінанти ефективності функціонування ринку банківських послуг для держави. *Ефективна економіка.* 2020. №7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/11.pdf (дата звернення: 27.12.2023).

14. Шірінян Е., Шірінян А. Банківська екосистема: новий понятійний апарат банківської науки. *Облік і фінанси*. 2022, 2(96), С. 82-90.

15. Всеукраїнська громадська організацію «Асоціація захисту прав споживачів банківських та страхових послуг». URL: https://clarity-project.info/edr/38138294 (дата звернення: 27.12.2023).

16. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (дата звернення: 27.12.2023).

17. Про споживче кредитування: Закон України від 15.10.2016 № 1734-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text (дата звернення: 27.12.2023).

18. Про страхування: Закон України " від 07.03.1996 № 85/96-ВР із змінами і доповненнями . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр (дата звернення: 27.12.2023).

19. Wikipedia. Non-bank financial institution. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Non-bank_financial_institution (дата звернення: 27.12.2023).

20. Ю. Коваленко, Допоміжні фінансові корпорації на ринку цінних паперів України. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2 (2022). С. 117-129.

21. Волосович С. В. Краудлендінг у системі FinTech. *Економіка України*. 2018. № 9. С. 74-84.

22. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. (2021). Новини від 29.07.2021: Біржова торгівля стандартизованими товарами повинна бути прозорою та надійною. URL: https://www.nssmc.gov.ua/nktspfr-birzhova-torhivlia-standartyzovanymy-tovaramy-povynna-buty-prozoroiu-ta-nadiinoiu/

23. Вікіпедія. Біржа. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Біржа (дата звернення: 27.12.2023).

24. Підсумки воєнного року. NovaPay перевела рекордну кількість грошей і заплатила на 20% більше податків. 17 квітня 2023. Сайт NV.ua. URL: https://biz.nv.ua/ukr/markets/novapay-pidbila-pidsumki-roku-yak-pracyuvala-kompaniya-ta-yaki-rekordi-vstanovila-pid-chas-viyni-50318324.html (дата звернення: 27.12.2023).

25. Банківська система: підручник [у двох частинах]. Частина 1. Банківська система України та її економічні основи [текст] / колектив авторів за ред. проф. Л. В. Ширінян. К.: Видавництво Ліра, 2019. 412с.

26. Ткачук В. О. Маркетинг у банку: Навчальний посібник. Тернопіль: «Синтез-Поліграф», 2006. 225 с.

27. Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки: Монографія. К.: КНЕУ, 2008. 232 с.

28. Вікіпедія. Акт Шермана. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Sherman_Antitrust_Act_of_1890 (дата звернення: 27.12.2023).

29. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission (1997). Horizontal Merger Guidelines,. URL:

https://www.justice.gov/sites/default/files/atr/legacy/2010/08/19/hmg-2010.pdf (дата звернення: 28.12.2023).

30. Amel D. F., Kennickell A. B. and Moore K. B. Banking Market Definition: Evidence from the Survey of Consumer Finances. *Finance and Economics Discussion Series*. Federal Reserve Board, Washington D.C., 2008. 27 p.

31. Samuelson P., Nordhaus V. Economics. Nineteenth Edition. New York: Mc Graw Hill. 2010, 745 p.

32. Бондаренко Л. А. і Жук О. І. Ринок банківських продуктів і послуг: поняття та сегментація. *Ефективна економіка.* 2013. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2121 (дата звернення: 27.12.2023).

33. Дзюблюк О. В. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегія розвитку в Україні. *Банківська справа*. 2006. № 5-6. С. 23-35.

34. Лютий І. О., Солодка О. О. Банківський маркетинг [Підручник]. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 776 с.

35. Козій Н. С. Основні характеристики стану міжбанківського ринку в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2020. №2 (25). С. 375-383.

36. Головач А., Захожай Б., Головач Н. Банківська статистика [Навчально - методичний посібник]. Київ: КНЕУ, 2003. 161 с.

37. Герасимчук З. В., Гоманюк О. К. Розвиток регіональних ринків банківських послуг: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 324 с.

38. Federal Reserve Bank of San Francisco. Banking Markets in the Twelfth Federal Reserve District. 2019. May. 38p.

39. Amel D. F. and Starr-McCluer M. Market definition in banking: recent evidence. *The Antitrust Bulletin*. Spring 2002. pp. 63-88.

40. Tversky, A. and Kahneman, D. Advances in prospect theory: cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty* 1992, 5, pp. 297–323.

URL: https://link.springer.com/article/10.1007/BF00122574 (дата звернення: 27.12.2023).

41. Shirinyan A., Shirinyan L. Application of prospect theory to microinsurance based on contingent valuation approach for poor population in Ukraine. *Ekonomski Pregled – Economic Review* 2023, 74 (2). 300-332.

42. Wikipedia. Open system. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Open_system.

43. Шірінян Е.А., Шірінян Л.В. Ринок банківських послуг з позицій сучасної науки і законодавства. *Облік і фінанси*. 2023, 2 (100). 111-121.

44. Gurley J. G., Shaw E. S. Financial aspects of economic development. *American Economic Review*. 1955. № 45. С. 515–528.

45. Werner R. A. A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence. *International Review of Financial Analysis*. 2016. №46. С. 361–379.

46. Cecchetti S. G., Schoenholtz K. L. Money, Banking and Financial markets (4th ed.). USA. New York: McGraw-Hill Education, 2015. 753p.

47. Matthews K., Thompson J. The Economics of Banking. (3rd ed.). UK. Chichester: John Wiley and Sons, 2014. 352p.

48. Барановський О. І. Розвиток банківської системи України. К: Інститут економіки та прогнозування, 2008. 205 с.

49. Гетьманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344с.

50. Вплив глобалізації на розвиток банківської системи України / за редакцією Л. В. Кузнєцової. Одеса: Видавництво «Атлант», 2011. 516 с.

51. Банківська система України на шляху євроінтеграції : монографія / за редакцією С. А. Буковинського. Київ: Центр наукових досліджень НБУ, УБС НБУ, 2015. 496 с.

52. Савелко Т. В. Особливості банківської системи України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №22. С. 41-44.

53. Циганов С. А. Генезис банківських систем у трансформаційних економіках: структурно-функціональний аналіз : монографія. Київ: Академпрес, 2006. 412 с.

54. Ширінян А. С., Ширінян Л. В. Конкурентоспроможність ринку банківських послуг України: фактор масштабу. (частина 1). *Економіка України*. 2019. №2 (687). С. 37–48.

55. Ширінян А. С., Ширінян Л. В. Конкурентоспроможність ринку банківських послуг України: фактор масштабу. *Економіка України*. 2019. № 3(688). С. 35–51.

56. Національний банк України. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. 2021. 105с. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/strategy (дата звернення: 17.12.2022).

57. Національний банк України. Стратегія Національного банку України до 2025 року. 2021. 22с. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/strategy (дата звернення: 28.12.2023).

58. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1126 с.

59. Верховна Рада України. Закон України «Про захист економічної конкуренції» із змінами і доповненнями. *Голос України*. 2001. №37 від 27.02.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text (дата звернення: 05.01.2024).

60. Національний банк України. Оголошення: Розрахунковий центр із 1 липня 2021 року трансформується з банку в небанківську фінансову установу. 1 березня 2021. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozrahunkoviy-tsentr-iz-1-lipnya-2021-roku-transformuyetsya-z-banku-v-nebankivsku-finansovu-ustanovu (дата звернення: 05.08.2023).

61. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

62. Антимонопольний комітет України. Розпорядження №49-р від 05.03.2002 «Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text (дата звернення: 05.01.2024).

63. Ширінян Л. В. Динамічна модель фінансової стійкості страхової компанії. Розділ 6. Конкурентоспроможність страхового ринку України в

умовах активізації глобалізаційних процесів: колективна монографія / за матеріалами праць наукової групи і науковою редакцією д-ра екон. наук, проф. Л. В. Ширінян. К. : Видавництво Ліра-К, 2020. 404 с.

64. Верховна Рада України. Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України №1277 від 29 жовтня 2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 05.01.2024).

65. Ладиченко К. І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки. *Економічний простір*. 2015. № 95. С. 16–25.

66. Closed system. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Closed_system (дата звернення: 05.01.2024).

67. Госкомстат СССР. Статистический ежегодник. Народное хозяйство СССР в 1989 г. Москва: Финансы и статистика, 1990. 766с.

68. Вдовин М.Л., Котова О.В. Оцінювання та аналіз показників розвитку зовнішньоторговельної діяльності Білорусі. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 59-1. С. 24-30.

69. Портал про фінанси та інвестиції ТОВ «МінфінМедіа» (2024). Кількість банків в Україні 2008-2024. URL: https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count/ (дата звернення: 08.01.2024).

70. Гладких Д. М. Ключові проблеми капіталізації банківської системи України та напрями її зростання. *Бізнесінформ*. 2021. № 5. С. 327-333.

71. Приказюк Н., Сацюк М. Банки з іноземним капіталом в Україні: суперечності та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Частина 1. С. 183-191

72. Financial Supervision Authority. Information on the banking sector in 2020. Warsaw: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, 2021. 66p. URL: https://www.knf.gov.pl/knf/en/komponenty/img/Report_on_the_situation_in_the_banking_sector_in_2020_76899.pdf (дата звернення: 08.01.2024).

73. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 08.01.2024).

74. Асоціація Українських банків. URL: https://aub.org.ua/index.php/pro-asotsiatsiiu/pro-asotsiatsiiu (дата звернення: 08.01.2024).

75. Стратегія Національного банку України «Фінансова фортеця України». Національний банк України, 2023. 40с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=8 (дата звернення: 09.01.2024).

76. Wikipedia. Synergy. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Synergy (дата звернення: 09.01.2024).

77. Ткачук Н. Синергетичний ефект: економічна суть і феномен його виникнення у процесах консолідації банків. *Світ Фінансів*. 2009. 2 (19). С. 24-32.

78. Довгань Ж. М. Розвиток банківських екосистем: ризики і перспективи. *Інноваційна економіка*. 2019. 5-6. С. 158-164.

79. Детермінанта. Портал української мови та культури. Тлумачення СЛОВНИК.ua. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=детермінанта

80. Герасимчук З. В., Гоманюк О. К. Розвиток регіональних ринків банківських послуг: теорія, методологія, практика. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 324 с.

81. Вовк В. Я. Організація системи моніторингу зовнішнього середовища банку. *Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики»*. 2011. 1(10). URL: https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/624/630 (дата звернення: 05.01.2024).

82. Онищенко І. Ю., Пшенична А. А. Методичні підходи до визначення чинників забезпечення стійкості банківської системи України. *Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики».* 2011. 1(10). URL: https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/557/562 (дата звернення: 05.01.2024)

83. Покатаєва О. В., Давидкова Н. М. Підхід до оцінки розвитку ринку банківських послуг. *Економіка та держава*. 2014. № 8. С.22-26. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2014/7.pdf (дата звернення: 09.01.2024)

84. Macroprudential indicators of Financial system soundness. Evans O, Leone A. M., Mahinder G., Hilbers P. and others. *IMF Occasional paper 192*. Washington DC, 2000. 54p. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/op/192/OP192.pdf (дата звернення: 08.01.2024).

85. The Basel Committee on Banking Supervision. URL: https://www.bis.org/bcbs/index.htm (дата звернення: 27.12.2023)

86. Бандура О. Ефективність ринків і економічна ефективність: проблеми вимірювання і зв'язок з економічним циклом. *Економічна теорія*. 2015. № 2. С. 38-51.

87. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 234. С. 6-38.

88. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : монографія / [Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук Г. Т. Карчевої. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 279 с.

89. Claessens S. Laeven L. What drives bank competition? Some international evidence. *Journal of Money, Credit, and Banking*. 2004. 36. P. 563-583.

90. Panzar J.C., Rosse J. N. Testing for "Monopoly Equilibrium". *Journal of Industrial Economics*. 1987. 35. P. 443-456.

91. Shaffer S. Conduct in a banking monopoly. *Review of Industrial Organization*. 2002. 20. P. 221-238.

92. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. Horizontal Merger Guidelines, Issued: August 19, 2010. URL : http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010. (дата звернення: 09.01.2024)

93. European Commission. Guidelines on the assessment of horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings. *EU Publications: Official Journal C* 031, 2004. 05/02. P. 0005-0018.

94. Ефект. Академічний тлумачний словник. URL: http://sum.in.ua/s/efekt

95. Урсул А. Д. Методология науки: деятельностный подход и концепция эффективности. Проблема эффективности в современной науке (Методологические аспекты). Кишинев: Изд-во Штиинца, 1985. 256 с.

96. Рикардо Д. Начала политической экономики и податного обложения. М.: Госиздат, 1929. 368 с.

97. Перерва П.Г. Ефективність як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2018. № 15 (1291). С. 137-143.

98. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М.: Дело ЛТД, 1995. 865с.

99. Fama E. Market efficiency, long-term returns, and behavioral finance. *Journal of Financial Economics*. 1998. No. 49. P. 283-306.

100. Wikipedia. Performance indicator. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Performance_indicator. (дата звернення: 08.01.2024)

101. Drucker F. P. Management: Tasks, Responsibilities and Practices. Truman Talley Books - E.P. Dutton, 1986, 553 p.

102. Коваленко В.В., Вербицька Я. Є. Оцінка ефективності функціонування банківської системи в умовах поглиблення глобалізаційних процесів. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=953 (дата звернення: 10.01.2024)

103. Ширінян Л. В., Ширінян А. С. Конкурентоспроможність ринку банківських послуг України: фактор суперництва, тенденції та результати. *Економіка України*. 2019. № 6 (691). С. 18-38.

104. Лєонов С., Васильєва Т., Буряк А. Ефективність банківського бізнесу в Україні: стохастичний фронтірний аналіз. *Вісник Національного банку України*. 2013. №6. С. 19-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_6_10

105. Федишин М., Жаворонок А., Абрамова А. Основні тенденції ринку банківських послуг: кредитний та депозитний акцент. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. №4(20). С. 412-425. URL: http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204806/204748 (дата звернення: 10.01.2024)

106. Крупка І.М Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2012. №6. С. 168-175.

107. Azarenkova G., Dziubliuk O., Korneev V., Golovko O, Onishchenko I. Diagnostics of Transparency of Ukrainian Banking Institutions Using Multivariate Analysis Methods. *Scientific Horizons*. 2022. 25(8). 85-105. DOI: 10.48077/scihor.25(8).2022.85-105.

108. Ширінян Л.В., Ширінян А.А. Ключові показники ефективності функціонування страхового ринку для держави. *Бізнес Інформ*. 2019. №8. С. 158-164. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-8_0-pages-158_164.pdf (дата звернення: 10.01.2024)

109. Іванов С., Ганзюк С. Тенденції розвитку вітчизняного ринку банківських послуг. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2020. № 1 (1). С. 67-75.

110. Дзюблюк О., Луців Б., Чайковський Я. Сучасний розвиток ринку платіжних карток у цифровій економіці. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. 6(47). P. 51–64.

111. Giebmann S. Money, credit, and digital payment 1971/2014: from the credit card to Apple pay. *Administration and Society*. 2018. № 50(28). P. 1259-1279.

112. Dick A. A. Market Size, Service Quality, and Competition in Banking. *Journal of Money, Credit and Banking*. 2007. Vol. 39, No. 1 (2). P. 49-81.

113. Черкашина Е.Ф., Сотник О.О. The relationship of the deposit base of banks in Ukraine with macroeconomic indicators. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. 3(214). P. 34-40.

114. Капущак В. В. Фактори впливу на конкурентоспроможність банківського сектору на тлі кризових явищ національної економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Випуск 14, частина 1. С. 201-205.

115. Береславська О. І. Банківський сектор України: аналіз чинників неплатоспроможності, банкрутства та ліквідації банків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. № 29(57). С. 43–49.

116. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2023 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku (дата звернення: 10.01.2024)

117. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення: 11.01.2024).

118. Шірінян Е.А, Коваленко Ю.М. Розвиток ринку банківських послуг України на сучасному етапі еволюції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. 12. С.5-19.

119. Treaty on European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1992. 253p. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (дата звернення: 25.12.2023).

120. Коваленко Ю. М. Етапи інституційних трансформацій у банківській системі на теренах України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2015. Випуск 28. С. 119-124.

121. Національний банк України. Нові підходи НБУ до визначення непрацюючих активів/кредитів. Київ, травень 2017. 10с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NPL_pr_2017-05-10.pdf?v=4 (дата звернення: 11.01.2024).

122. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Прес-реліз. Сума вкладів фізосіб в банках України зросла до 1,17 трлн грн. 26.12.2023. URL: https://www.fg.gov.ua/articles/56819-suma-vkladiv-fizosib-v-bankah-ukrani-zrosla-do-1-17-trln-grn.html (дата звернення: 11.01.2024).

123. Національний банк України. Облікова ставка Національний банку. URL: https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish (дата звернення: 11.01.2024).

124. Національний банк України. Первинний ринок ОВДП. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/primary-ovdp-chart (дата звернення: 12.01.2024).

125. Національний банк України. Наглядова статистика. Дані. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1 (дата звернення: 15.01.2024).

126. Ширінян Л. В., Ширінян А. С. Методологія комплексної оцінки відкритості ринків банківських і страхових послуг України. *Економіка України*. 2017. 12 (673). С.34-51.

127. Supervisory Banking Statistics – European Central Bank. URL: https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html (дата звернення: 11.01.2024).

128. Global Financial Development Database - World Bank Group. URL: https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development (дата звернення: 11.01.2024).

129. Верховна Рада України. Закон України «Про платіжні послуги». 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (дата звернення: 12.01.2024).

130. Добровольська К. Обов'язкове встановлення POS-терміналів з 1 січня 2024 року: кого стосується. Канал 24. Бізнес. 18 грудня 2023. URL: https://24tv.ua/business/pos-terminali-stanut-obovyazkovimi-1-sichnya-2024-roku-komu-potribno_n2454622 (дата звернення: 11.01.2024).

131. Вікіпедія. Нормальний розподіл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нормальний_розподіл (дата звернення: 15.01.2024).

132. Вікіпедія. Логнормальний розподіл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Логнормальний_розподіл (дата звернення: 16.01.2024).

133. Карташов М.В. Імовірність, процеси, статистика: Посібник. К.: Видавничополіграфічний центр 'Київський університет', 2008. 494 с.

134. Gibrat R. Les Inegalite Economiques. Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1931. 296p.

135. Mansfield E. Entry, Gibrat's Law, Innovation, and the Growth of Firms. *American Economic Review*. 1962. 52, 1023-1051.

136. Calvo J.L. Testing Gibrat's Law for Small, Young and Innovating Firms. *Small Business Economics*. 2006. 26, 117-123.

137. Farinas J.C., Moreno L. Firms' Growth, Size and Age: A Nonparametric Approach. *Review of Industrial Organization*. 2000. 17 (3). 249–265.

138. Jovanovic B. Selection and Evolution of Industry. *Econometrica*. 1982. 50. 649-670.

139. Simon H.A., Bonini C.P. The Size Distribution of Business Firms. *American Economic Review.* 1958. 48 (4). 607–617.

140. Daunfeldt S.O. and Elert N. When is Gibrat's law a law? *Small Business Economics*. 2013. 41. 133–147

141. Lotti F., Santarelli E., Vivarelli M. Defending Gibrat's Law as a Long-Run Regularity. Bonn. Germany: Institute for the Study of Labor (IZA). *Discussing Papers*. 2007. April. № 2744. 26p.

142. Singh A., Whittington G. The Size and Growth of Firms. *Review of Economic Studies*. 1975. 42 (1). 15–26.

143. Chen J.-R., Lu W.-C. Panel Unit Root Test of Firm Size and its Growth. *Applied Economics Letters*. 2003. 10 (4). 343–345.

144. Hashemi F. Dynamics of Income Distribution - A Diffusion Analysis. *Theoretical Economics Letters*. 2011. 1. 33-37.

145. Національний банк України. Показники фінансової діяльності банків. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Aggregation_new.zip (дата звернення: 15.01.2024).

146. Ощадбанк. Показники діяльності. URL: https://www.oschadbank.ua/pokazniki-dialnosti (дата звернення: 15.01.2024).

147. Приватбанк. Фінансова звітність. URL: https://privatbank.ua/about/finansovaja-otchetnost (дата звернення: 05.02.2024).

148. Райффайзен Банк. Звіти: річні звіти. URL: https://raiffeisen.ua/documents/zviti-banku/richni-zviti (дата звернення: 05.02.2024).

149. ПУМБ. Річні звіти. URL: https://about.pumb.ua/finance/annual_reports (дата звернення: 05.02.2024).

150. Банк Восток. Фінансові звіти. URL: https://bankvostok.com.ua/about/financial-reports#/ (дата звернення: 05.02.2024).

151. Глобус Банк. Річні звіти. URL: https://globusbank.com.ua/ua/godovie_otcheti.html (дата звернення: 05.02.2024).

152. Шірінян Е. А. Особливості розвитку ринку банківських послуг України: ефект розміру банку і закон Гібрата. *Бізнес-Інформ*. 2023, 12. С. 278–287.

URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-12-278-287 (дата звернення: 05.02.2024).

153. Вікіпедія. Шок. https://uk.wikipedia.org/wiki/Шок_(значення)

154. Вікіпедія. Чарльз Френсіс Ріхтер. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чарльз_Френсіс_Ріхтер (дата звернення: 05.02.2024).

155. Геологічний словник. Магнітуда землетрусу. URL: https://Geodictionary.Com.Ua/Node/3131 (дата звернення: 05.02.2024).

156. Bloom N. The impact of uncertainty shocks. *Econometrica*. 2009. № 77(3). P. 623– 685.

157. Швець С.М. Оцінка впливу сукупних бюджетних витрат на темпи економічного зростання України. *Економіка і прогнозування*. 2012. С. 35-46.

158. Barro R. Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*. 1991. № 106. P. 407–443

159. Dar A., AmirKhalkhali S. Government size, factor accumulation, and economic growth: evidence from OECD countries. *Journal of Policy Modeling*. 2002. № 24. P. 679–692.

160. Портал про фінанси та інвестиції ТОВ «МінфінМедіа». Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2024. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/ (дата звернення: 05.02.2024).

161. Версаль Н. І. Фінансові шоки в банківській системі України: теорія, практика та шляхи адаптації: монографія. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 470 с.

162. Zholud, O., Lepushynskyi, V., Nikolaychuk, S. The Effectiveness of the Monetary Transmission Mechanism in Ukraine since the Transition to Inflation

Targeting. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2019. 247. P. 19-37. https://journal.bank.gov.ua/en/article/2019/247/02 (дата звернення: 06.02.2024).

163. Friedman M., Schwartz A.J. Money and Business Cycles. In Book: Money in Historical Perspective. (editor Anna J. Schwartz). University of Chicago Press, 1987. P. 24-77. URL: https://www.nber.org/system/files/chapters/c7496/c7496.pdf (дата звернення: 05.02.2024).

164. Кубатко О.В. Причини та фактори виникнення флуктуацій в еколого-економічних системах. *Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища*. 2017. Випуск 18. С.390-395.

165. Wikipedia. Heinrich Triangle. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_William_Heinrich (дата звернення: 05.02.2024).

166. Wikipedia. Accident triangle. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Accident_triangle (дата звернення: 06.02.2024).

167. Gordon F. and Risley D. Health and Safety Executive. The cost to Britain of workplace accidents and work-related ill health in 1995/96 . p. 32. Second edition, 1999. The Office of Public Sector Information, Richmond. URL: https://www.hse.gov.uk/pUbns/priced/hsg101.pdf (дата звернення: 06.02.2024).

168. Bellamy Linda J. Exploring the relationship between major hazard, fatal and non-fatal accidents through outcomes and causes. *Safety Science*. 2015. Volume 71, Part B. P. 93-103.

169. The universal marketing dictionary. URL: https://marketing-dictionary.org/c/competitive-position/ (дата звернення: 06.02.2024).

170. CEOpedia - comprehensive online encyclopedia. The universal marketing dictionary. URL: https://ceopedia.org/index.php/Competitive_position (дата звернення: 06.02.2024).

171. Антимонопольний комітет України. URL: https://amcu.gov.ua/ (дата звернення: 07.02.2024).

172. Кулінічев П.К. Оцінка факторів впливу на конкурентну позицію підприємства. *Вісник Національного технічного університету "Харківський*

політехнічний інститут". Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. 2013. № 45(1018). С. 69-75.

173. Іонін М.Є. Параметри оцінки конкурентної позиції страхової компанії. *Финансы, учет, банки*. 2014. № 1 (20). С. 137-144.

174. Weiss M. A. International P/L Insurance Output, Input and Productivity Comparisons. *Geneva Papers on Risk and Insurance Theory*. 1991. № 16. P. 179–200.

175. Eling M., Huang W. An Efficiency Comparison of the Non-life Insurance Industry in the BRIC Countries. *Working papers on risk management and insurance.* University of St. Gallen. Institute of Insurance Economics. 2011. № 94. 32p.

176. Національний стандарт України. ДСТУ ISO:9000:2015. Системи управління якістю. Вимоги. Видання офіційне. Київ: УкрНДНЦ, 2016. 45 с.

177. Національний стандарт України. ДСТУ ISO:9001:2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Видання офіційне. Київ: УкрНДНЦ, 2016. 22 с.

178. Пась Я.І. основні показники ефективності управління розвитком банківського бізнесу в Україні. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Секція 4. Гроші, фінанси і кредит*. 2021. Випуск 42. С. 72-80.

179. Ткаченко Н., Рябоконь Н. Ефективність системи реалізації страхових продуктів у діяльності банка. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. № 1. С. 122-133.

180. Внукова Н.М., Мамедова Е.Р. Теоретичні аспекти визначення сутності конкурентоспроможності страхових компаній. *Ефективна економіка*. 2020. №4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7799 (дата звернення: 25.12.2023).

181. Левченко В.П. Теоретико-прагматичні підходи до формування конкурентоспроможності банка. *Світ фінансів*. 2013. №1. С. 169-174.

182. Цобер І.Ю. Аналіз підходів до оцінювання конкурентоспроможності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 6. С. 151–155.

183. Приступа Л.А., Харчук О.Б. Концептуальні засади конкурентоспроможності страхової компанії в сучасному ринковому середовищі. *Економіка і суспільство*. Випуск №13. 2017. С. 1201-1206.

184. Шевцова, О. Й. Портянова О.В. Конкурентна позиція банку: оцінка за видами діяльності. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*. 2015. Том 21. № 1. С. 212-219.

185. Береславська О.І., Федун І.В. Рейтингова оцінка діяльності банку як інструмент визначення його надійност. *Інфраструктура ринку*. 2023. 74. С.131-137.

186. Ширінян Л. В. Рейтингова система і рейтинг-оцінка фінансової стійкості страхових компаній України. *Світ Фінансів*. 2007. Вип. 2 (11). С.152-163

187. Романенко Є. Дискантне (публічне) рейтингування суб'єктів страхового бізнесу. *Персонал.* 2007. № 3. С. 24-27.

188. Ширінян Е. А. Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг України. *Світ Фінансів*. 2023. 4 (77). С. 95-107.

189. А – БАНК. Звіти: Річні звіти. URL: https://a-bank.com.ua/about/reports (дата звернення: 15.02.2024).

190. Банк ПІВДЕННИЙ. Звітність. URL: https://bank.com.ua/reporting (дата звернення: 15.02.2024).

191. ТАСКОМБАНК. Показники діяльності банку. URL: https://tascombank.ua/docs/#5b976f556302a0551a05862b (дата звернення: 15.02.2024).

192. Kolodiziev O., Krupka O. M., Shulga N. et al The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks. *Banks and Bank Systems*. 2021. Volume 16. Issue 1. P. 81-91.

193. Колодізєв О., Геріч Д. Аналіз сучасних тенденцій розвитку ринку платіжних карток України. *Банківська справа*. 2022. № 1-2 (156). С. 66-91.

194. Лисенок О. В., Ширінян Л. В., Ширінян Е. А. Оцінка економічної ефективності операцій банку з цінними паперами (на прикладі АТ «Ощадбанк»). *Фінанси України*. 2021. 4. С. 48-64.

195. Фурман В. Як налаштувати фінансову систему держави на розвиток економіки. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/371623_yak_nalashtuvati_finansovu_sistemu.html (дата звернення: 15.02.2024).

196. Виконання Державного бюджету. Офіційний сайт Державної казначейської служби України URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2019 (дата звернення: 15.02.2024).

197. Портал про фінанси та інвестиції ТОВ «МінфінМедіа». Доходи зведеного бюджету України в 2023 р. 31.01.2024. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/income/ (дата звернення: 01.02.2024).

198. Вінокуров Я. Надподатки на надприбутки: чому держава оподатковує банки "заднім числом" і що це змінить? *Економічна правда. Електронне видання.* 22 листопада 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/11/22/706863/ (дата звернення: 08.02.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінка економічної ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами

Оскільки банки за допомогою цінних паперів (ЦП) перерозподіляють фінансові потоки на РБП, то ефективність відповідних операцій стає актуальним предметом наукового пошуку. Використання таких операцій дає можливість не лише отримати прибуток, а й підтримати ліквідність і, за необхідності, та залучати додаткові фінансові потоки у банк.

Метою представленого матеріалу є удосконалення методології оцінювання ефективності операцій банку з цінними паперами на основі систематизації та узагальнення підходів і апробації підходу на прикладі АТ «Ощадбанк». Результати роботи стосуються не РБП, а мікроекономічного аналізу стану банку і банківським операціям з цінними паперами, саме тому результати не виведено в наукову новизну і є доповняльними.

Методологія дослідження. Для аналізу і розрахунків ми вводимо наступні скорочення ЦП для цінних паперів і відповідні позначення для відомих економічних величин:

- ПЦП – обсяг портфеля цінних паперів, млн грн;
- А – активи, млн грн;
- ДЦП – доходи від операцій з цінними паперами, млн грн;
- ПВД – процентні витрати за строковими депозитами, млн грн;
- Д – сума строкових депозитів, млн грн;
- ЧП – чистий прибуток банку, млн грн. (або прибуток, одержаний від операцій з ЦП);
- РЦП – резерв під операції з цінними паперами, млн грн;
- ВК – власний капітал банку, млн грн;
- БЦП – сума випущених банком боргових цінних паперів, млн грн;
- З – зобов’язання банку, млн грн;

- $ПВ_{БЦП}$ – процентні витрати за борговими цінними паперами, млн грн;
- АК – акціонерний капітал, млн грн.

Систематизація даних і публікацій дає змогу сформулювати дев'ять найбільш значущих показників для такого аналізу разом з відповідними рекомендованими значеннями (табл. А.1).

Таблиця А.1

Перелік обраних показників економічної ефективності операцій банку з цінними паперами

№	**Назва показника** (одиниці вимірювання)	**Формула розрахунку**	**Рекомендоване значення, %**	**Напрям бажаних змін ↑ або ↓**
1	Відсоток портфеля ЦП в активах банку, %	100% ПЦП / А	25	↑
2	Середня дохідність портфеля ЦП, %	100% ДЦП / ПЦП	7	↑
3	Вартість залучених депозитних коштів, %	100% ПВД / Д	10	↓
4	Прибутковість портфеля ЦП, %	100% ЧП / ПЦП	2	↑
5	Ризик портфеля ЦП (відсоток резервів під операції з ЦП), %	100% РЦП / ПЦП	3	↓
6	Коефіцієнт захищеності портфеля ЦП, %	100% ВК / ПЦП	20	↑
7	Відсоток боргових ЦП у зобов'язаннях банку, %	100% БЦП / З	15	↑
8	Середня вартість залучених боргових ЦП, %	100% $ПВ_{БЦП}$ / БЦП	10	↓
9	Прибутковість акціонерного капіталу, %	100% ЧП / АК	15	↑

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел

Слід зауважити, що в певних випадках автори були змушені розраховувати показники на основі подібних аналогів, оскільки у доступній звітності банків не має відповідних даних. Приміром, авторами використано «прибутковість портфеля ЦП» на основі загального чистого прибутку банку, а не прибутку, одержаного від ЦП.

Методологія оцінювання передбачає виконання відповідного алгоритму розрахунків і послідовність дій:

- етап 1) визначення і аналіз обраних показників за фактичними даними на ринку (або для певного банку);

- етап 2) нормативні співвідношення між темпами росту обраних показників;

- етап 3) побудова матриці нормативних і рекомендованих співвідношень;

- етап 4) розрахунок фактичних абсолютних значень і фактичних темпів росту обраних показників;

- етап 5) побудова матриці фактичних співвідношень між темпами росту обраних показників;

- етап 6) побудова матриці відповідності фактичних і нормативних співвідношень між темпами росту обраних показників;

- етап 7) обчислення фактичного узагальнюючого показника і порівняння фактичного результату з середнім (або нормативним) узагальненим показником.

Перейдемо до оцінювання економічної ефективності операцій банку з ЦП на прикладі українського державного банку АТ «Ощадбанк». Дані свідчать, що приблизно 90% портфеля цінних паперів вітчизняних банків – це ОВДП, а для АТ «Ощадбанк» питома вага ОВДП є високою, оскільки такі цінні папери є надійними і державними. Решта коштів портфелю цінних паперів, як правило, є вкладеннями коштів в акції та облігації приватних підприємств.

АТ «Ощадбанк» має лідируючі позиції на ринку корпоративних цінних паперів і є первинним дилером на ринку державних цінних паперів України, на рахунках якого ОВДП обліковуються винятково в електронному вигляді. Інформація щодо дат проведення аукціонів, термінів погашення та валюти ОВДП зазначена в «Графіку розміщення облігацій внутрішньої державної позики» на сайті Міністерства фінансів.

Для уникнення плутанини, зауважимо, що в поданому нижче тексті йдеться загалом про цінні папери (а не лише про ОВДП) – і емітовані банком, і придбані. Здійснимо поетапний аналіз.

Етап 1. Розрахуємо зазначені вище показники у динаміці та здійснимо їх аналіз за даними АТ «Ощадбанк» (табл. А.2).

Таблиця А.2

Розрахункові показники економічної ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами

Показник	*2012*	*2013*	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*
Відсоток портфеля ЦП в активах банку, %	12,11	32,70	30,13	40,65	45,01	51,26	53,90	45,93
Середня дохідність портфеля ЦП, %	13,78	9,11	11,39	9,63	8,57	7,50	8,03	7,86
Вартість залучених депозитних коштів, %	11,78	11,95	11,55	12,11	13,50	12,67	11,87	11,87
Прибутковість портфеля ЦП, %	6,56	2,14	-26,7	-18,9	0,49	0,47	0,14	0,22
Ризик портфеля ЦП (відсоток резервів під операції з ЦП), %	10,76	3,89	1,13	1,86	1,57	0,26	1,01	0,17
Коефіцієнт захищеності портфеля ЦП, %	175,9	57,75	51,35	11,37	16,62	26,09	15,81	17,10
Відсоток боргових ЦП у зобов'язаннях банку, %	9,02	11,87	18,41	19,44	17,15	17,05	17,32	7,97
Середня вартість залучених боргових ЦП, %	8,39	7,73	6,46	8,09	8,76	8,93	8,35	10,75
Прибутковість акціонерного капіталу, %	4,50	4,07	-33,2	-40,7	1,33	1,12	0,32	0,51

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Як свідчать дані таблиці А.2, протягом 2012 – 2019 рр. частка портфеля цінних паперів АТ «Ощадбанк» в активах в середньому становила 40%, причому найвище її значення спостерігається у 2018 р. – 53,90%, а найнижче – у 2012 р. – 12,11% (рис. А.1). Зокрема, портфель цінних паперів у 2017 р. зріс майже у 12 разів, порівняно з 2012 р, і становив 119872 млн грн. Починаючи з 2017 р. і до кінця 2019 р. спостерігається незначне зниження суми портфеля приблизно на 2,5% і станом на 31.12.2019 р. портфель цінних паперів АТ «Ощадбанк» дорівнював 114425 млн грн. Таке несуттєве зниження обсягу портфеля цінних паперів протягом 2018-2019 рр. пов'язане, насамперед, зі зниженням обсягу активів на 6,88% протягом 2018 р.

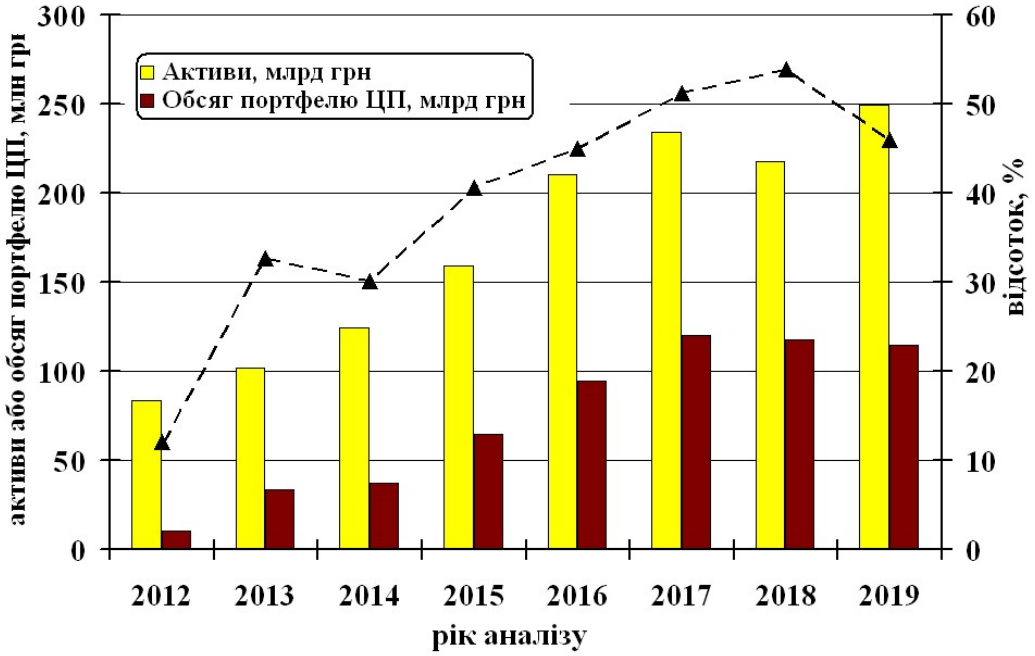

Рис. А.1. **Динаміка і розподіл активів і цінних паперів АТ «Ощадбанк»: гістограми активів та обсягів портфелів ЦП (ліва вісь), відсоток портфеля ЦП в активах банку візуалізовано символами ▲ і пунктирною лінією (права вісь)**

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Негативною тенденцією для банку є зростання протягом 2012 – 2016 рр. середньої вартості залучених коштів з 11,78% до 13,50%, тобто на 1,72 в. п., проте починаючи з 2017 р. вартість залучених АТ «Ощадбанком» коштів поступово починає знижуватися і у кінці 2019 р. становила 11,87%. Особливо слід відмітити зниження дохідності та прибутковості портфеля цінних паперів банку протягом останніх аналізованих років, що може бути пов’язано зі зростанням вартості ресурсів, які використовуються для придбання цінних паперів.

Слід відмітити, що АТ «Ощадбанк» активно випускав Єврооблігації, питома вага яких, у його зобов’язаннях, в середньому становила 17%, а у 2019 році знизилась до майже 8%. Проте, вартість залучення фінансових ресурсів за допомогою Єврооблігацій для АТ «Ощадбанк» у 2019 р. зросла до 10,75%.

Отже, вкладення коштів в цінні папери АТ «Ощадбанком» є суттєвим, про що свідчить питома вага портфеля цінних паперів в його активах, яка коливається в середньому в межах 30 – 50%, причому за результатами 2018 р. вона підвищилась до максимального рівня – 53,90%, що було спричинено зниженням частки кредитного портфеля в активах АТ «Ощадбанк», оскільки кредитування клієнтів у складних економічних умовах вітчизняної економіки залишається чималою проблемою для українських банків. Тому активне вкладення коштів АТ «Ощадбанком» в цінні папери розглядається як більш надійне та альтернативне джерело доходів і ліквідності, порівняно з кредитами.

Етап 2. Процес побудови методики аналізу економічної ефективності операцій банку з цінними паперами розпочинається з оцінки обраних коефіцієнтів, яка полягає у виявлення закономірностей щодо темпів зростання показників, які входять до складу цих коефіцієнтів. Тобто, слід визначити той показник, який має зростати швидшими темпами, а який меншими. Нормативні співвідношення між показниками та темпами приросту наведено в табл.А.3.

Наведемо аргументацію щодо «нормативних співвідношень між темпами приросту показників», поданих в табл. А.3. Наприклад, розглянемо відсоток портфеля ЦП в активах банку (%) згідно з формулою 100% ПЦП / А. Величина ПЦП знаходиться у чисельнику, а активи А – в знаменнику. Для підвищення ефективності операцій банку з цінними паперами чисельник має зростати швидше за знаменник: портфель цінних паперів банку має зростати швидшими темпами, ніж активи - ПЦП(i) > А(j). За подібним підходом потрібно, щоб темп зростання доходів перевищував темп зростання суми портфеля ЦП: ДЦП(i) > ПЦП(j).

Етап 3. На наступному етапі, враховуючи встановлені співвідношення між темпами росту показників, формується матриця нормативних співвідношень (a_{ij}), враховуючи принцип транзитивності (табл. А.4). Кожний елемент матриці (a_{ij}) визначається наступними **критеріями**:

$$a_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ випадок А} \\ -1, \text{випадок Б} \\ x, \text{ випадок В} \\ 0, \text{ випадок Г} \end{cases} \quad (А.1)$$

Таблиця А.3

Аналітичні коефіцієнти для оцінки економічної ефективності операцій банку з цінними паперами та нормативні співвідношення між темпами приросту їх показників

№	Назва показника	Напрям бажаних змін показника ↑ або ↓	Нормативні співвідношення між темпами приросту показників
1	Відсоток портфеля ЦП в активах банку	↑	ПЦП(*i*) > А(*j*)
2	Середня дохідність портфеля ЦП	↑	ДЦП(*i*) > ПЦП(*j*)
3	Вартість залучених депозитних коштів	↓	ПВД(*i*) < Д(*j*)
4	Прибутковість портфеля ЦП	↑	ЧП(*i*) > ПЦП(*j*)
5	Ризик портфеля ЦП (відсоток резервів під операції з ЦП)	↓	РЦП(*i*) < ПЦП(*j*)
6	Коефіцієнт захищеності портфеля ЦП	↑	ВК(*i*) > ПЦП(*j*)
7	Відсоток боргових ЦП у зобов'язаннях банку	↑	БЦП(*i*) < З(*j*)
8	Середня вартість залучених боргових ЦП	↓	$ПВ_{БЦП}(i)$ < БЦП(*j*)
9	Прибутковість акціонерного капіталу	↑	ЧП(*i*) > АК(*j*)

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Розшифровка критеріїв для елементів матриці та виразу (А.1) є такою:

Випадок А : a_{ij} = 1, якщо *i*-й показник має зростати швидше ніж *j*-й;

Випадок Б : a_{ij} = -1, якщо *i*-й показник має зростати повільніше ніж *j*-й;

Випадок В : a_{ij} = х, якщо *i*-й та *j*-й показники співпадають;

Випадок Г: a_{ij} = 0, якщо нормативне співвідношення між *i*-м та *j*-м показниками не встановлено.

Принцип транзитивності означає наступне: якщо ПЦП>А і ЧП>ПЦП, то А<ПЦП<ЧП, тобто А<ЧП. Враховуючи даний принцип, в табл. А.4 відображається взаємозв'язок між показниками ЧП і А та іншими показниками.

Таблиця А.4

Матриця нормативних співвідношень між темпами приросту показників оцінки економічної ефективності операцій банку з цінними паперами

	ПЦП	***А***	***ДЦП***	***ПВД***	***Д***	***ЧП***	***РЦП***	***ВК***	***БЦП***	***З***	***$ПВ_{БЦП}$***	***АК***
ПЦП	х	1	-1	0	0	-1	1	-1	0	0	0	0
А	-1	х	-1	0	0	-1	0	-1	0	0	0	0
ДЦП	1	1	х	0	0	0	1	0	0	0	0	0
ПВД	0	0	0	х	-1	0	0	0	0	0	0	0
Д	0	0	0	1	х	0	0	0	0	0	0	0
ЧП	1	1	0	0	0	х	1	0	0	0	0	1
РЦП	-1	0	-1	0	0	-1	х	-1	0	0	0	0
ВК	1	1	0	0	0	0	1	х	0	0	0	0
БЦП	0	0	0	0	0	0	0	0	х	-1	1	0
З	0	0	0	0	0	0	0	0	1	х	1	0
$ПВ_{БЦП}$	0	0	0	0	0	0	0	0	-1	-1	х	0
АК	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	х

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Дамо пояснення значень в матриці нормативних співвідношень (табл. А.4), яка показує еталонні співвідношення між показниками. Як ми вже показали, для підвищення ефективності операцій банку з ЦП портфель цінних паперів банку має зростати більш швидкими темпами, ніж активи (ПЦП > А). Відповідно, на перетині рядка 1 та стовпця 2 матриці ставиться «1», і навпаки, на перетині стовпця 1 та рядка 2 ставиться «-1» (якщо зростання активів відбувається повільнішими темпами, ніж портфелю цінних паперів). Така процедура здійснюється для всіх 9 показників (табл. А.3). Якщо нормативного співвідношення між темпами приросту показників не виявлено, то у відповідному рядку і стовпці матриці нормативних співвідношень ставиться «0».

Етап 4. Далі слід обрати абсолютні значення відповідних показників і розрахувати фактичні темпи їх зростання (росту) або фактичні темпи росту показників (табл. А.5 для темпів зростання). Аналіз фактичних темпів зростання виявляє позитивні значення, тобто розмір активів, портфелю ЦП та

відповідних доходів щороку зростають. Так само збільшуються суми випущених банком боргових цінних паперів та зобов'язання банку.

Таблиця А.5

Абсолютні значення і фактичні темпи зростання обраних показників для оцінки економічної ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами

Показники	Абсолютні значення, млн грн.			Темп зростання до попереднього періоду, %	
	2017	2018	2019	2018	2019
ПЦП	119872	117387	114425	98	97
А	233 873	217 786	249 145	93	114
ДЦП	8989	9426	8990	105	95
ПВД	10 391	10 318	11 016	99	107
Д	82 039	86 902	92 771	106	107
ЧП	559	161	255	29	158
РЦП	306	1 184	200	387	017
ВК	31 272	18 562	19 570	59	105
БЦП	34 547	34 497	18 304	100	53
З	202 601	199 225	229 574	98	115
$ПВ_{БЦП}$	3 086	2 879	1 967	93	68
АК	49 725	49 725	49 725	100	100

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Етап 5. На основі даних таблиці А.5 будуються матриці фактичних співвідношень між темпами росту обраних показників на основі критерію (А.1). Для прикладу ми наводимо дані в табл. А.6 для 2019 рр.

Етап 6. Ідеальною є така ситуація, коли фактичне співвідношення між темпами росту показників (табл. А.6) відповідає нормативному співвідношенню (табл. А.4). Проте, досягти цього на практиці не можливо і тому доцільно побудувати матрицю відповідності фактичних і нормативних співвідношень між темпами росту показників для оцінки економічної ефективності операцій (що наведено в табл. А.7 для 2019 року).

Таблиця А.6

Матриця фактичних співвідношень між темпами росту показників оцінки економічної ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами за 2019 рр.

	ПЦП	**А**	**ДЦП**	**ПВД**	**Д**	**ЧП**	**РЦП**	**ВК**	**БЦП**	**З**	**$ПВ_{БЦП}$**	**АК**
ПЦП	0	-1	1	-1	-1	-1	1	-1	1	-1	1	-1
А	1	0	1	1	1	-1	1	1	1	-1	1	-1
ДЦП	-1	-1	0	-1	-1	-1	1	-1	1	-1	1	-1
ПВД	1	-1	1	0	1	-1	1	1	1	-1	1	-1
Д	1	-1	1	-1	0	-1	1	1	1	-1	1	-1
ЧП	1	1	1	1	1	0	1	1	1	-1	1	-1
РЦП	-1	-1	-1	-1	-1	-1	0	-1	-1	-1	1	-1
ВК	1	-1	1	-1	-1	-1	1	0	1	-1	1	-1
БЦП	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	0	-1	1	-1
З	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	0	1	-1
$ПВ_{БЦП}$	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	1	-1	0	-1
АК	1	-1	1	-1	-1	-1	1	-1	1	-1	1	0

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Принцип заповнення табл. А.7 є досить простим і визначається збігом фактичних темпів росту показників в табл. А.6 з відповідними нормативними у табл. А.4. Приміром, у табл. А.4 на перетині рядка 4 та стовпця 5 зазначено «-1», а в табл. А.6 на тому самому місці зазначено «1». У такому випадку маємо розбіжність, тому в табл. А.7 на тому ж місці ставиться «0». Аналогічно, у табл. А.4 на перетині рядка 2 та стовпця 6 зазначено «-1», в табл. А.6 на тому самому місці – також «-1». Маємо збіг, тому в табл. А.7 на тому ж місці ставиться «1». Якщо в табл. А.4 зазначено «0», у табл. А.7 на тому ж самому місці також ставиться «0».

Аналіз виявляє, що для даних 2019 року в табл. А.7 маємо 20 одиниць, тобто 20 збігів значень табл. А.6 з відповідними значеннями в табл. А.4. Аналогічний підхід для 2018 року виявляє 12 одиниць (12 збігів).

Таблиця А.7

Матриця відповідності фактичних і нормативних співвідношень між темпами росту показників оцінки економічної ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами для 2019 року

	ПЦП	**А**	**ДЦП**	**ПВД**	**Д**	**ЧП**	**РЦП**	**ВК**	**БЦП**	**З**	**$ПВ_{БЦП}$**	**АК**
ПЦП	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0
А	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
ДЦП	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
ПВД	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Д	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ЧП	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
РЦП	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0
ВК	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
БЦП	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
З	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
$ПВ_{БЦП}$	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
АК	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Етап 7. На основі таблиць А.4, А.5, А.7 розраховується узагальнюючий показник оцінки економічної ефективності операцій з цінними паперами (коефіцієнт S) за формулою, яка являє собою результат за усіма показниками:

$$S = \frac{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} d_{ij}}{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} \left| e_{ij} \right|}, \qquad (A.2)$$

де i, j – порядкові номери показників у нормативних співвідношеннях (i = 1, n); d_{ij} – елементи матриці відповідності фактичних темпів приросту показників нормативним темпам приросту показників (табл. А.7); e_{ij} – елементи матриці нормативних співвідношень між темпами приросту показників (табл. А.4).

Знаменник виразу (А.2) визначає суму одиничок за модулем у таблиці А.4, а чисельник виразу (А.2) - суму одиничок з таблиці А.7.

У табл. А.4 маємо 32 одиниці, тому в розглянутому випадку знаменник становить 32:

$$\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n}\left|e_{ij}\right| = 32 \quad .$$

Максимальна значення узагальнюючого результату S=1, а мінімальний результат S=0 досягається тоді, коли жоден темп приросту показника не буде збігатися з нормативним. Чим ближче значення коефіцієнта S до одиниці, тим вищою є економічна ефективність операцій банку з цінними паперами. Можна ввести шкалу досягнення ефективності через поділ інтервалу значень S від 0 до 1 і шляхом знаходження середнього значення (Scep). У найпростішому випадку середнє значення дорівнює Scep=0,5.

Порівняння результатів дає змогу виявляти в якому аналізованому періоді фінансово-економічна діяльність банку з цінними паперами була ефективною. Для випадку S>Scep можна вважати економічну ефективність операцій банку з цінними паперами високою, а для випадку S<Scep – низькою.

Приміром, для АТ «Ощадбанк» у 2019 р. темп росту наведених показників більшою мірою відповідав їх нормативному співвідношенню: розрахунок за формулою (А.2) дає відповідні значення S_{2019}=0,63, що перевищує результат для 2018 р. з показником S_{2018}=0,38:

$$S_{2019}=20/32=0,63;\ S_{2018}=12/32=0,38.$$

Враховуючи отриманий результат, можемо стверджувати, що АТ «Ощадбанк» у 2019 році порівняно з 2018 роком підвищив економічну ефективність з операціями з цінними паперами.

Проведений аналіз виявляє, що середньоарифметичне значення коефіцієнта S за аналізований період для АТ «Ощадбанк» становить S=0,454 (рис. А.2). Тобто у цілому для АТ «Ощадбанк» за результатами 2013 – 2019 рр. ефективність операцій з цінними паперами була досягнута і відповідала середнім значенням.

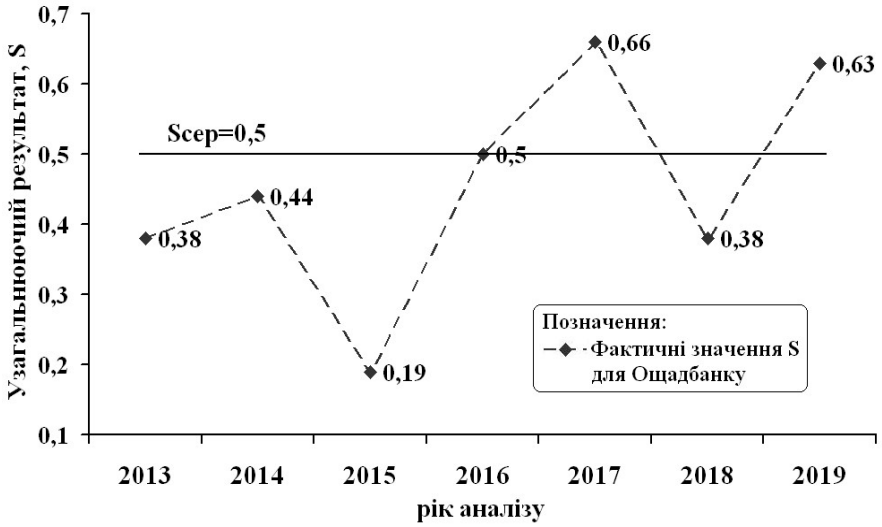

Рис. А.2. **Динаміка узагальнюючого коефіцієнта S для АТ «Ощадбанк», порівняно з середнім значенням Scep=0,5**

Джерело: За матеріалами праці [12] у списку опублікованих праць за темою дисертації або праці [194] у списку використаних джерел.

Детальний аналіз в розрізі років показує коливання значень показника S (рис. А.2): до 2015 р. узагальнюючий S був нижчим за середнє значення 0,5; проте починаючи з 2016 р. спостерігається його суттєве зростання. Найвищою економічна ефективність операцій банку з цінними паперами була у 2017 р. з відповідним показником S_{2017}=0,66. Надалі відбулося суттєве зниження показника, проте у 2019 р. він знову покращився.

Таким чином, розрахунки для АТ «Ощадбанк» за результатами 2013 – 2019 рр. показали, що його фінансово-економічна діяльність з цінними паперами була ефективною у 2016, 2017 та 2019 рр. Останніми роками АТ «Ощадбанк» надає перевагу операціям з цінними паперами.

Наведені оцінки в дисертації для 2019-2023 років показують, що така тенденція збереглася, оскільки дохідність цінних паперів залишається високою.

Додаток Б

Аналіз часової динаміки і апроксимації активів банку АТ «Ощадбанк»

Покажемо на прикладі АТ «Ощадбанк» як саме ми виконали апроксимацію активів банків за останні 10 років в розділі 2.2 для рис.2.4 і таблиці 2.14 (таблиця Б.1).

Таблиця Б.1

Дані про активи АТ «Ощадбанк» по роках, млрд грн

2014	***2015***	***2016***	***2017***	***2018***	***2019***	***2020***	***2021***	***2022***	***2023***
124,5	159,1	210,6	233,9	217,8	249,1	233,5	234,9	269,2	314.7

Джерело: систематизовано автором на основі звітних даних на офіційному сайті [146].

На обраному інтервалі дослідження апроксимація даних досить добре описується рівнянням регресії. Останнє має високий показник детермінації.

Використаємо програмне забезпечення Excel'2007, що дає змогу отримати лінійну апроксимацію для активів А (млн грн) АТ «Ощадбанк» з високим показником детермінації R^2=0,82:

$$A = 15961{,}53\ (Рік - 2014) + 150000. \qquad (Б.1)$$

Тут t – час, кількість років після 2014 року, а Т – рік.

Для верифікації закону Гібрата необхідно мати вирази для логарифмів активів, тому перерахуємо дані таблиці А.1 (таблиця А.2).

За допомогою програмного забезпечення Excel'2007 для логарифмів активів можна знову запропонувати лінійну апроксимацію *ln*(А) для АТ «Ощадбанк» з показником детермінації R^2=0,78 (таблиця А.3):

$$ln(A) = 0.077\ (Рік - 2014) + 12{,}01. \qquad (Б.2)$$

Диференціювання цього виразу по часу, t, дає рівняння:

$$dln(A)/dt = 0{,}077 \text{ або } dln(A)/dt = \alpha, \text{ де } \alpha = 0{,}077.$$

Останній вираз можна переписати як: $dA/A = \alpha\, dt$.

Таблиця Б.2

Логарифми активів АТ «Ощадбанк» по роках, *ln*(млн грн)

Рік	Активи, млн грн	Натуральний логарифм активів
2014	124 541	11,73239026
2015	159 133	11,97749561
2016	210 607	12,25774912
2017	233 872	12,36252924
2018	217 751	12,29110749
2019	249 101	12,42561372
2020	233 538	12,36110008
2021	234907	12,36694497
2022	269 189	12,50316901
2023	314698	12,65936873

Джерело: перераховано автором згідно з даними таблиці Б.1.

Розв'язком такого диференціального рівняння є вираз:

$$A = A_0 \exp(\alpha t) \qquad (Б.3)$$

Останній вираз можна переписати в інших змінних і з врахуванням величини активу в 2014 році:

$$A_T = A_{2014} \exp\{0{,}077(T-2014)\}. \qquad (Б.4)$$

Отже, ми показали, що для періоду дослідження 2014-2023 роки можна запропонувати рівняння регресії з високими коефіцієнтами детермінації і надати опис часової динаміки активів АТ «Ощадбанк» як за допомогою залежності експоненціального типу, так і через використання лінійно-пропорційної в часі залежності. Аналогічну процедуру ми виконали для всіх банків вибірки в розділі 2.2.

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Публікації у наукових фахових виданнях України категорії Б

1. **Шірінян Е. А.** Конкурентна позиція банку на ринку банківських послуг України. *Світ Фінансів.* 2023. № 4 (77). С. 95-107. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1653/1663 (1,0 д.а.)

2. **Шірінян Е. А.** Особливості розвитку ринку банківських послуг України: ефект розміру банку і закон Гібрата. *Бізнес-Інформ.* 2023, 12. С. 278–287. URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-12-278-287 (1,0 д.а.)

3. **Шірінян Е.А.**, Коваленко Ю.М. Розвиток ринку банківських послуг України на сучасному етапі еволюції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. 12. С.5-19. URL: https://zenodo.org/records/10664106 (загальний обсяг 1,5 д.а., особисто автору належить 1 д.а.: *розрахунки показників ринку, що охоплює предвоєнний і воєнний періоди, визначення ступеню відкритості ринку і виявлення послаблення конкуренції між банками, встановлення надання банками переваги операціям з цінними паперами, виявлення нерівномірного розподілу мережі і терміналів банків, рекомендації щодо повоенного відновлення*).

4. **Шірінян Е.А.**, Шірінян Л.В. Ринок банківських послуг з позицій сучасної науки і законодавства. *Облік і фінанси*. 2023, 2 (100). 111-121. URL https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-2(100)-111-121 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: *критичний огляд праць і вітчизняного законодавства стосовно сутності поняття «ринок банківських послуг», систематизація складу учасників та інфраструктурних складових РБП, пропозиція визначення і нового розуміння поняття «ринок банківських послуг» з позицій синергетики, теорії відритих систем і поведінкової економіки*).

5. **Шірінян Е.А.**, Шірінян А.С. Банківська екосистема: новий понятійний апарат банківської науки. *Облік і фінанси*. 2022, 2(96), С. 82-90.

URL: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2022-2(96)-82-90 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: *критичний огляд праць стосовно поняття «банківська система», формулювання поняття «банківська екосистема» як складової фінансової екосистеми з сукупністю учасників, що формують фінансові потоки, де спільна діяльність може приводити до синергетичних ефектів та непередбаченої поведінки*).

6. Шірінян А. С., **Шірінян Е. А.** Детермінанти ефективності функціонування ринку банківських послуг для держави. *Ефективна економіка.* 2020. №7. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.9 (загальний обсяг 1 д.а., особисто автору належить 0,5 д.а.*: обґрунтування і вибір детермінант, що визначають розвиток РБП, розробка критеріїв ключових показників ефективності функціонування РБП України, розрахунки і рекомендації щодо підвищення ефективності РБП України*).

Наукові праці апробаційного характеру

7. **Шірінян Е.** Ринок банківських послуг: нове розуміння і сучасні аспекти регулювання. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* [Електронний ресурс]: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 25–26 березня 2021 р.). Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 322 с. С. 205. ISBN 978-966-337-629-5. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45130/1/7071_IR.pdf (0,1 д.а.).

8. **Shirinian E.** Market of banking services: a new conceptual tool of banking science. *Фінанси, економіка, право vs війна*: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. 930с. PDF- формат; мережеве видання; інституційний депозитарій. С. 697-699. URL: https://www.nusta.edu.ua/2022/04/27/u-podatkovomu-vidbuvsya-mizhnarodnyj-kongres-finansy-ekonomika-pravo-vs-vijna/ (0,1 д.а.).

9. **Шірінян Е.** Банківська екосистема з позицій теорії відкритих систем. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки*: матеріали 5-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 27 квітня 2023 р.).

Чернівці: Чернівец. національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. 496 с. С.330-331. URL: https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/7313?show=full (0,1 д.а.).

10. **Ширінян Е.** Фінансова безпека банківської системи. *Науково-практична конференція аспірантів та докторантів «Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення»* 12 грудня 2023 року. м. Київ. ДННУ «Академія фінансового управління» (отримано сертифікат). URL: https://dpu.edu.ua/zahalna-informatsiia-pro-radu-molodykh-vchenykh?view=article&id=3894:naukovo-praktychna-konferentsiia-aspirantiv-ta-doktorantiv-zabezpechennya-rezyliyentnosti-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyskovoyi-ahresiyi-ta-povoyennoho-vidnovlennya&catid=213 (0,1 д.а.).

11. **Ширінян Е. А.**, Ширінян Л. В. Наукова парадигма ринку банківських послуг. *Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих вчених і провідних фахівців*. (Київ, 16 квітня 2024 р.). Дніпро: Середняк Т. К., 2024, 376 с. С. 270-271. URL: https://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/kneu_konf/fjmgiurjg8euf0ue09guiegegege/ (загальний обсяг 0,1 д.а., особисто автору належить 0,05 д.а.*: окрелено проблему, розкрито сутність удосконалення дефініції ринку банківських послуг*).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Лисенок О. В., Ширінян Л. В., **Ширінян Е. А.** Оцінка економічної ефективності операцій банку з цінними паперами (на прикладі АТ «Ощадбанк»). *Фінанси України*. 2021. 4. С. 48-64. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6fe53f4-55af-41ce-9613-57de61f524a3/content (загальний обсяг 1,2 д.а., особисто автору належить 0,3 д.а.*: систематизація даних, розрахунки матриці відповідності фактичних і нормативних співвідношень між темпами росту показників ефективності операцій АТ «Ощадбанк» з цінними паперами, підготовка графічних матеріалів і публікації*). Результати роботи стосуються мікроекономічного аналізу стану банку, не виведено в наукову новизну і є доповняльними.

Додаток Г

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
к.е.н., доцент, с.н.с.
_____Олександра СМІРНОВА
«_17_» _____05_____ 2024 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження

Комісія у складі: завідувача кафедри д.е.н., професора Береславської О. І., декана факультету фінансів та цифрових технологій д.е.н., професора Корнєєва В. В., начальника науково-організаційного відділу Новицького С. В. склали цей акт про те, що у ході виконання науково-дослідної роботи на тему «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (термін виконання 2021-2025 рр., реєстраційний номер № 0121U109588), яка виконується кафедрами фінансових ринків та технологій та публічних фінансів Державного податкового університету, були використані матеріали дисертаційного дослідження Шіріняна Едварда Арамовича на тему «Розвиток ринку банківських послуг в Україні».

Наукові розробки Шіріняна Е. А. були використані для підготовки пункту «Комерційні банки на ринку державних запозичень», який виконувався у 2024 році відповідно до програми НДР.

Комісія вважає, що наукову цінність становлять пропозиції Шіріняна Е. А. щодо визначення: 1) оптимальної відкритості ринку банківських послуг і економіки України; 2) обсягів державних запозичень і ставок за ними, що зумовлює підвищену зацікавленість банків у цінних паперах замість кредитування сектору домогосподарств, а також секторів фінансових і нефінансових корпорацій.

Практичну цінність складають рекомендації щодо збалансування інтересів учасників ринку банківських послуг, а також рекомендації щодо змін та доповнень до законів України «Про банки і банківську діяльність» і «Про захист економічної конкуренції».

Завідувач кафедри фінансових ринків
та технологій, д.е.н., професор **Олена БЕРЕСЛАВСЬКА**

Декан факультету фінансів та цифрових
технологій, д.е.н., професор **Володимир КОРНЄЄВ**

Начальник науково-організаційного відділу **Сергій НОВИЦЬКИЙ**

Додаток Д

ПУМБ
ВСЕ БУДЕ
ПРОГРАМА ФІНАНСОВИХ ДІЙ

13-04-2024

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
аспіранта Державного податкового університету (м. Ірпінь)
Шіріняна Едварда Арамовича
на тему: «**Розвиток ринку банківських послуг в Україні**»

Результати наукового дослідження, що були отримані Едвардом Шіріняном і стосуються напрямів покращення розвитку ринку банківських послуг в Україні та оцінювання конкурентної позиції банків на ринку, знайшли практичне застосування в діяльності АТ «ПУМБ»:

1) Розроблена система ключових показників ефективності функціонування ринку банківських послуг України разом з переліком, класифікацію і відповідними критеріями визначає характеристику результатів, що досягаються банками під впливом державного регулювання.

2) Запропонована «Методологія оцінювання ринкової позиції банку» слугує підгрунтям для стратегії ринкової поведінки АТ «ПУМБ».

3) Практичні рекомендації стосовно післявоєнного відновлення та подальшого розвитку ринку банківських послуг аргументують можливість обмеження процентних ставок за позиками та програм полегшення умов кредитування населення, малого та середнього бізнесу, які постраждали від бойових дій, програм реструктуризації та відстрочки повернення кредитів для населення.

Керівник групи відділень роздрібного бізнесу АТ «ПУМБ» **Володимир КОСТІН**

24.04.2024

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК» * УКРАЇНА * 14282826 * ідентифікаційний код * № 14

Додаток Е

Державний ощадний банк України
Акціонерне товариство
Філія — Головне управління по м.Києву та Київській області
ТВБВ № 10026 / 0108
Україна, 04212
м. Київ, вул. Кирилівська, буд. 121-А
Тел.: +380 (44) 437-47-15

ОЩАДБАНК
МІЙ БАНК. МОЯ КРАЇНА

«22» 12. 2023 р. № 0108/12/451

ДОВІДКА
про впровадження результатів науково-практичних розробок дисертації Едварда Шіріняна
на тему
«РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ»
в практичну діяльність – Філії -Головного управління по місту Києву та Київській області АТ «Ощадбанк» ТВБВ №10026/0108

Цією довідкою засвідчуємо, що результати дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії Шіріняна Едварда Арамовича на тему: «РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ» мають високу практичну цінність для розвитку як окремої банківської установи, так і загалом ринку банківських послуг України. Нова методологія оцінювання ринкової позиції банку, яку розроблено Едвардом Шіріняном для визначення конкурентної позиції банку на ринку і ринкової частки суб'єкту ринку, успішно впроваджується в діяльність банківської установи – Філії - Головного управління по місту Києву та Київській області АТ «Ощадбанк» ТВБВ №10026/0108 і може бути рекомендована для використання учасниками ринку банківських послуг.

Заступник керуючого
Філії – Головного управління
по місту Києву та Київський області
АТ «Ощадбанк» ТВБВ №10026/0108
22.12.2023

ТВБВ № 10026/0108

Коломієць Н.С.

#звісно_ощад

oschadbank.ua
0800 210 800
в межах України дзвінки безкоштовні

Ліцензія НБУ № 148 від 05.10.2011 р.

ПРОВІДНИЙ БАНК КРАЇНИ 1 місце ОЩАДБАНК

Ощадбанк №1 серед провідних банків України

Додаток Ж

Публічне акціонерне товариство
акціонерний банк "Укргазбанк"
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ДИРЕКЦІЯ
МФО 320478
15.04.2024 № 309/35/2024
На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Едварда Шіріняна
на тему
«РОЗВИТОК РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ»

Видана Едварду Шіріняну, аспіранту Державного податкового університету (м. Ірпінь), про те, що результати його науково-дослідної роботи реалізуються в діяльності Черкаської обласної дирекції АБ «УКРГАЗБАНК».

Зокрема, в процесі внутрішнього контролю операцій та під час розробки стратегії ринкової поведінки Черкаської обласної дирекції АБ «УКРГАЗБАНК» використовує «**Методологію оцінювання ринкової позиції банку**», яку розроблено Едвардом Шіріняном. Запропонований підхід слугує орієнтиром для менеджменту банку під час прийняття управлінських рішень щодо збільшення ринкової частки банку, доцільності інтеграції з конкурентами задля підвищення ефективності бізнесу, подальшого розвитку та ринкового позиціювання.

Директор Черкаської
обласної дирекції
АБ «УКРГАЗБАНК» Ростислав НІКОНОВ